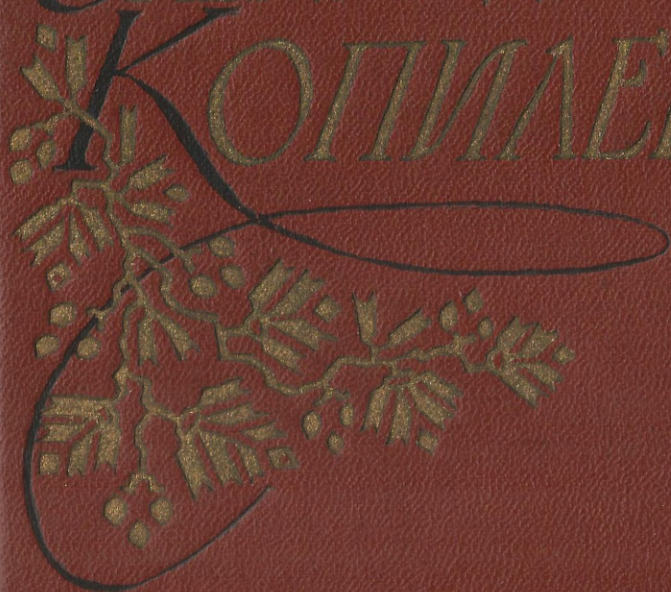

Ф. М. Копиленко
К 65

ОЛЕКСАНДР
КОПИЛЕНКО

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

ТВОРИ

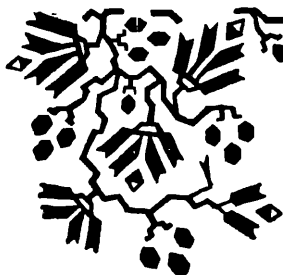
В ЧОТИРЬОХ ТОМАХ

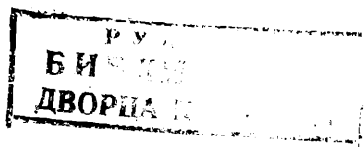
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КНІВ—1961

2

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

ТВОРИ
ТОМ ДРУГИЙ

59488 17
2465
OK

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КИЇВ—1961

*НАРОДЖУЄТЬСЯ
МІСТО*

РОМАН

КНИГА ПЕРША

1

цю кімнату, що нагадувала маленьку світличку з великими вікнами, приходили за розпорядженнями, за порадою, а часом вислухати й суворий докір чи догану.

А сьогодні особливо... Від самого ранку двері майже не зачинялись.

Ось і з цією дівчиною Павлюк говорив серйозно, хоч часом і не приховував жарту... Проте йому було не до жартів.

Низенька, з рожевим дитячим обличчям, Рая Душа, бригадир ударної комсомольської бригади штукатурів, уже кілька разів майже вигукнула, майнувши над столом широкими рукавами брезентового плаща:

— Я не можу, я так умру, коли й сьогодні ще буде хоч година простою!..

— Е, ні, помирати я тобі не дозволю! Такого наказу не підпишу... Зараз не час робити такі дурниці, Раю.— І незрозуміло, чи він жартував, чи справді хотів своїми словами застерегти Раю від хвороби, навіть від смерті.— Ну, а коли ти все-таки накличеш собі смерть, я виволочу тебе з труни, поставлю на ноги і скажу: «Мчи, Раю, працой, веди на будівничі подвиги своїх комсомольців!..» Оце й усе.

Проте посмішка знову викликала надію. Під час коротенької паузи Рая вирішила переконати Павлюка. Вона йшла сюди з таким рішучим наміром. Та своїм непохитним спокоем Павлюк відразу обеззброїв її. Після його слів стало ніяково, наче він викрив якусь її глибоку таємницю.

Спробувала ще раз, аби не показати, що вона вже підкорилась... Рая майже перехилилась через стіл і почала спочатку:

— Авжеж, авжеж, повторюю, невже не заслужила більшої уваги? Невже не заслужила?..

— А хто сказав, що не заслужила?.. Ні, ти заслужила більше... Ну, скажемо, пам'ятника.— Павлюк підняв брови і примружив очі. Хтось стримано засміявся.— Пам'ятника, кажу, Раю!.. Тільки не тепер, а так ще через місяць-півтора можна й ставити. Ясно?.. Я тебе, дівко, наскрізь бачу. Труднощів злякалась, комсомольська заводіяко, га? Труднощі навалились? А нам легко?.. Думаєш, нам потрібні оці передчасні осінні дощі й холоди, га? Вони нам потрібні, як собаці здрастуйте... Ось що, Раю: мобілізувати себе і всіх навколо себе. Дисципліна сталевна!.. Ясно, творці першої могутньої п'ятирічки?.. А зараз мені дрібницями голову не крути, не забирай часу, не заважай! Он бачиш, скільки людей чекає і на корпусах' чекають. І пам'ятай, уваги вимагає не лише одна твоя бригада. Та, по секрету кажучи, ви ще й обійдетесь. У тебе ж який народ, Раю!.. Давай так: є в тебе якісь негайні, невідкладні справи, викладай начисто. Говори коротко, ясно, швидко!

Рая не образилась, але й не сперечалась більше. Ніби так і мусить бути, ніби й справді Павлюк відгадав її думки і був найсправедливіший.

На попередній розмові Рая поставила крапку, просто перекресливши все попереднє... Почала діловито, вимогливо, по-хазяйському:

— Сьогодні знову не вистачає підсобної сили. Вже й самі кинулися матеріал, воду на поверхи тягати. Підсобники не встигають... А люди мої даремно час, сили витрачають. Прості ж, розумієте?.. Чому досі не подали алебастру? Вчора ж на виробничій летючці планували? Куди воно годиться? Що вони роблять, гадові душі!.. Люди працювати рвуться, перевиконувати завдання, а постачальники їм кажуть — спить собі на здоров'ячко! Щоб їм самим заснути й не встати ніколи!

Посміхнувшись, Павлюк перебив:

— О, це вже я чую справжню розмову мого комсомольського бригадира! Так їх, ледацюг!..— І раптом

сердито спитав, поклавши на стіл важкий кулак: — А десятник Шухов? А постачальники?

— Та я вже сама бігала до них кілька разів. Тільки очима кліпають та руками сплескують, посміхаються. Пообіцяють і забудуть... Ось і з десятником. Скільки разів я просила, дайте іншого десятника! Дайте іншого... Тут нам треба такого диявола, щоб викручуватись умів, з-під землі видер, коли треба. А Шухов ходить п'яний, губи розквасить та руками розводить.

— Кого ж вам треба? — строго спитав Павлюк.

— Дайте нам Таньку Кааб. Я й виконробові про це сто разів нагадувала.

— Ка-аб? — протягнув Павлюк.

— Та її ж, Таню... Нам треба роботу до строку здати, треба вперед мчати, такі у нас плани... А Кааб викрутиться. То така...

— То така... — мимоволі вслід за Раєю повторив Павлюк.

Потім, помітивши свою необачність, гукнув у другу кімнату, у відчинені двері, до секретарки:

— Галю, видзвоніть мені постачання південної!.. Продовжуй.

Далі Рая говорила вже без вигуків, без нарікань. Обіпершись руками на стіл, говорила швидко, щоб встигнути висловити все одним подихом, наче боялась, що її сплять. Адже Рая приходила сюди рідко і, коли вже з'являлась, несла повну голову турбот за справу, яку доручили, за своїх людей. Вимагала, сперечалась, бо мала на це право, і викладала свої вимоги без дипломатії і запобігання, просто, твердо і ясно.

— Холод упав несподівано, осінь, чи що?.. Людей треба добре взути, і спецівок не вистачає. І в бараках не топлять!.. А де чоботи? Та душу з управління треба витрусити, а взуття й одяг привезти. Мої тримаються комсомольською дисципліною, але й вони ж живі люди?! Зрозуміло?.. А в Антонюка он що робиться? Сьогодні п'ять чоловік пішли на інше будівництво. Спробуй, затримай!..

— Знаю, все знаю. Маємо одержати, дамо. Давай без паніки!

— В першу чергу моїм треба дати! — вигукнула Рая. У відповідь їй хтось кашлянув.

— Всі одержуватимуть за планом, розробленим учора... І май на увазі, саме ти одержиш не в першу чергу. Є бригади в гіршому стані, ніж твоя, сама розумієш... Постривай, годі! Тебе не переговориш, знаю добре.

— Таке скажете,— посміхнулась, махнувши рукою, Рая.

— Таке й кажу... Людей підкинемо. Може, транспортер пересунемо на кілька днів. Про десятника сьогодні поміркуємо. Алебастр, все інше — буде. Крапка!— рубонув долонею по столі Павлюк.— Виговоришся ще з виконробом і десятником. Паняй!

Рая ніби ще хотіла щось сказати, та Павлюк уже не звертав на неї уваги. До нього товпився виконроб другого південного корпусу, почавши ще з порога:

— Микито Петровичу, що ж це таке? Півдня прошу налагодити підвозку нам цегли вагонетками, і уявіть собі, що мені вже набридло говорити, сперечатись, доводити. Ми на завтра лишаємося без цегли. Без цегли! Так же не можна!

— Уявляю собі,— замислено проказав Павлюк, про щось зосереджено думаючи.

Він повернув голову й слухав. Виконроб говорив досить довго і раптом замовк, здивований мовчанкою Павлюка. Певно, йому здавалось, що головний інженер мусить нервуватись разом з ним, схопитись з місця і бігти налагоджувати вагонетки. І всі відчули цю мовчанку. Повна кімната людей, і мовчання таке, що шерхе в горлі. Коли, нарешті, виконроб нетерпляче кашлянув у цій тиші, Павлюк наче прокинувся, продовжуючи вголос свої думки:

— Все уявляю собі... Звичайно, без цегли не можна, але й вагонетками підвозити туди теж незручно. Навіть коли й колію перетягти. Ми все зважили. Ось, погляньте на план, куди ми будемо підвозити? Ми можемо подати до середини майдану, а далі?.. Носити? У нас сьогодні з підсобною силою негусто. Це вам відомо... Навряд чи й завтра ще більше буде. Значить, доведеться ганяти мулярів аж звідси носити матеріал? Не годиться... В другій половині дня і всю ніч вам возитимуть цеглу. Наряд уже передано. Ясно?

Павлюк узяв трубку:

— Чую, чую, що постачання південної ділянки, мені ще не позакладало. Сам дивуюся з цього, маючи таких

трудівничків, як ти... Помовч! Заявки з 2-Б передані були вчора. Там простої через алебастр, пісок... Що, що? Ти вже бреши комусь іншому. Хвилину тому від мене пішов бригадир комсомольської бригади... Бригадири мусять до мене звертатись по допомогу. Що це таке?.. Слово комуніста! Ти вчора був на зборах комуністів, виступав, чув, про що говорили!.. Авжеж, тобі треба в комсомольців ще повчитись. Зайдеш до мене після роботи, глянеш мені в очі... Тоді й виправдуватись будеш... А після того з тобою Неїжмак побесідує. Він тобі все відновить у пам'яті!.. Та годі, годі, завів свою музику!

Трубка знов повисла на своїй блискучій сережці.

2

В цьому тимчасовому будиночку і речі здавалися тимчасовими. В другій кімнаті, куди вийшла Рая, столи стояли нерівно. Вони ніби гуляли і забули, де їхнє місце. Вони жили самотійно.

Голі столи й гола шафа серед низьких голих стін, на які безжалісною рукою Галі понаколювано якісь папірці, нотатки. До сірої стіни присмокталася й блискуча скринька телефону. Тоненька лінія сплетеного шнурочка перекреслювала кімнату і вела до окремої трубки, що висіла зліва за спиною Павлюка, в його кабінеті.

Стіл Галі завжди стоїть під якимсь химерним кутом, зсунутий під стіну. Так буває, коли не встигли в кімнаті встановити меблі або збираються їх зараз вантажити, перевозити в інше місце.

Щоразу у Раї виникає бажання поставити рівно похазяйському заляпаній чорнилом, голий неслухняний стіл. Спершу вона так і робила, а потім набридло. Але позбавитись цього бажання ніяк не могла.

Тут чекали якісь люди. Їм треба було пройти в низенькі двері, поговорити з Павлюком. Декого знала, а інші теж не були чужими. Тут чужих не буває. Робота, як і велике свято, робить людей довірливішими і ближчими. Можна всміхатись кожному, з кожним розмовляти — ні слово, ні посмішка не пропадуть даремно.

Рая спинилась тут лише на хвилину знову вгамувати свої думки після розмови з Павлюком. Оглянула

стіни, немов бачила їх уперше. Обвела очима людей, не впізнавши нікого.

Потім рішуче підійшла до столу і поставила його рівно, проти шафи, здивувавши робітників, що опиралися на цей стіл.

Галі не було в кімнаті.

Рая вийшла, присутні знов стали на свої місця. І стіл поволі пересувався. Дивно, коли б було інакше...

У вузькому коридорчику, де лише двом можна було розминутись, теж тісно стояли робітники і чекали своєї черги біля віконець табельників.

А над віконцями було написано: «Муляри», «Штукатури», «Теслі». Рая знала, що з її бригади тут нікого немає. І згадала — цю диктову загороду для табельників зробили пізніше. А коли вона прийшла на будівництво, тоді стояв лише цей куценький, тимчасовий, присадкуватий дощаний будиночок головної контори та збоку будували їдальню. А бараки ставили далі, на тому степу, де гуляла худоба... Дивно, що це було лише рік тому...

Відчинила двері на вулицю. Просто в лице вітер жбурнув жменю холодних осінніх бризок, які гостро вкололи щоки, примусили миттю примружити очі.

Низько над головою темними, лискучими хмарами нависло важке, асфальтове небо. Рвучкий вітер пригнав із рудого степу дощ.

Ішла вогка, забрьохана осінь.

Назустріч їй Рая розлютовано сказала:

— Невже не підвезли алебастру, гадові душі!..

І дощ розступився перед нею.

3

Будинки виростають, мов люди...

Будинки мають кілька вимірів. Але основний один — площа. Так звана житлова площа. Лише виняткові будівлі мають і привілеї виняткових вимірів, ширших за наші звичні три виміри. Ці привілеї дає будівлям творчість.

Часто говорять: місто має своє обличчя. В цьому є правда. І обличчя міста так само важко змінити, як знищити наслідки віспи. Краще стерегтися хвороби або правильно її лікувати.

Це все міркування поверхові. Бо Таня Кааб має інші поняття про будівлі і про місто. Для неї будівля — це робота й цифри. Будівництво любить віддану, щиру працю. Математика не повинна помиляться, і цифри люблять пам'ять.

Під волоссям кольору недопаленої цегли Таня Кааб носить виміри будівель нового міста, де сама працює десятником. Таня ніколи не помиляється. За це її прозвали арифмометром. Таня знала, скільки треба цегли і вапна, дерева, цементу і заліза, пам'ятала завжди розміри всіх кімнат, коридорів, льохів.

На технарадах часто бувало так: забудуть якісь виміри, а довідника під рукою немає. Без слів поглянуть на Таню і відповіді її вже не перевіряють. Кілька разів скептики намагалися перевірити, щоб потім здивовано промурмотіти:

— Ну й пам'ять!..

Для Тані будівля — це людська праця, переведена на трудодні. Людська енергія і праця захоплювали Таню. Вона з жалем покидала новий, свіжий будинок, і жаль цей приносив навіть хвилини зневіри. Скільки вкладено сил, енергії і треба переходити на інший об'єкт! Тоді й поставали в пам'яті постійні, скептичні, в'їдливі слова брата Всеволода, який проказував їх з ехидною, мефістофелівською посмішкою:

— О, чудові будинки... Тільки, що з них зроблять ваші пожилыці через місяць!

Та ці думки пролітали в голові навіть швидше, ніж Таня наближалась до того місця, де з землі виринали перші цеглини фундаменту нового будинку.

Новий фундамент!.. Як часто доречно і недоречно, заради красного слова, вживають любителі виступів ці крилаті слова. Проказують їх, як символ, може, алегорію. І звучать ці слова абстрактно. А тут...

Ось місце, точно визначене за планом, виміряне для нової будівлі. Вже розкопують землю, чорну й податливу. Росте собі ще бур'ян, якась наївна і смішна польова квітка похитує ніжними пелюстками на тоненькій стеблинці. Малахітовий жук оленка непорушно вп'явся в квітку будяка, наче неживий. На квітку сіла бджола, вишукуючи останні скупі краплиночки нектару. Вся степова дрібнота живе ще тут своїм життям. Корінець таємниче смочке соки землі...

Саме на цьому місці лягає перша цеглина нової будівлі...

І лише той, хто буде, може уявити собі, що тут буде через місяць, через два.

Тут виросте новий будинок, на вулиці нового міста, що постає в уяві будівника. Ні, за планом тут має бути перехрестя вулиць, на першому поверсі цього будинку велика крамниця з широкими вітринами. Хто ж перший зайде в крамницю і вибере собі крам? Звичайно, не вона, не Таня. Бо ж вона тоді вже десь в іншому місці гасатиме по риштовках чергової будівлі і нервуватиметься, що знову не так стелять підлоги чи не вистачає матеріалів...

Таня прийшла сюди, коли починали класти перші цеглини перших фундаментів. Прийшла просто і звичайно, вислухавши перед тим отруйні дотепи Всеволода, істеричні дорікання матері і батькові зітхання...

Та чи не могла ж кволати, тендітна, вродлива, непрактична Тетянка піти працювати в канцелярію, в контору, коли вже їй так захотілося заробляти гроші? Коли вже її так захопила ота гучна перша п'ятирічка! А там, попрацювавши для годиться, і заміж вийшла б. Така красуня в дівках не засидиться!

Тільки сестра Галина щось невиразне промимрила про нудьгу. Вона-бо найменше турбувалася про долю своїх ближніх. Лише власна особа заслуговувала на її увагу...

Час знебарвлює спогади... Таня вже захоплено дивилася на транспортер, проходячи повз нього, ніби раніше не помічала жвавої роботи цієї простої машини. Вгору одна за одною повзли цеглини, перехиляючись, тупцюючи на місці. Їм так весело!.. Так цікаво повзти вгору по стрічці, пританцьовуючи одна перед одною.

Покаталася б і Таня, коли б була дитиною. Чудова розвага!.. Нехай спробував би хто-небудь вгамувати таке нестримне бажання...

Ще кілька кроків — Таня повернулася спиною до транспортера і забула про нього і про свої дитячі примхи...

Треба терміново знайти виконроба або поговорити з Павлюком. Це в крайньому разі, бо Таня не любила йому заважати.

Розкопана земля швидко розмокала, чоботи грузли

і тягли за собою десяток кілограмів глеюватої чорноземлі.

Набухала земля від похмурого густого дощу. Верткий вітер переламував гострі водяні списи. Земля стала зла і люто хапала за ноги м'якими щелепами кілограмів грязюки, сповзала в мутні калюжі, зарябілі від дощу.

Розсуваючи плечима хмари й сіре дощове запинало, крізь мереживо краплин вставали корпуси. Корпуси наче пливли вперед — в осінь, у дощ...

Оступившись, Таня підсковзнулась і помітила знов, де вона.

«Через рік тут буде асфальтовий майдан. Крім нас, ніхто не знатиме, що цієї осені ми мало не плавали в калюжах...»

Вгрузли в землю дощані стіни — головна контора і їдальня. Низенькі сірі будівлі-ліліпути. Людина таких самісіньких вимірів брела назустріч. Низенька, приземкувата, в сірому дощовику і в схожій на капюшон чудернацькій шапці, у великих чоботях з довгими халявами, що ховалися під дощовик...

Це Рая Душа, ковзаючись, навпростець виміряла грузьку путь до свого корпусу.

— Райко, душа світла, я дивлюсь на тебе, справжній ліліпут пливе по калюжах!..

— То здається, що я мала, бо натягла на себе пальто і дощовик і чого тільки не нап'яла. Горло не дає спокою... Вже встигла застудитись.

По рожевій щоці стікала вниз тонесенька, прозора стрічечка води. Щоки підкреслювали виняткове здоров'я цієї дівчини. Але в двадцять років про здоров'я найменше думають.

Тільки дуже хотілося Раї бути вищою хоч на один сантиметр. Тому й не любила, коли нагадували їй про зріст. Рая наодинці виміряла довжину свого коротенького тіла, намагалася вище носити голову, змудрувала собі шапку з капюшоном, але ніхто не помічав, що Рая підросла. Кожен поспішав підкреслити протилежне. Ось тепер знов... Невже Таня не знає, як заздрощі до неї здіймаються часом у Раїному серці... Щоб не продовжувати далі цю розмову і забути про неї, Рая швиденько проказала:

— А я знову нагадала Павлюкові, щоб дав тебе

десятьником на наш корпус. Нехай забирає геть свого ледаря.

— Той ледар такий же Павлюків, як і твій або мій.

— Все одно нехай забирає.

Значить, ще раз нагадали про неї Павлюкові. Нехай би Рая говорила про це далі. Нехай перекаже кожне його слово, міміку, рух. Але Павлюк надто скупий на все це. Така вже у людини вдача — ніби почуває відповідальність навіть і за кожний свій рух...

Лише про роботу та про справи будівництва завжди розмовляли ці двоє постійно заклопотаних дівчат. А тепер, зігріта словами Раї, увагою до себе, Таня раптом, несподівано засміялася так розкотисто, як сміялася, може, в школі, коли ще не знала, що таке стомлені м'язи, суворі обов'язки та щохвилинна відповідальність.

Так щиро сміялася Таня. І сміх її здавався незвичайним. І дивні були його тонкоголосі вибухи. Бо звичайно Таня говорила глибоким низьким голосом, що нагадував про одвертість, ніби заставляв згадувати якісь забуті хвилини свого життя. Може, найкращі, найсвітліші хвилини. А коли їх не було, хотілося щось вигадати легкою летючою фантазією.

Сміх зближує людей, а частіше й віддаляє...

Рая подумала, що Таня сміється з її мініатюрного зросту... Невже остільки смішна її постать?.. Та це розвіялось... Бо, якось раптово заспокоївшись, так само, як вона й почала сміятись, Таня пояснила:

— Знаєш, чому я сміюсь? Уявила собі нас обох, коли дивитися на такі дві постаті збоку... Ми майже в однаковому одязі. А жінка завжди думає про свій одяг, про свою зовнішність. Нехай це буде найпередовіша жінка... Та нічого поганого в цьому й нема... Ось, будь ласка, ми з тобою, мов ті два опудала стоїмо. Але я цих своїх робочих шатів не проміняю на чудову бальну сукню, бо я не зможу одягти її завтра на роботу, яка для мене — все моє життя... У мене є сестра Галина. Вона займається виключно шуканням надзвичайного, чистого кохання. Це її основне заняття. Як бачиш, відповідальне заняття і не дуже вдячне. Але вона перетворила цю справу в спорт. І їй вистачає цього, щоб заповнити порожнечу в своєму серці, щоб жити пустоцвітом. Отож, коли б Галина побачила нас вкупі у такому вигляді, тут, серед оцих калюж, їй вистачи-

ло б декламувати про це кілька днів підряд... Вибач, ми оце стоїмо під дощем, і, здається, ти говорила про мене з Павлюком. Що ж він відповів?

Рая вперше стільки почула від Тані. Досі вони розмовляли лише про справи будівництва або зустрічалися на нарадах чи летючках. Тому Рая здивовано і якось надто наївно промовила:

— Я не знала, що в тебе є сестра. Навіть дивно...

— Що ж тут дивного? Для кожного це річ цілком можлива, тільки дивлячись яка сестра... Не заздрю, коли в когось ще є такий екземпляр, як у мене.

— Ні, я просто не знала. Ми всі так закрутилися, що під кінець робочого дня голова обертом іде.

— Авжеж... Після роботи, а потім нарад та зборів я сідаю в поїзд і відразу сидячи засинаю. Цими днями так заснула, що коли б сусіди по вагону не розбудили, завезли б мене на запасну колію. Там би, мабуть, і ночувала. Правда, тоді вечір був надто перевантажений...

— Е, ні, я після роботи ще люблю з дівчатами прогулятися, піти в кіно, з хлопцями посміятись...

— Іч, яка ти, Раю! Я й не знала...

— Що ж тут знати. У нас бригада дружна, підбрались один в один. І працювати, і погуляти гожі!.. А я оце й з Павлюком як слід поговорила. Ледве дотовпилася до столу. Бо коли не навідаєшся, повно люду.

— А зараз як?

— Так само... Ой, цікаво, я кажу йому, дайте нам Таню Кааб десятником, а він у відповідь, якось замислено: «То така, що викрутиться...» Ти знаєш, я вже перебралася в центральний барак. Приходь, у нас весело!

— Прийду подивлюся...

— Неодмінно приходь, відпочинеш!.. У нас таку пічку хлопці самі поставили, я вмить наварю картоплі, Ох і здорово з холодним салом, краще за торт... Прийдуть наші розбишаки-хлопці. Коли закінчимо місто, дехто з них іде вчитись, дехто вчитись і працювати на завод. Вже й домовились з дирекцією. Павлюк з Неїзмаком говорили... Приходь увечері, у нас весело. Тільки сьогодні у мене жіноргівське засідання. А наші жінки люблять поговорити, ніяк не навчу коротко висловлювати думки... А завтра вечір вільний, Та заходь

коли завгодно, у нас найкраща й найзатишніша кімната на весь корпус... Слухай, Таню, невже вони, чорти, досі не привезли алебастру?

І з цими словами Рая, похитуючись на слизькій стежці, обминаючи калюжі, моторно пішла далі.

Таня секунду дивилася вслід Раї і подумала те, чого не сказала: «Ти ще багато чого не знаєш, дівчинко».

Адже Рая здавалася Тані маленьким, наївним дівчиськом. І жила Рая просто, серед простих, хороших, щирих товаришів. Йй би таку сімеїчку!.. Ні, ні, не треба!..

Таня пішла й собі, але в голові весь час наче витанцюувала одна думка: «То така, то така... викрутиться...».

4

Так, становище справді ускладнялось... Командири великого будівництва приносили тривогу. Почасти Микита Павлюк був і задоволений з цього — він перевіряв своїх людей. Декого з них він ще не встиг вивчити як слід. Але людей байдужих не любив, зате помічав, що дехто з інженерів, з виконробів, за зовнішнім спокоем намагався приховати внутрішній неспокій.

Отакі міцні будівельники, стримані, були найбільше до серця головному інженеру будівництва Стальгорода. Павлюк особливо уважно прислухався до них, зважав на їхні поради.

Несподівано холодні осінні дощі і непередбачувані занадто ранні морози були ще одним іспитом для всіх будівельників.

Деякі з них, звиклі працювати по-старому, навіть розгубилися, губили темп роботи, різко порушували графік, не виконували плану, посилаючись на об'єктивні причини. Павлюк слухав їх, стиснувши зуби так, що кам'яніли щелепи, цідив короткі слова розпоряджень і наказів. Гнав цих панікерів назад, на об'єкти.

Та, на жаль, розгубились і деякі командири, що пройшли вже не один будівельний фронт. План, мовляв, надто великий, і вони відповідати не можуть. Вимагали перекроїти весь план.

Ні, перекроювати план в таких умовах — значить, завалити його.

Ніяких порушень плану — от і все! Ех, хоча б ці

холоди почекали до кінця місяця, коли закінчиться підготовка!..

Увійшов голова будкому Кущоба, величезний, бородатий. Таких малюють на дитячих картинках — велетнів. Сам колишній муляр, недавно обраний головою будкому, він надто потурав старим бригадирам, які звикли працювати з підрядчиками, наймаючись на сезон, і не хотіли визнавати нічого нового. Про це знав Павлюк і байдужісінько зиркнув на Кущобу, який навіть ніби трохи поменшав під цим поглядом і ступав якимось незручно, обережно. Немовби побачив тут зовсім чуже, незнайоме товариство. Він став збоку і розгладив знаменитий куш своєї бороди.

Кущоба тільки розсердив Павлюка, коли підступив до столу і своїм на диво тихим голосом повідомив:

— Біда просто... Заливає все, та й уже... Хоч лусни!.. Довелося відпустити сьогодні ще більше, ніж учора... З двох перших дільниць...

— А хто дозволяв таке робити? За дрібницями до мене посилаєте, а то, бач, хазяйнуєте! Організатори!..

— Що ж поробиш? Робочий клас...— знизав плечима Кущоба і якимось невинно посміхнувся. Озираючись на стіну, чи не завалиться, коли на неї обіпертись? І вибігував.

— Оце ти прийшов, щоб принести мені цю новину?.. Я думав, ти порадуєш нас, що сили нашої прибавилося в такому напруженому становищі. А про те ваше хазяйнування я знаю. Знаю... Воно тобі ще боком вилізе... Побачиш...

— Та я що ж... Не туди обернулась ситуація. Темпи закроїли ви, адміністрація, от і дивіться,— знову знизав плечима Кущоба.

— Ситуація, адміністрація!.. Бач, які слівця! Плечима знизуєш, а підкуркульники розвели агітацію. А ти що, піддакуєш? — крізь зуби процідив Павлюк.

— Я особа виборна...

— Аякже, звичайно, виборна!.. Знаю... Тебе партія послала, довірила тобі, робітники довірили. Гляди, щоб тебе не потурили під три чорти! На бюро поговоримо. Ось нехай Неїжмак прийде, він тобі всипле, виборній особі. Коли треба потурати підкуркульникам, тоді в справі адміністрації прешся. Він, бачите, відпустив людей...

Павлюк не закінчив, бо увійшло двоє робітників. Вони навіть не привіталися, ні на кого не глянули, а підійшли просто до Павлюкового столу. Один тримав у руці папірця і поклав його на стіл перед Павлюком. Другий рішуче, похмуро заявив:

— Підпишіть оцю бомажку...

Павлюк знав цих двох мулярів. Вони завжди лялися, нарікали, хвалилися своїм господарством у селі і частенько випивали. Павлюк мовчки, стримано глянув на них і навіть не подивився на папірець.

— Підпишіть бомажку,— вже трохи тихше проказав той, що поклав папірця.

Покрутивши в руках заяву, не читаючи її, Павлюк спитав:

— Що це за бомажка?

Тоді робітник, що перший почав розмову, раптом високим, різким голосом закричав:

— Підписуйте й нам відпустку! Поробили скільки закон говорить, значить, підписуйте. Такий закон!

Спокійно взявши ручку, Павлюк опустив перо в чорнильницю, черкнув у куточку й подав назад, сказавши:

— Зараз відпустку давати не будемо. Через місяць підете у відпустку. А зараз, ні... Та й взагалі я відпусток не підписую. Самі знаєте, а йдете до мене.

— Що значить, не дасте! Що це за робота?.. Інших он він зовсім поодпускав сьогодні, на інші будівництва пішли, а ми що, гірші? — вже до Кущоби повернувся робітник.

— А ми що, гірші? — повернувся і другий до Кущоби.

— Ну, чуеш? — кивнув Кущобі Павлюк.— Ситуація?.. Ось що, товариші, нам зараз потрібна кожна людина на будівництві. Ви ж самі бачите?.. Чуєте? Не заважайте працювати, люди ждуть.

Останні слова збентежили мулярів, вони ще топталися на місці, мовчки підсовуючи Павлюкові папірця. Він подумав: «Ось і ще двоє рвачів. Хіба відпустити їх, щоб іншим не морочили голови? Ні, так ми й зовсім без людей залишимося... Важкувато буде... Та кращі не підуть. Молодь вся вчиться, набуває нову кваліфікацію, на завод піде...»

Тоді ступнув до робітників Кущоба і різко, владно промовив:

— Ану, хлоп'ята, може, вже годі, га? Ходімо поговоримо...

Він так махнув довгою рукою, наче загібав нею обох хлопців, і вони слухняно пішли за ним у першу кімнату. Спочатку там чути було суперечки, вигуки. Потім голос Кушоби перекрив вигуки, і все стихло.

Павлюк уважно слухав виконроба третього північного корпусу, який закінчив так:

— А про виконання плану не може бути й мови... Нам треба було сорок тисяч цегли на ранок, а підвезли всього вісім. Стояли люди. Піску ніяк було підвезти... Та й...

— Ну, це ви зарано робите такі висновки. Постривайте... Ідіть обдумайте, як нам перебудувати терміново роботу, щоб у вас не було таких песимістичних висновків. Увечері скличемо нараду, послухаємо й вас. На корпус ідіть,— нахмуривши брови, сказав Павлюк.

Інженер вийшов з ображеним виглядом, навмисно хряпнувши дверима. Павлюк глянув йому вслід, але нічого не сказав, тільки похитав головою. Цей старий інженер, напевно, не дуже вірив і довіряв молодому керівникові будівництва нового соціалістичного міста.

Дві молоді дівчини, робітниці, підступили до столу, і одна з них соромливо, майже з відчаєм, але посміхаючись червоними, як квітка, губами, тихо сказала:

— У нас зараз перерва, доки матеріал підвезуть. То ми вирішили просто до вас піти... Йй-богу, нічого не допомагає, і ніхто не хоче втручатись...

— А що трапилось? — посміхнувся й собі Павлюк. Дівчина побадьорішала. Та замість неї м'якою скоромовкою доказала друга:

— Ну, ви ж подумайте, Микито Петровичу, понад два тижні тому віддали ми з Тетяною латати свої чоботи в нашу майстерню. А шевці ще нічого не зробили і не хочуть робити, тільки глузують з нас...

— А воно ж холодно,— протягла перша.

— Ще й як холодно,— знизала плечима друга дівчина, дивлячись униз на свої ноги, але знов-таки посміхаючись. Здоров'я так і пашіло від її густо-рожевих щік, від усієї міцної, гнучкої постаті.

— Що ж вони вам кажуть, ті шевці? — знову не міг утримати посмішки Павлюк.

— Що вони кажуть! Щоб їм язика отерпли... Кажуть, поцілуйте, тоді на завтра зробимо. Дияволи, а не люди!

— А вам цілуватись з ними не хочеться! — ляснув себе по колінах Павлюк, і всі в кімнаті гучно засміялись.

— Таке скажете! У нас кращі є,— запишалася рожевошока красуня.

— Тоді інша справа... Добре, ідіть, дівчатка, працюйте, а я в майстерню пошлю вашого завгоспа, нехай він з ними поцілується. Тоді день і ніч працюватимуть, а все зроблять,— вже сердито сказав Павлюк.

— От спасибі, Микито Пилиповичу! Тільки ви не гнівайтесь, що ми до вас прийшли, бо просто хоч рятуйте кричи!

— Раз уже прийшли, то що ж вдієш.— Далі Павлюк уже не слухав дівчат, і вони вийшли, пересміюючись, уявляючи собі нахаб-шевців, коли до них з'явиться сам завгосп.

Слухаючи завідуючого постачанням, Павлюк, не відвертаючи від нього очей, зняв телефонну трубку.

— Слухаю! Ну що ж, заходьте...— не дуже ввічливо відповів Павлюк і повісив трубку, так само не відводячи очей від обличчя відвідувача. Але наче сам до себе проказав:— Знов якась новина... Ну й день прийшов! Приготуйте матеріали на вечір, до наради. Вам будуть нові завдання. Ваші цифри нікудишні. Ідіть...— Павлюк швидко повернувся до начальника західного сектора, який сидів збоку.— Подумайте, як найдоцільніше використати наявні підсобні сили... Розумієте?.. Підготуйте докладну інформацію. Точно і чітко... Зараз я, мабуть, засідатиму. Невчасно чортяка їх несе, вони мені так потрібні зараз, як сироті трясця!.. Там ви бачили, Петре Андрійовичу, що потекло в С-8? Соляріум?.. Це скандал! Хто проектував перекриття?.. За такі штуки під суд віддавати, так і перекажіть своїм! Не будемо в зуби дивитись!.. А рами як вставили? А перила біля горішнього пандусу переробляти треба? Що це таке, га? Шкідництво! Підлогу стелить, хоч і самим доведеться дерево вантажити... Зберігайте людей. Все... Нічого не хочу слухати! Нехай на суді виправдуються! Ясно?

Весь ранок розмова йшла про план робіт. Про той план, якому загрожували ці події. Дійсно, план таки зривався, треба докласти багато енергії і сил, щоб його врятувати. Вже графік сьогоднішніх робіт мав показати значне зниження.

Це зниження впливало на могутній розмах, рух, силу натиску, що зветься одним словом — темп. Це слово звучало для Павлюка не далекою абстракцією, а кількістю покладеного муру, заштукатурених метрів, кількістю рам і квадратів насланої підлоги. Це слово змушувало згадати про колосальну силу людської енергії, затиснутої в корпуси, які виростали на голому непривітному ґрунті, корпуси Стальгорода й нових заводів, що стоять за півкілометра звідси, — новеньких заводів, ще незадимлених і непофарбованих, не обвіяних усіма вітрами величезного простору. Та заводи і не бояться ніяких просторів і ніяких вітрів. З новеньких, необжитих і незадимлених цехів кожен день виїздить цілим загonom тракторів, таких самих свіжих, нових, обвіяних величною мудрістю колективу, що любовно і з свідомістю робленого пестить на верстатах кожну найдрібнішу шайбу і гвинтик великої, складної машини.

Бо малесенький, дбайливо зроблений гвинтик допомагає іншій колосальній машині — державі — творити цілу нову систему життя людства. Малесенький гвинтик є гвинтиком соціалістичним...

Ці думки пролетіли в один момент, коли Павлюк помітив, що сидить сам у кімнаті. Всі пішли, почувши, що зараз буде якесь термінове засідання разом з представниками управління будівництва і заводу.

Павлюк покликав з другої кімнати Галю.

— Галю, на час засідання нікого до мене не пускайте...

Звичайно, комісія принесе якісь новини і, мабуть, цілком несподівані.

Вранці дали Павлюкові центральну газету і показали статтю. Уважно почитати ще не встиг, але основний зміст було викладено великими чорними літерами — вимога дати житло робітникам нових соціалістичних заводів. Вимога закінчити достроково будування житлових

комбінатів Стальгорода. Вимога справедлива і зрозуміла! На неї можна відповісти лише згодою і встановити нові бойові строки закінчення будівництва...

Павлюк глянув у вікно. Над сірим дощаним дахом тимчасової їдальні вирисовувалася лінія нового корпусу, що кожного дня виростав все вище й вище. Це була велика перемога праці! Муляри рухалися в закономірному ритмі. І кожен рух давав точні наслідки — лягала нова цеглина свіжого рожевого муру. Ніяких звуків не долітало сюди — лише рух, такий знайомий своєю організованістю і правильністю...

Цей корпус буде виведено своєчасно. Муляри закінчать роботу у точно визначений час, бо на цей корпус він, Павлюк, командир армії будівників соціалістичного міста, кинув кращих ударників, загартованих багатьма славними перемогами. Тут вони теж переможуть. Тільки дати їм напрям, і все буде забезпечено. Чому ж його так стривожили події цих останніх двох днів? Мабуть, тому, що таке трапилося вперше і він ще посправжньому всього не збагнув. Головне, командир не має права губитись у будь-яких складних умовах, в яких завгодно бойових ситуаціях!..

У другій кімнаті почувлися хазяйновиті кроки і спокійний баритон інженера Безрукого, представника будтресту. Потім двері широко, рішуче відчинилися, і Павлюк побачив брезкле обличчя з гострою безкольоровою борідкою того ж таки Безрукого, далі пришикнуло постать представника технагляду Доріна. Останнім увійшов широкий незграбний чолов'яга, надісланий дирекцією комбінату заводів. Павлюк десь уже зустрічався з ним на партконференціях.

Павлюк запросив сідати. Хазяйновито сівши, Безрукий поклав біля себе свій шкіряний кашкет. Кілька звичайних слів один одному після ділового привітання, і заговорив Безрукий. Висловлюючись закрученими зворотами канцелярських паперів, доповнюючи свої слова пластичними рухами, він все ж умів примусити слухати себе.

Тільки в Павлюка викликав Безрукий якийсь підсвідомий прикрий протест. Про це всі знали. Знали й про те, що ці двоє людей ніколи не можуть домовитись. Павлюк вислухував мовчки, похмуро квітчасту, барвисту розповідь Безрукого і відповідав коротко, різ-

ко, часто з гірким сарказмом, навіть не дуже прихованим. Або просто, слухаючи насторожено, не відповідав зовсім. Потім, нічого не сказавши, звертався до когось з запитанням чи поясненням. Мовчанка збивала з тону витриманого, самовпевненого Безрукого.

Тепер Павлюк особливо болісно відчув присутність цього самозакоханого балакуна. Недарма з'явився він сюди саме сьогодні і так несподівано, ба навіть настирливо.

Звичним, вивченим рухом пальців Безрукий розгладив безкольорову борідку, наче доїв її, і почав соковитим баритоном, сам дослухаючись власних слів:

— Ми знаємо, шановний Микито Петровичу, що вам дуже дорогий час, особливо зараз, коли треба якнайбільше встигнути до початку зими і ваша присутність на будівництві так потрібна; крім того, нам треба було б ознайомитися з деякими фактами на місці, тому ми й вирішили приїхати просто сюди і відберемо у вас небагато дорогого часу, щоб розв'язати деякі важливі, пекучі, навіть важкі справи. Звичайно, ці питання, може, ми зразу тут і не вирішимо сьогодні, але в основному намітимо під час розмови; ми знатимемо вашу думку, дізнаємося про стан будівництва в деталях, і це дасть нам матеріал для правильного обрахунку можливостей, які у нас є зараз...

Свіжій людині важко було зрозуміти, чи це справжня ділова розмова, чи Безрукий декламував пародію на якусь промову. Особливо здивований сидів представник комбінату. Він дивився на Павлюка примруженими очима, ворушив плечем, ніби там йому щось лоскотало, але Павлюк сидів спокійно, трохи стомлено опустивши плечі, бо майже всю ніч не спав, і слухав бай- дуже.

А Безрукий ще виголошував вступ, квітчаючи свою промову словесними візерунками, що нагадували орнаментику на дешевих, старих, вицвілих шпалерах.

Саме на такому розцяцькованому місці декламації Безрукого двері спокійно відчинилися, і стрункий спокійний чоловік увійшов у кімнату, ступив до вікна і обіперся на низеньку лутку, безмовно кивнувши всім головою. Секретар партосередку, Олександр Неїжмак, якого товариші звали просто Сашком, прийшов з'ясувати в Павлюка деякі справи.

Безрукий зробив невеличку паузу й поморщився, бо не любив, коли заважали його красномовству. З цієї паузи скористався представник комбінату. Цей здоровий чоловік далі витримувати не міг, він-бо робив усе просто, чітко й міцно, так само, як і думав. Перші слова вимовив він дуже голосно, щоб Безрукий не наважився перебивати, а потім продовжував спокійно і просто, ніби ніхто перед тим нічого й не говорив:

— Таке діло, що будинки потрібні, давайте нам швидше будинки, бо люди прибувають, жити ніде їм, темпи давайте!.. Читали сьогоднішню газету? То директива! Ви повинні здати нам корпуси, намічені за планом, не за півтора місяця, а за двадцять п'ять днів. А до кінця сезону закінчуйте ще шістнадцять корпусів, а там переходьте на зимові роботи... Так ми говоримо, так говорять робітники й адміністрація комбінату. Так говорить і партія. Питання стоятиме у відповідних органах. А представники будтресту кажуть, що в них немає людей, немає сил і змоги і ще чогось там немає... Давайте прикинемо все, до останнього цвяшка, до кожної цеглини!

— А матеріали є? — не витримавши образи, вигукнув Безрукий. Де подівся його величний спокій, за який він був сховався спочатку. Проте вигукнув він з такою зверхністю, ніби хотів підкреслити, що не йому ображатися на якогось нахабу, що насмілився перервати так чудово розпочату промову. Тепер Безрукий теж пішов навпростець. Годі панькатись!

— Повторюю, а матеріали у вас є? А люди? Де взяти стільки людей? Щоб виконати цей план, треба, треба... А що ми можемо дати? Ні одного зайвого чоловіка немає...— безнадійно розвів руками Безрукий.

— Це ми знаємо. А треба зуміти організувати роботу, знати, з ким працюєш. І щоб всі робітники знали, для чого вони працюють... Ну, і подібними безнадійними розмовами не демобілізувати маси...— спокійно, підкреслено повільно промовив Павлюк, перервавши вигуки вибитого з рівноваги Безрукого. І вперше побачив цього самовпевненого інженера в такому незвичному вигляді. У Павлюка виривалася назовні посмішка, але жодна риса обличчя не ворухнулася. Навіть зуби зціпив міцніше, напружив м'язи, щоб придушити глузливу посмішку.

Мабуть, цю затиснуту силою волі глузливу радість відчув Безрукий і ледве стримував себе. Обличчя його вкрилося багряними квітами гнівливих плям, з язика вже рвалися глумливі слова. Але в останній момент сильним напруженням волі спрямував куди слід кермо свідомості, і всі почали тільки:

— Це не будівництво, а істерія, пропасниця!

— Не істерія, а план! Не пропасниця, а воля пролетаріату. Соціалістичне змагання і ударництво... Ну, нам тут, здається, нема кого агітувати. Ми простежимо, щоб матеріал був вчасно. Зробимо так, щоб з нашої вини не було й хвилини простою. Давайте говорити конкретно...— Представник заводів пропонував: негайно подати свої вимоги на матеріал і викласти думки щодо пропозиції управління комбінату.

Та Безрукий нічого конкретного сказати не міг і не хотів, він тільки нервово повторював:

— Ми не можемо погодитися, пі... І мене дивує, бентежить безвідповідальна заява Микити Петровича... Просто глибоко дивує...

Павлюк глянув перед собою в обличчя Сашкові Неїжмаку, що стояв біля вікна так тихо, наче його тут і не було. Але він уважно слухав, і Микита побачив: Неїжмак зробив би так само, як і він. Інакше й робити не можна.

Чудово, що Сашко був тут! Безмовна підтримка надала ще більшої впевненості Павлюкові. Він дивився на чоло Неїжмака. Воно було високе, чисте, мов у немовляти, яке не встигло ще свого чола нагнітити важким, жорстоким тягарем думок. Та то лише так здавалось, бо цей колишній матрос-балтієць пройшов усю революцію, віходив довгі, палаючі, криваві дороги походів і боїв громадянської війни.

Одну дивну особливість Неїжмакову знав, може, сам Павлюк. Цей стрункий, з легкою ходою чоловік мав надзвичайну властивість з'являтися завжди там, де він був найпотрібніший. Коли почуваєш, що потрібна товариська підтримка чи порада, тут саме й з'являвся Сашко Неїжмак.

Павлюк знав, що після цієї наради йому, начальникові будівництва, треба переформувати свої батальйони, бригади, переозброїти їх і кидати на найвідповідальніші ділянки.

А Сашко Неїжмак зуміє підняти дух, організувати волю будівничої армії.

Домовившись про наступне засідання, комісія виїшла, а Неїжмак, ніби відгадуючи Павлюкові думки, сказав:

— Сьогодні ж, о п'ятій бюро... Міцно треба триматись у цій веремії. Відповідальність візьмемо на себе. Людей не відпускати!

— З людьми важко...— зітхнув Павлюк.

— Знаю, таку агітацію повели, душу з них геть! А ще є несвідомий елемент серед нових будівельників. Ну, та ми ці куркульські штучки викриємо... Треба Кушобу підстьобнути.

Потім раптом замовк, ніби й не закінчивши речення. Обмірковував щось чи хвилину спочивав від думок, тоді, виходячи з кімнати, кинув:

— Комсомол приведемо до бойової готовності...

Вийшов і залишив Павлюка самого.

Треба було піти на корпуси. Та як іти? Микита глянув у вікно. Дощ перестав. Залишилися розливи грузької багнуки, яку треба перемогти. Зиркнув на свої калоші й черевики.

Як він забув взути чоботи, коли був дома!.. І згадав, що вже дві ночі не ночував дома. Притулиться на пару годин біля стола тут, у кабінеті, от і все...

6

Кімнатка чомусь нагадувала макет. Мініатюрна й низенька, на диво чиста й біла. Речей саме той мінімум, що потребує для себе найневибагливіша людина. Їх навіть і описувати не варт. Хоч дехто й називав цю кімнату каютою, але порівняння невірне, бо тут людина не почувала себе пасажиром чи якимось рухомим додатком до міцно пригвинчених речей. Адже в каюті все відносно, починаючи від її руху, до холодного циклопичного ока скляного ілюмінатора.

Є такі люди — їхня присутність робить кожний куток затишним і близьким. Присутність таких людей не обтяжує, хоч вони більше мовчать, ніж говорять, і більше роблять, ніж метушаться. І та робота ніби сама собі легко робиться. Так, коли багатотонний кран пі-

діймає, здається, неймовірну вагу, він робить це наче витончено, без помітного зусилля, і ажурна рука його несе вагу, мов чудесну забавку.

Кожен входив у кімнату до Неїжмака стривожений і зосереджено зачиняв за собою двері. Тільки секретар комсомольського осередку увійшов з останнім словом похмурої розмови. Хлопці проводжали його до самих дверей цього тимчасового, мініатюрного будинку. Низенький і неповороткий, секретар міг обманути своєю зовнішністю. Бо за тією неповороткою, напруженою стриманістю не почувалося ні молодих років, ні завзяття молодості. Прямолінійність його дій була, звичайно, продовженням таких самих думок.

Увійшовши, він хряпнув дверима — тут всі були свої.

— Бач, обід їм несмачний. Не подобається! Мовляв, треба, щоб соціалізм легше було будувати... Шкурники!..

— Хто шкурники? Чого ти на нас витріщився? — сердито спитав Сашко.

Павлюк посміхнувся.

— Та не про вас мова мовиться. Гарячка в мене шойно була в бараках... Дезертирство, паніка на трудовому фронті... Я їх так розпik, мов залізо в горні. Виговорилися нарешті... Ну, я їм довів! Комсомольці взяли в роботу агітаторів з підкуркульницького табору... Тепер самі рвуться штурмувати, будувати... Тільки я хочу сказати, в бараках ще вогко, топлять погано, люди приходять стомлені з роботи, а тут і онуч посушити ніде. Начальник праці й будком стараються, як мокре горить. Ледве пальцем поворухнули. Бач, зненацька осінь прийшла!.. Чи не можна, товаришу Павлюк, поселити на кілька ночей в цих бараках товариша Кущобу і його напарника Ладія. Нехай на своїх кістках спробують, як воно живеться. Я свою кімнату уступив сьогодні дівчатам, а сам тимчасово переїхав у третій барак. Щоб пальцями межі очі не тикали різні решетники...

Величезний, бородатий, Кущоба підкинув свою розбійницьку бороду:

— Ну, візьми лишень сам, візьми зроби все за три дні!

— Злякав ти мене дуже! За три дні півкорпусу робимо, а ви собі в цей час нижче поперека чухаєте.

Боїтеся моторніше повернутись, щоб, крий боже, не підірватись!

Всі засміялись, міряючи очима могутню постать Кущоби, який сам міг би, здавалось, вагон зрушити з місця замість паровоза.

— Про це теж поговоримо зараз. Годі... Давайте до порядку.

Цими словами Неїжмак припинив суперечку. Почали вмощуватись в кімнаті, в якій ледве можна було поставити півдесятка стільців.

Найближче до столу сів секретар комсомольського осередку. Не тому, що йому тут краще видно й чути. Ні, він стримано стежив за всім, він хотів бути ближче до дії.

Кущоба стояв збоку. Цей велетень, здавалось, ніколи не сідав, поги тримали його, мов якісь могутні бетонні підпори. На всіх зборах, засіданнях, нарадах Семен Кущоба ходив з кутка в куток, а частіше стояв, підперши спиною стіну, ніби збирався кудись бігти. Але нікуди не біг, уперто вистоюючи до кінця. Раніше було пропонували йому сідати, щоб хоч очі не мозолив, а тоді звикли, махнули рукою. Все одно сяде на кілька хвилин, а потім знову бачать його вже на ногах. Глузували — мабуть, і спить навстоячки, як слон, підперши товсту деревину.

В кутку сиділа Марфа. Тепер її поставили на роботу в їдальню, завідувачкою. Марфа сиділа тихо і дивилась очима далекої, турботної радості. По очах можна було впізнати, що Марфа вагітна. Закон дав їй відпустку, але вона не хотіла кидати роботу, особливо в такий напружений час. Працювала уперто, навіть дещо урочисто. Жінки їй заздрили чи співчували, чоловіки поводитися надто чемно, упередливо, може, й запобігливо. Така увага навіть дратувала Марфу. Неїжмак уже кілька разів жартома загрожував, що дасть розпорядження, аби Марфу не пускали на територію будівництва. Марфа тільки відмахувалася своєю маленькою рукою — мовляв, жартами її не здивуєш. Вона нічого не відповідала, тільки посміхалась, бо була на диво неговірка.

Павлюк обвів очима присутніх, та ніби нікого й не бачив, заглибившись у свої думки. Гриз цигарку, м'яв її в руках. Цигарка давно погасла, деформувалася, він

про неї забув. Думки його теж наче деформувалися... Впіймав, випрямив їх волею, повернув до дійсності, намагався уважно слухати Неїжмака.

Що ж тут довго говорити, ясно одне, треба дати житло до строків, що їх намічено. Ось головне завдання. Так партія сказала, значить, треба дати. Партія гартувала їх у боротьбі, вчила і вчить. Партія й питає. Нікому не треба потурати. Вони, комуністи, мають вести маси в цей відповідальний для будівництва момент. Вороги агітують — викрити їх! Поставити перед судом народу. Відкинути їх і виконувати завдання...

Говорив Неїжмак скупю, по-військовому. Змалював обставини так, наче стояв біля штабної карти і вказував напрямок головного удару та як для цього розставити сили. Видно, що він все обміркував, все зважив і продумав. Хоч майже не кинув жодного зайвого слова, проте не пропустив ні однієї деталі.

Кілька довідок дав Павлюк. Він чекав, що скажуть інші.

Знов-таки обіперся кулаками на стіл секретар комсомольської організації будівництва:

— Кажу ж, треба було раніше подумати, а тепер, бач, аврал! Я кажу про людей. Товариш Кущоба за три дні нічого не встиг зробити, так він і заявляє. Добре, хоч не заперечує. Та цього замало, у мене є ціла купа матеріалів, як дбає Кущоба за переборення тимчасових труднощів. Як ставиться він до нових робітників, до молоді!.. Половина провини лежить на ньому, бо він орієнтується на відсталі, консервативні елементи типу Решетника. А треба висувати молодь, вчити молодь, підтримувати... Яка бригада на будівництві найкраща? Комсомольська бригада Раї Душі!

— Поки що не найкраща,— похмуро кинув Кущоба, поворухнувшись під стіною.

— Для тебе, може, й ні. Знаю... А перспективи в кого? Скажу вам, товариші, про комсомол, про молодь. Працюватимуть, як чорти. Ще краще й краще, ніж зараз. За всіх ручуся! А Кущобі пропоную зауважити за неправильну непартійну лінію в роботі. І довести до відома будівельного бюро. Якщо й далі так буде, тоді...— Секретар махнув рукою, ніби змів з столу сміття.— Житлокомбінат закінчити достроково, всі терміни ущільнити, скільки можливо, а можливостей у нас чи-

мало. Працюємо не на повну потужність. Треба ширше й міцніше розгорнути змагання, ударництво. У нас же змагаються тільки молодіжні бригади. Немає й індивідуального змагання окремих майстрів. А хто підтримує цю молодь? Товариш Кущоба чи наші виконроби? Он газета і собі пише так, ніби весь час заїкається!.. А Павлюк теж повинен так перешикувати всі сили, щоб забезпечити перемогу, заткнути пельку папікерам, консерваторам, відсталим типам!.. Треба скликати нараду виконробів, десятників, бригадирів, нехай вони скажуть. І нехай перед ними стане й товариш Кущоба!

— Все це ганебний наклеп і міщанство! Чорт знає, що він на мене вигадує! Трест теж не підтримує цієї метушні. Мені сказав Безрукий! — гримнув Кущоба, але заперечити нічого не зміг.

Тоді й Павлюк підтримав попереднього промовця і виклав свої плани перебудови роботи.

Не чекаючи дальших розмов, Кущоба вийшов покурити, загрожуючи своїм виступом. Але на засідання більше не повернувся, і ухвалу приймали вже без нього. Підготували матеріал до відкритих партійних зборів, що мали відбутися через кілька днів.

Після засідання Павлюк вирішив не йти додому. Треба тепер ще обміркувати дещо, підготуватись до завтрашньої комісії. Тягти з собою матеріали не хотів. Та й з гудком разом він має вже бути тут, бо день буде неймовірно важкий... Пішов у свою контору.

Знав — працювати доведеться всю ніч. Взяв же на плечі важкий, але принадний тягар цього бурхливого, згусклого життя і ніс легко, з бадьорим напором. Ніяких сумнівів у нього не було, хоч такі, як Безрукий, думали, що Павлюк впаде в розпач. О, Безрукий все знає! Він знає, які труднощі переживає Павлюк, і, безумовно, має намір використати момент... Подивимося!.. Місто треба закінчити за планом, от і все! Павлюк бачив перед собою уже це місто з освітленими вулицями, з парками, скверами... Сюди вклав він стільки праці. А праці й відповідальності Микита не боявся. Навпаки, прагнув і того й другого... По закінченні вузу йому пропонували залишитися на науковій роботі в дослідному будівельному інституті. Категорична відмова всіх здивувала. Павлюк заявив, що хоче бути інже-

нером — справжнім будівельником, а не лише дослідником. Тепер ще раз переконався, що зробив правильно.

До тихої наукової роботи в кабінеті Павлюка не вабило. Він пообіцяв і професорам, і товаришам поєднати це із своєю практичною діяльністю.

Поки що на наукову роботу часу не було. Навіть систематизувати свої спостереження й досліди не мав часу. Тільки й встиг написати кілька статей у журнали.

7

В першій кімнаті було світло. Тут завжди залишався працювати техперсонал. Можна побачити завжди когось з десятників, а то й виконробів. Відчинивши вузьенькі двері, Павлюк зустрівся очима з Танею Кааб. Вона сиділа за столом і зосереджено щось писала. В першу мить Таня навіть не збагнула, що хтось зайшов у кімнату.

— Що це ви поробляєте так пізно?

Таня підвела очі від паперів і нотаток, відповіла замислено:

— Та закінчила підрахунки вимірів, щоб не залишати на кінець місяця. Тоді вистачає й інших справ. Деякі бригади пропонують цікаві зміни, треба прикинути доцільність такої раціоналізації.

— Добре, пробуйте, дерзайте.— Павлюк посміхнувся.— Ага, вам доведеться перейти на новий корпус, на Б-2...

— А тут хіба я не впоралася? — спитала Таня, хоча й знала, в чому річ.

— Ні, тут ви вже налагодили, а там з початку починати... Тому десятникові місце знайдеться там, де легше...

Настала невелика пауза. Обом їм хотілося поговорити, відпочити за розмовою, але про справи Таня не наважувалася говорити зараз. У Павлюка вигляд стомлений, обличчя ніби аж посіріло. А може, то тільки відблиски світла поклали свої тіні.

Він ще раз придивився до цієї дівчини. Врода її була якась тендітна, Таня здавалася ще підлітком, а не по-справжньому дорослою людиною. Але так лише здавалось. Це ж один з кращих десятників на будів-

ництві. Таня віддавала роботі весь свій час, її, заклопотану й непосидячу, можна було в який завгодно час бачити на будівництві. В цій тендітній постаті приховувалась велика енергія і працездатність. Що б їй не доручили, Таня виконає, ніколи не відмовиться.

Павлюк зиркнув на руки Тані — на тонкі, ніжні, гнучкі пальці. Рука маленька і, мабуть, квола... Цікаво, чому ця дівчина, майже підліток, вибрала собі таку спеціальність? Адже він вимагає від неї не менше, ніж від інших техніків. Може, навіть більше, бо за кожне доручення вона вмє нести відповідальність.

Відразу в голові постала і його власна відповідальність, яку взяв на себе сьогодні. Про це й хотілося сказати хоч кілька слів. Але що скажеш?

— Ви не комсомолка, товаришко Кааб?

— Ні, збираюсь подавати заяву.

— Правильно. Знаєте, чудово, коли відчуваєш себе серед сили організованого колективу...

— Так, я особливо відчула це, коли прийшла працювати сюди, на Стальгород.

Павлюк майже не чув її відповіді. Йому хотілося, щоб ця розумна, тендітна дівчина зрозуміла його. Щоб і їй стало близьким те почуття, яке приніс зараз із собою. Ось доручено йому велике будівництво. Партія довірила таку велетенську справу. Силу своєї партії він часом відчуває так близько, немов якусь просто фізичну підмогу. Подібне сталося й сьогодні — ще вчувалася сталева логіка слів Неїжмака, завзяття комсомолу і тиха, але безкрая відданість справі з боку Марфи. Вони були ніби відбитком з усіх людей, які вели наступ кожен на своїй ділянці роботи.

Ну, може, Таня, нарешті, й не зовсім зрозуміє його, але не витримає, щоб не висловити того, що розпирало йому серце. Та захоплення вирвалося звичайними словами.

Широкими очима, здивовано стежила Таня за обличчям Павлюка — чому говорить він з таким піднесенням. Невже ніч, тиша спонукали його до такої ширості з нею? Раптом Павлюк, наче отямившись, діловито спитав:

— А чому ви сьогодні на виробнаradі не поділилися з нами, які раціоналізації думаєте вводити? Чи, може, ми не заслуговуємо? — посміхнувся сам своєму висновку.

— Те, що я хочу пропонувати, треба довести. Не всі у нас полюбляють нове. Адже воно порушує спокій... Підрахую все, з бригадою Раї Душі перевірю на роботі, а тоді виступлю. Вам я так вірю!..— промовила Таня з якоюсь глибокою, непідробленою щирістю.

— Он як! — гучно засміявся Павлюк.— Глядіть, щоб я вас не підвів!

— Ні, ви не підведете!..— вигукнула по-дитячому гаряче Таня. І вже спокійно, вдумливо і переконливо додала:— Ви не підведете. А інші можуть. Принаймні здатні на таке. Все нове існує для таких людей, щоб ставити перепони.

— Якщо не секрет, хто ж це? — спитав розважливо Павлюк.

— Хто?.. Не з руки мені про тих людей говорити вам, але скажу... От наш начальник у тресті, інженер Безрукий. Він би з радістю проковтнув вас разом з кістками і навіть з отим брезентовим плащем,— сумно посміхнулась Таня.— А у нас на будівництві є кому підтримати його.

— Ну, мене проковтнути не так легко, я в горлянці застрягну... А звідки ви знаєте Безрукого? — спитав Павлюк.

— Він звичайний гість у нас дома. А брат мій, Всеволод, як вам відомо, й працює в тресті... От я й знаю.

— Ага... Такий гість, значить, гірше за татарина?

— Дивлячись для кого. У нас його приймають надто охоче,— відказала Таня, і видно було, що їй не хотілось продовжувати про це розмову. Павлюк помітив.

— Скажіть, Таню Қааб, коли це не секрет, ви вже одружені чи ні? — раптом безглуздо, жартівливо спитав Павлюк. Жарту він і не приховував.

Таня відповіла в тон:

— А скажіть, товаришу Павлюк, для кого це ви підшукуєте дружину серед своїх співробітниць? Якщо це не секрет, звичайно?

Весело, по-хлоп'ячому зухвало зареготавши, Павлюк крізь сміх пояснив:

— Ні, я ще в свати не записався! Боюсь... Пам'ятаєте, є народна приказка: «Сватові перша чарка і перша палка»... А коли б вас висватав, то неодмінно б через деякий час ваш чоловік почастував би мене дрюком.

— Дякую за одвертість,— низько вклонилась Таня.— Ви легко довели мені, що у вас неабияка спостережливість і знання вдачі своїх ближніх. Я справді така і є,— дещо кокетливо і вередливо відказала Таня.

— Добре, що я не помилився... Ні, ви знаєте, Таню, мені чомусь здається, що такі дівчата, як ви, рано одружуються,— навмисне беззаперечним тоном сказав Павлюк.

— Можливо, це істина, яку ніхто не насмілиться заперечувати, особливо коли вона виходить з уст такого знавця дівочої психології,— жартома показала пальцем Таня на свого співбесідника.— Але вважайте, що я виняток із встановленого вами життєво-філософського правила. Навіть і не думала ще будувати своє родинне щастя або, як кажуть в модних оперетах, родинне кубелечко... І не думала і не думаю скоро цього робити!

— О, чудові слова! Їх завжди почувеш від дівчини ваших років і ваших уподобань! — скрикнув Павлюк.

— Ви вже навіть вивчили й мої уподобання? Це ще раз підкреслює ваші глибокі знання людської душі! — з неприхованою іронією сказала Таня, дивлячись на Павлюка знизу вгору. Боячись, щоб раптом не образився, вона додала:— Я думала, що ви тільки обдарований інженер-будівельник...

— Дякую від усього серця... Ви остільки строга людина і скупа на похвальби, що дозволю вашу оцінку моєї скромної особи не вважати за комплімент,— вклонився й собі Павлюк.

— І пам'ятайте ще... Може, пригодиться на майбутнє... Тільки шістнадцяти- чи сімнадцятирічні дівчатка з наївною ширістю і переконливістю твердять, що вони ніколи не одружаться і ненавидять чоловіків... А мені двадцять років... скоро мине,— підкреслено солідно промовила Таня, і сама була схожа на подібну дівчинку.

— О, солідний вік!.. Хоча, правда, в наш час вік значний...

Павлюк увесь час всміхався, він почував, як відпочиває в розмові з Танею. Так він розмовляв з своєю молодшою сестрою Вірою в хвилини дозвілля. Але Віра все ще здавалася йому справді маленькою, вона навіть драгувалася так само, як і Таня.

— Пам'ятаєте, Микито Петровичу, виступаючи одного разу, ви сказали, що наше місто, яке ми будуємо, це не лише місце житла для десятків тисяч радянських людей, а в значній мірі й реконструкція побуту чималої кількості громадян? Ви також нагадали, що в нашому суспільстві сім'я — це не економічний осередок, а соціальний...

— А ви хочете заперечувати? — здивувався Павлюк.

— Ну, що ви! Звичайно, ні... Це я просто згадала одну сім'ю, таку далеку від того, що ви сказали... Та й вирішила, що мені вже час додому. До того ж, роботу я майже скінчила, а вам ще працювати, напевно, треба,— Таня глянула на годинник, підвелася з стільця.

— Та роботи в мене чималенько. Вистачить не на одну ніч... Зате, признаюсь вам щиро, я в нашій хорошій бесіді відпочив, розвіявся від деяких настирливих думок,— сказав Павлюк, допомагаючи Тані одягти цупкий плащ.

— Дуже приємно, що я вам у пригоді стала,— знову жартівливо відповіла Таня, збираючи в папку папери, разом з тим шукаючи рукавиці, які вона завжди забувала.

— Ех, я б оце з радістю провів вас, та...— Павлюк широко розвів руками.

— Дуже вдячна вам. Я звикла сама місити нашу грязюку, їхати вранці на підніжці вагона... Зате ви мене здивували, я не знала, що ви такий...— замислено сказала Таня, вже йдучи до дверей.

— Який же я? Звичайний, Таню...

— Так, але... Нехай проведжатимете мене, коли закінчимо місто і залемо наші вулиці асфальтом... А зараз, до побачення! Я саме встигну на поїзд. І... думатиму про вас.

Таня широким рухом, навмисне по-чоловічому, простягнула руку і швидко вийшла, доки Павлюк надумав, що сказати їй на ці слова.

8

Міста ще не було видно. Окремі вогні ліхтарів ховалися десь далеко, але суцільне віяло заграви сяяло, як дивний німб. Наче завісою, ніч закрила все.

Не вірилося, що за вікном вошко і грузько, налітає пронизливий і чужий вітер. А вагон зігрівав затишком. Звичайно, ніхто не помічав гуркотіння, неспокійної розмови коліс, важких ланцюгів, рейок.

Таня дивилася у вікно, уважно спостерігала сяйво над містом, але перед очима справді весь час стояв Павлюк, його зовсім юнацьке, задерикувате, стомлене обличчя з великими пильними очима і світлим чубом над високим зосередженим лобом.

Та настирлива втома завжди приходила несподівано на кінець дня... Скільки разів доводиться пробігати недобудованими поверхами, в контору, до виконробів і постачальників, і все — сперечатись, переконувати, вимагати. Лише тепер ноги відчувають тиху лагідність спочинку...

Не раз траплялося, що Таня засинала в вагоні.

Відірвавши очі від вікна, Таня глянула на робітника, який сидів напроти і надто одверто і детально розповідав про себе якомусь своєму знайомому. Той уважно слухав, мовчки хитаючи головою у великій шапці... В цей час у вагоні було вже дуже мало пасажирів.

Знову повернулася до вікна. І попливли думки — такі різноманітні. Ніби вони весь день чекали, щоб заповнити Танину голову у ці тихі хвилини спочинку на самоті.

9

Професор по обіді спав.

Це було заведено так давно, що, мабуть, в сім'ї ніхто й не пам'ятав коли. Але сон професора охороняли суворо, навіть, сказати б, урочисто. Охоронцем була звичайно Ольга Вільгельмівна — професорова дружина.

Вона сиділа проти дверей кабінету в глибокому кріслі, напівдрімаючи в незручній позі. І ця покірنا, завжди дещо злякана, висока й суха жінка робилася жорстокою, коли хтось в цей час порушував тишу в квартирі.

Ольга Вільгельмівна точно вивірила, випробувала, якої сили звук долітає в кабінет і може порушити сон

професора, і відповідно до сили звуку беззвучно змінювалося її обличчя.

Коли це були тихі кроки, тоді її очі пильно дивилися на того, хто ходив, примушували його йти ще тихше.

А коли розмова була досить голосна — очі Ольги Вільгельмівни дивилися з-під рідких брів на напруженому обличчі і паралізували язик найхоробрішого балакуна.

Найвищою карою було сичання крізь зціплені зуби — таке сичання впливало гіпнотично. Жертва застигала на місці, мов ягня перед пашею лева, що заревів, побачивши поживу. Одне слово:

— Тссихше!..

Але його прокаже Ольга Вільгельмівна, і цього досить.

Найлютіший ворог — це хатня робітниця. Велика, неповоротка дівка ніяк не навчиться граціозних і плавних рухів, хода в неї сильна і важка, наче на параді. Принаймні так здається Ользі Вільгельмівні... І вона уперто муштрує дівчину, годинами читає їй лекції, а від практики доводиться охороняти свого чоловіка.

Адже сон професора — містерія, що вимагає великого спокою.

Сидячи в своєму кріслі, Ольга Вільгельмівна напівмріяла. Не відчувала своєї істоти, не відчувала тиші, тільки голова була легка і мрія прозора, як повітря. Десь на обрії, на обрії минулого вставав міраж, чудовий міраж! Величезні башти, фантастичні дерева, блакитні ставки постають, виростають перед спраглим зором мандрівника серед неосяжних рівнин піску і гарячого сонця. І всі ці радості ось тут, близько, перед самими очима. Все виникає ніби з казок дитячих літ... Так хочеться вірити своєму обдуреному зорові.

Ось такий міраж виник раптом перед Ольгою Вільгельмівною.

Вперше за останні роки так близько побачила себе в оточенні забутих башт, далеких текучих вод минулого життя.

Зникла *відстань часу, стерлася далека минувшина років, що забрали сили, посріблили голову і привели своїми стежками старість.

Раптом якимось близько підійшли дні молодості, з такими деталями... Мов свіжі, стоять левкої...

Левкої... Бузкові квіти левкоїв весь час перед очима. Почуваються навіть тьмяні пахощі чудових квітів. Пахощі міцні, як обійми!

Приїхали з церкви після вінчання. Груди розриваються — так б'ється серце. Весілля бучне, галасливе, радісне. Йй, Олі, всього дев'ятнадцять років, і біля неї молодий вчений, тихий і лагідний Валеріан, молодий чоловік з порядної сім'ї. Повні кімнати квітів і щастя. Подруги, заздрісні і доброзичливі, коло неї... Всі коло неї — сьогодні вона в центрі уваги, здається, в центрі всесвіту...

Гості розійшлися тільки під ранок, і вони залишилися вдвох із Валеріаном. Нарешті вони вдвох!.. Тепер він біля неї назавжди, на все життя...

Тоді не думала ні про майбутнє, ні про роки... Але, коли всі розійшлися, не стало шуму, подруг, і у неї зісхувався настрій, стало сумно, вона мало не заплакала.

Валеріан допитувався, та незручно було йому признатись. Він, напевне, зрозумів її сум інакше і, вярвавши з вази чудову квітку левкоя, подав своїй молодій дружині...

Оля припала обличчям до пахучих, холодних квітів, а Валеріан, взявши її руку, говорив щось про вічне життя, про щастя. Всіх слів не дослухалася Оля, лише вчувала, як бринить голос, як ллється тиха розмова. Та цього було досить, щоб вона схопилася з місця і в жагучому захопленні обплела руками шию свого єдиного, найкращого в світі Валі...

...Повільно відчинилися двері кабінету, на порозі стояв Валеріан Миколайович, той самий Валя, що не сплив ще з мрій, як прозорий, мінливий міраж.

Молодо підхопившись, Ольга Вільгельмівна, навіть не оглянувшись, чи є ще хто в кімнаті, обплела його шию руками.

Професор спинився прикро, хитнувся назад, потім приклав руку до чола своєї дружини:

— Що з тобою?

— Нічого, згадала...

— Що згадала? — спитав він буркотливо.

Після маленької паузи, коли Ользі Вільгельмівні здалося, що вона почервоніла, як молода, вона відповіла:

— Мріяла про минуле... Пам'ятаєш, Валю, левкої?

— Які левкої?

— Квіти левкоїв... Великий чудовий фіолетовий левкой. Пам'ятаєш, правда?

Невже він забув?.. Невже можна забути таку хвилину, урочисту, щасливу хвилину, що буває тільки раз у житті.

Ось зараз, стоячи біля свого чоловіка, ще бачила перед собою Ольга Вільгельмівна молодого Валю... Хоча зморшки заспаного обличчя, рожеві плями після солодкого сну на щоках і щілинки заспаних очей заховали, деформували риси молодості... Широкі вилиці, сивенька рідка борідка і майстерно виполірована лисина — ось що відразу кидалося в очі в зовнішності професора Кааба. А кругле, розкішне, випещене пузце, що трималося на коротеньких ногах, підкреслювало контури всієї постаті.

Трохи замислившись, професор потер собі чоло. Так робив завжди, коли щось старанно пригадував. Потім мізинцем почухав крило носа — теж з тих самих причин.

Ці рухи давно вивчила дружина, а студенти так само відразу підмітили їх і копіювали жартома за спиною свого викладача. Гострий зір молоді ніколи не пропустить такої курйозної риси...

Ольга Вільгельмівна насторожено чекала відповіді. Нарешті Валеріан Миколайович замислено проказав хрипкуватим після спочинку голосом:

— Давно здавав ботаніку і забув... Здається, левкої належать до матіол... У нас нібито найбільше розводять... як вона по-латині... ага. *Matheolla incana*... іще буває *Matheolla inpa*. Точно чи ні — не скажу. Може...

— Ах, не те...

Розчарований рух руки, і Ольга Вільгельмівна знову відчула свої роки, що давно вже переповзли за півсотні, і тягар довгого життя.

Зовсім іншим голосом нагадала:

— В тебе сьогодні засідання в інституті...

— Не буде засідання. Відклали на восьме.

Почовгав умиватися. Заплюскотіла під краном вода... З ванної повернувся Валеріан Миколайович з кудлатою і вогкою бородою. На потилиці стирчали рівні, тонесенькі, випадкові волосинки.

— Чаю ще не ставили? — не глянувши на дружину, спитав він.

Професор Вахрах — людина химерна...

Правду кажучи, Вахрах ніколи не був професором, це його так напівжартівливо називали в домі Каабів. Вважали, що він розсіяний як професор, і завжди щось забував. А розмову часто закінчував на півслові і йшов собі, забувши й попрощатись.

Єдине заняття було у Вахраха — він шукав істину. Шукав усюди — серед людей, серед природи і в своїй свідомості... Так принаймні він говорив. Та й робив теж. Його можна зустріти всюди, де збиралися люди, — на вулиці, на базарі, на мітингу, часом і на зборах.

— Я докопаюся до людської душі... Мені треба написати книгу про людську душу, вершину всіх величин... Сонячна вершина — то є відбиток душі і навпаки. Там живе істина... Такої книги, крім мене, ніхто не напише, ніхто в світі!

Базікання Вахраха не дослухували до кінця. Тому він завжди шукав собі нової аудиторії, щоб розповісти про свою книгу і про людську душу.

Тільки єдина Галина вміла і слухати, і розмовляти з цим філософом. Мабуть, тому, що вона теж займалася шуканням — шукала справжнє, вічне кохання.

Галина мріяла знайти людину великого ідеального кохання і щоб ця людина не вимагала від неї ніяких турбот. Щоб Галина тільки прикрашала життя такої людини і була розкішно забезпечена матеріально.

Звичайно, про матеріальні блага Галина намагалася особливо не згадувати, але це входило в програму шукань ідеального кохання.

Зовсім недавно вона випроварила ще одного свого чоловіка, остаточно і назавжди розчарувавшись в спортсменах... Правда, спортсмен з її Яші був не такий уже й знаменитий, слава про нього гриміла не дуже. Просто він зумів протягом кількох днів перекопати Галину, що він уславлений майстер з усіх видів спорту. А вона повірила... Таким чином він і став її чоловіком.

Але витримати довго з ним не могла ні Галина, ні сім'я, куди він потрапив. Особливо дошкуляв йому

Всеволод, коли довідався, що Яша звичайний собі кустар з майстерні іграшок, але захоплюється футболом.

Тоді не витримав і Яша і втік, хоч спершу йому здавалося, що він непогано влаштувався, ставши зятем професора Кааба.

Не щастило Галині з женихами й з чоловіками! На дошкульні дотепи своєї сестри та брата Галина відповідала:

— Їхнього кохання вистачає на два місяці, далі починаються розмови про заробіток, про неполатані штани. А я хочу великого кохання. Прочитайте, як про це писали в книгах. Ні, не в сьгоднішніх романах про ударників та передовиків... А в тих романах, де мужчини-рицарі билися на дуелях за своїх улюблениць. Бо вони вміли любити!

Всеволод сміявся, а Таня обурювалася.

— Добре, що ти хоч тих кілька книжок прочитала, сестричко... Знаєш, Галино, такі жінки, як ти, вимирають, зникають з нашого суспільства. Ти нагадуєш якихось зубрів, тварин, що вироджуються на земній кулі. Вже зовсім мало залишилося вас, жінок, які цікавляться лише вбраннями, побаченнями, романами, «вічним» коханням. Промине кілька років, і той, хто захоче в нашому трудовому суспільстві знайти зубра, має організувати спеціальну експедицію. Вас лишиться небагато на нашій землі. Навіщо ви суспільству праці? У вас не буде бази, як для зубрів немає первісних лісів... Ти б подивилась, які прекрасні дівчата працюють у нас і як працюють! А ви мрієте про фокстроти та про якісь ідіотські плаття.

— А мені це подобається,— знизувала плечима Галина.— А ти нічого не розумієш. Мала ще...

— Розумію... Про одяг я сказала між іншим, для прикладу. А головне, що ти ледащо. Від ледарства і твої шукання «вічного» кохання, і романи... Працювати йди — то найкращі ліки. Бо знову знайдеш собі якогось-небудь Яшу на три місяці... Погано тебе виховали в цій сім'ї! — рішуче говорила Таня.

— А ти сім'ю не чіпай!.. Тебе виховали! — обурювалася Галина.

Професор Кааб робив вигляд, що не помічає нічого, а Ольга Вільгельмівна важко переживала любовні експерименти своєї старшої дочки, пробувала її міцно

одружити і не ганьбити родини. А потім звикла і теж не звертала уваги на витівки Галини, мовляв, життя стало складне, незрозуміле, і воно їй загубило дочку.

Та й молодша не дуже тішила її материнське серце. Обидві жили якимось дивно, не так, як вона, коли була їхніх літ.

Правда, малою Галина була потішною дитиною, хоча надміру любила одягатись, крутитись перед дзеркалом. Мати все хвалилася гостям такою вдачею дочки. Бач, росте справжня жінка. Переодягатись любить...

Але вчитись у школі Галина не схотіла, бо їй було нудно вчити уроки. Дома вміла дуже артистично обманювати вчительку, симулюючи хвороби, доки вчителька відмовилася з нею працювати. Те ж самісіньке зробила їй друга вчителька.

Тоді вирішили почекати, може, дівчина сама дійде розуму і захоче взятись за навчання. Та Галині цього тільки їй треба було. Вона познаходила собі подруг таких, як сама, і, нічого не роблячи, тільки гуляючи, непогано, як їй здавалося, почувала себе на цьому світі.

А п'ятнадцяти років почалися перші побачення і поцілунки, дурні розмови і теорії про вільне кохання... Так і не довчилася Галина. А минув ще рік чи півтора, і одного вечора Галина заявила, що виходить заміж за ліричного бухгалтера.

Таня дивувала своїх батьків ще більше, ніж Галина. Дуже багато читала, чудово вчилася і рано розвинулася маленька Танюха. Почалися перші суперечки піонерки з своїми батьками. Таня глузувала з материнської релігійності і батькового ставлення до більшовиків. Одного разу Таня сказала, правда, жартівливо:

— Треба, тату, щоб державні органи звернули на вас увагу!

Батько з несподіванки схопився з місця, забігав по кімнаті й заявив:

— Таня негайно мусить покинути школу. Звідти йде нещастя. Духовне нещастя.

Але Таня вже перейшла в сьомий клас і знала, що відповісти:

— Школи я не покину. І ви не маєте права примушувати мене робити такий злочин. Я хочу вчитись, а

ви, батьки, повинні утримувати мене до повноліття. Ну, а далі ми побачимо. Можливо, я й сама скажу вам до побачення...

Терміново професор з дружиною замкнулися в кабінеті і влаштували секретну нараду. Валеріан Миколайович дорікав дружині недоглядом за дітьми, він-бо давно говорив їй, що товариші Тані — якісь плебейського вигляду і мислення юнаки й дівчатка — піонери, вони погано впливають на доньку. А мати нічого не зробила, щоб врятувати дочку від цього товариства.

Ольга Вільгельмівна тихо і покірливо витирала очі вогкою хусткою.

— Сам бачиш, як важко з нею розмовляти. Нікого не визнає, ніяких авторитетів. Хіба на неї вплинеш? Та й поговорити з нею не встигнеш. Вічно якась громадська робота, доручення, кампанії, збори. Або сидить, читає, вчить уроки і кричить: не заважайте. Слухати не хоче. А яка здібна дівчина...

По закінченні трудової школи Таня нікому нічого не сказавши, вступила до будівельного технікуму і почала вже жити цілком самостійно. І скоріше почувала себе дома квартиранткою, ніж дочкою. Навіть іноді налякала, особливо Всеволодові, що родинні і братні почуття — річ умовна. Родичами можуть бути ті люди, з якими є спільні погляди на сучасність, а не спільність крові.

Хоч заява ця й була безглуздою, але розмовляти з Танею на цю тему не наважувалися...

В технікумі Таня теж мала добрі успіхи і заявила, що, закінчивши цю школу, піде працювати, а потім в інститут...

Так і жила Таня якось відокремлено від усіх в домі. Правда, в хвилини розчарування Галина пробувала поговорити з сестрою про своє, як вона казала, зруйноване, понівечене серце. Але співчуття не знаходила...

Тільки іноді стомлена Таня з'являлася в кімнату сестри, коли там була весела компанія, і жартівливо кокетувала з друзями Галини, які заповідливо упали за дотепною цікавою дівчиною. Та на другий день Таня забувала про ці зустрічі і дивувала тих, що намагалися налагодити з нею якісь ближчі стосунки. Вона була переконана, що друзі Галини не можуть бути її друзями...

До Галини заходив і Вахрах. Галина вміла уважно слухати його.

Вахрах сідав на кінчику стільця. Можна було подумати, що він зараз, цієї хвилини втече. Так він сидів завжди, бо все кудись поспішав. Ходив він повільно, важко переставляючи великі ноги. З рук не випускав свого кошика. Зайшовши до Галини і сівши на кінчик стільця, він мурмотів, дивлячись униз, в землю:

— Життя — міф. Так говорять філософи, так говорю я. Життя — глибока мрія нашої свідомості, хоча один філософ говорив, що життя — наша уява. Інший філософ говорить, що життя — це наше таємниче я... Ось чому я не страждаю. В якийсь один день виявилось, що моя наука не дуже потрібна. Але зі мною зостався мій світ і моє таємниче я... Я — моєї свідомості, над ним паную...

Цієї філософії ніхто втямити не міг, бо, мабуть, і сам Вахрах її не осягав як слід... Син протоієрея, він закінчив був духовну семінарію і влаштувався в університет, бо мав нахил, як сам казав, до наук теоретичних. Та кафедрю, де він почав працювати, революція скоротила. Студентам потрібна була філософія, на основі якої будується соціалізм. А наукою Вахраха ніхто не цікавився навіть тоді, коли він тільки почав працювати в університеті. І ось шукати істину стало його професією, бо ще в університеті його прозвали «шукачем істини».

Вахрах прилип до кошика. Цей кошик замінив йому портфель, торбу, кишені, все те, куди людина може щось покласти. Колись, за часів громадянської війни, Вахрах одержував пайки на правах науковця. Він волочив додому все, що видавала науковцям Радянська влада.

А дома сестра його Феофанія, або Феня, перевіряла пайок і реалізувала здобуті братам блага.

Звички прилипали до Вахраха, клеїлися міцно і надовго. Так пристала до нього звичка носити з собою кошика. Хоча пайків він давно не одержував, але з кошиком не розлучався. Там, у цьому розбухлому, пузатому жовтенькому кошику, носив Вахрах свої рукописи, книжки, носовички й олівці. Навіть дрібні гроші губилися між аркушами й крихтами.

Кошик став такою невід'ємною частиною ества Вах-

рахового, як довге до самої землі пальто, яке він скидав тільки ненадовгий час влітку, великі глибокі калози, десятки разів латані, бо давно вже таких не виробляють фабрики, як капелюх з коротенькими полями. Бо Вахрах не любив розлучатися з речами. Речі прилипали до Вахраха так же міцно, як звички. Навіть багато років неголена, кудлата борода старовинного патріарха пасувала до загального вигляду шукача істини з кошиком.

Колишні колеги Вахрахові, побачивши, що науку їхню викреслено з програми життя, поробилися спеціалістами в інших галузях. Один став незамінним в архіві, інший викладав іноземні мови або сидів у музеї. Сюртуки й мундири свої вони вже давно поперешили на толстовки, піджаки, навіть на френчі. Лише Вахрах залишився рицарем свого старого, позашиваного мундира і колишнього звання філософа. Він носив мундир під пальтом, а пальто скидав лише дома, в присутності сестри Феофанії, старої діви років п'ятдесяти.

Кожна людина знаходить свій куточок у житті. Навіть Феня, і та має. Вона знайшла його біля свого брата. Ходить Феня коло нього, мов біля дитини, молиться богу за спасіння душі цього юродивого, що жив пошуками химерної істини.

Ніколи брат не спитав сестру, де вона бере гроші годувати його. Адже невеличку протоієрейську спадщину вже давно прожили.

І ніколи Феня не розмовляла з братом про своє вишивання та кравецьку роботу, нікому не скаржилася Феня, що їй важкувато утримувати самій рятівника людства... Так, Вахрах переконав її, що він своєю філософією та істиною, яку знайде, врятує людство. Ось тільки незабаром він відкриє нову душу людини!..

Феня молилася за свого праведника-брата і за грішників-більшовиків, що не вірять у бога. Може, бог зменшить їм кару на тім світі? Може, він таки почує її молитви?

Для виконання такої місії Феня їздила до церкви аж на далеку околицю міста й завжди поверталася, звідти стомлена, розбита... Вона-бо належала до категорії тих кумедних жінок, які цілком серйозно чекали близького кінця світу і страшного суду. І чекали цього саме тепер, кожної хвилини,

Почула було Феня, що зніматимуть церковні дзвони, щоб перелити їх на метал для машин. Тоді вже реально відчула кінець світу. Вона вимилася в лазні, одягла свій найчистіший одяг і пішла до знайомих просити простити їй гріхи, простити все, чим завинила перед ними. Стояла навколішки перед братом — просила прощення. Звичайно, він простив!.. За ці дні ще більше посивіла Христова наречена. Не спала ночі, щоб почути голос архангельської труби. Ходила не підводячи очей, боялася дивитись на грішних, приречених людей. Дивувалася: як можуть вони займатись своїми буденними справами, сміятись, поспішати кудись, коли на небі вже створено трибунал земних справ, земних гріхів!

Але кінець світу не відбувся... Страшний суд не прийшов!

Довелося скинути святкове вбрання і знову взятися до грішної, буденної роботи...

Тепер Феня чекала нового терміну засідання небесного суду.

11

Звичайно, Вахрах забув попрощатись. Просто підвівся й пішов, закінчуючи своє останнє речення цитатою з Платона. А цитат він знав безліч.

Звичайно, Вахрах не забув свого кошика, бо кошик — то частина його постаті, істоти.

Коли він у коридорі хряпнув дверима і почовгав до виходу, Ольга Вільгельмівна сказала:

— Ну, тепер можна чай пити. Як може Галина розмовляти з ним? Не розумію. Від нього так тхне цибулею і мишами... Не могу я з ним сідати за стіл... От до чого довели людину...

— Сказати по правді, він такий був завжди. І тоді, коли тільки прийшов працювати в університет в шістнадцятому році. Був пришелепуватим, предметом жартів і навіть глузування не лише з боку студентів. Ми, молоді вчені, теж любили пожартувати з ним... Ну, звісно, тепер він став старіший і... дурніший. А вигнати ж його з дому незручно. Скільки років знайомі. Нехай собі ходить... Не всім же однаково поталанило в житті... А який оригінальний тип! Шукач істини! —

самозадоволено засміявшись, проказав Валеріан Миколайович, стежачи за рухами дружини, що спритно ворожила над чашками...

Пити чай часто сходилися всі. В цей час вечора збиралася вся родина. Часто встигала й Таня, з своєї кімнати виповзала ще не причесана, в пом'ятому халаті, заспана Галина, з'являвся і Всеволод.

Траплялося й так, що старі чаювали самі. Тоді було нудно й тихо. Валеріан Миколайович взагалі не дуже говіркий чоловік, і знав він, що дружина підтакуватиме йому на кожне його слово, не висловивши жодної думки... І професор звик уже до своєї дружини, як звикають до зручної, вміло припасованої хатньої речі. Ця річ остільки вросла в усю систему життя, що навіть не помічаєш її...

Так сталося і з Ольгою Вільгельмівною. В її присутності чоловік пив чай зосереджено і мовчки, ніби в кімнаті нікого не було, крім нього. Серед такої зосередженої тиші раптом до його ушей долітали слова:

— Знову подешевшало масло... Знову черги і такі скандали, що просто сил немає...

Ці слова долітали відкільсясь здалеку. Можна їх не помічати, і Кааб мовчав.

Тоді замовкала й Ольга Вільгельмівна... Але вона мала здатність перебивати несподівано будь-яку розмову своїми зауваженнями, що не мали ніякого відношення до тієї розмови. Наприклад, коли мова йшла про мистецтво і під час суперечок навіть забували про присутність Ольги Вільгельмівни, вона, скориставшись з коротенької паузи, замислено вставляла щось у такому дусі:

— Двоє п'яних сьогодні побилися на вулиці. Насилу їх розтягли. Що воно за люди пішли в наш час? Хоч святих винось...

Ніхто їй не відповідав, не підтримував, та й сама вона ніби була не зацікавлена в цьому. Знову сиділа мовчки до чергової паузи, доки надумає висловити подібну до попередньої істину...

Сьогодні до чаю, хоч по одному, зібралися всі. Навіть Таня пізніше встигла...

А Таню доводиться бачити тільки ввечері. Бо з дому вона їхала рано, коли всі ще спали. Обідала теж

на роботі. Лише в дні відпочинку вставала пізніше, дозволяла собі полежати в теплій постелі до сніданку.

Першою з дітей до столу вийшла Галина, зразу після того, як її кімнату залишив Вахрах. Капризно, подитячому, Галина звернулася до матері:

— Мамуню, я дуже хочу чогось солоденького... Може, ти даси до чаю малинового варення, послухай, як кашляє твоя бідна дочка.

І Галина почала вдавати, що її душить кашель, що вона застудилася на прогулянці, з якої недавно повернулася.

Мати тихо посміхалась на доньчині витівки і полізла діставати варення.

— Швиденько давайте чай, ще швидше давайте варення! Мамо, я вас дуже люблю...

— За те, що я даю варення?

— І за це, і за взагалі...

Галина гичала на стільці і подитячому нівечила свою мову. Батько зиркнув на неї з-під брів, схиливши голову над блюдцем. Але Галина не звернула на це уваги, вона була в прекрасному настрої після прогулянки. А до того ж, її насмішив Вахрах своєю сумбурною філософією шукача істини.

В цілком протилежному настрої прийшов додому Всеволод.

На засіданні, в тресті, його лаяли, що його група відстає в роботі, що він не вміє нею керувати. Не звернувши уваги на його виправдування, мало не записали йому догану в протокол.

Відчайдушно захищав його тільки Безрукий і врятував від неприємностей. Навіть довів, що інженер Кааб один з найздібніших інженерів і не він винен, що плани змінюються мало не щодня, що кожен робить, як йому захочеться. Будь ласка, подумайте, хіба може встигнути інженер Кааб із своєю групою, коли головний інженер будівництва міста Павлюк перевищує свої повноваження, виявляє злочинну самостійність, через голову тресту погоджується на прискорення побудови житлокомбінату? Так може вчинити тільки людина, працівник, який не відчуває відповідальності! А відповідає трест!.. Начальником будівництва є трест, а не Павлюк! Павлюк тільки головний інженер... Але з представника

ми тресту Павлюк не хоче ніскілечки рахуватись. Ось у чому справа...

Тут і почав Безрукий розписувати здібності Всеволода, його працездатність, розпорядливість, розум, уміння керувати роботою...

Такого ще ніколи не було!.. І Всеволод не зрозумів, у чому справа? Зрозуміло тільки одне — в тій людині, яку намалював на засіданні Безрукий, Всеволод себе не впізнав. Звичайно, зовсім іншої думки про нього і сам Безрукий... Але ж він є і правою рукою начальника тресту! І так розмалював перед ним і перед всіма Всеволода... А з Безруким всі рахуються...

Звичайно, для кар'єри це чудово... Ясно й те, що Безрукий замислив якийсь складний шаховий хід. Надто добре знав Всеволод свого начальника, щоб не розуміти цього... Якась складна комбінація заповонила голову Безрукого, і сьогоднішня поведінка — один з ходів точно розрахованої гри... З ким же партія? Кому він даватиме мат? Ось саме цього не розумів і не знав Всеволод. Це й псувало настрої самолюбному інженеру.

«Я самостійна людина, відповідальний робітник, інженер... А тепер виявляється, що насправді я лише шахова фігура у якійсь складній партії Безрукого».

Спантеличений і роздратований засіданням, Всеволод зразу пішов додому. Нікого не схотів чекати. Тепер він жалкував. Може, Безрукий хотів з ним поговорити, пояснити, в чому полягає його гра? Та ні, він так захопився викривальною критикою Павлюка, що зовсім забув про інших...

Але й цього не могло бути. Безрукий завжди все пам'ятає. Він не з тих, що забувають хоча б дрібниці... Ой, не хотів би Всеволод потрапити йому в руки, стати ворогом цього старого, підступного дипломата!

Зате ж Павлюкові дісталось! Вже Безрукий розписав його всіма чорними фарбами своєї палітри. Тут і безгосподарність, і недисциплінованість, і безпорадність у керівництві людьми на будівництві. А найголовніше — перевищення своїх повноважень. Цього йому подарувати не можна!

Заступник директора уважно допитувався і перепитував, докопувався до цієї справи. Сам запропонував і комісію обслідування на чолі з Безруким. А

Безрукому цього тільки й треба! Він наобслідує! І комісію підібрав з таких, що співатимуть з ним на одній ноті...

Що задумав Безрукий?.. Це запитання не виходило з голови Всеволода. З цим запитанням він прийшов до столу, за яким сиділи батько, мати й Галина. На столі стояв великий сріблястий самовар з примітивними прикрасами на смак статечного купця. Самовар стояв, як потвора, на низеньких ніжках. Хто вигадав, що самовар надає затишку в квартирі? Тільки ідіотизм старої Росії міг прищепити в побут таку неконструктивну, неекономну посудину, як цей потворний паровоз, поставлений на стіл. Якби він або розпався, або парою його рознесло!.. З першої свідомої хвилини свого життя Всеволод пам'ятає цей посуд для окропу. Але, мабуть, ніколи самовар так не дратував його, як саме сьогодні. Чомусь він нагадував Безрукого. А батько не може пити чаю інакше, як тільки з самовара...

Грюкнувши стільцем, Всеволод мовчки, похмуро сів за стіл. Він відразу хотів був почати з обурення з приводу самовара, але це було б надто трафаретно. Про самовар було вже багато суперечок і розмов. Тому мовчки чекав, доки мати подасть йому чашку чаю.

Галина відразу помітила настрої брата і звернулася до нього з іронією:

— Любий брате, в мене таке враження, ніби вам хтось паступив на мозоль.

— Люба сестро, в мене таке враження, ніби між вами й телям немає особливої різниці. А ви виявили раптом таку спостережливість.

— Ах, які ви сьогодні дотепні, брате! Просто зворушливо дотепні, чи не правда?

— О, вже зійшлися до купи, зразу починаєте...— промовив професор і пильно глянув на дітей. Звичайно, ці слова ні на кого не вплинули, але розмова урвалася.

З цієї паузи враз скористалася Ольга Вільгельмівна.

— Кузьменків собака знову нагадив біля наших дверей. Я його таки отруюю...

Слова пірнули в порожнечу тиші. Професор пив чай сьорбаючи, зосереджено обсмоктуючи свої ріденькі вуса. Галина, мов дитина, смакувала варення, навіть

ложечку облизувала. Вона так захопилася цим, що вже більше ні на кого не звертала уваги. Брат для неї зараз вже не існував. Вона вважала, що досить-таки йому дошкулила. Адже він давно ставиться до неї з майже неприхованим презирством.

Тільки Всеволод все помічав і ледве стримував ехидні слова на адресу і батька, і матері, і сестри... «Ніби змовилися всі дратувати! Не навчився культурно пити чай! Сьорбає, мабуть, і на вулицю чути! А ще професор, вчений! Доки та шукачка вічного кохання буде удавати з себе дитину? От пришелепувата! Нехай би й кокетувала із своїми колишніми й майбутніми чоловіками, коханнями, з ким завгодно, чорт з нею!»

Щоб знов не розпочати неприємної, скандальної сучки за столом, як це часто буває, Всеволод переключив свою увагу на сьогоднішнє засідання... Значить, Павлюк засипався. Перевищив свою владу. Не погодившись з трестом, узяв на себе відповідальність за нові плани. Так... Видно, з Безруким зрізався. Навіть на засідання не з'явився. Ну, начувайся, самовпевнений керівник! Навряд чи доведеться тобі мене підганяти! Раз Безрукий розгнівався і взявся, значить, так собі авантюра не минеться. Подумаєш, який ентузіаст першої п'ятирічки!..

І ось він постав перед очима, Микита Павлюк, з яким Всеволод кінчав інститут. Упертий, настирливий, жадібний до науки, стриманий юнак, який завжди займав виборні посади в студентських організаціях. Часто доводилось до нього звертатись.

Все виконував Павлюк точно, ніколи не підводив... Разом з тим встигав добре вчитись і чи не найкраще закінчив інститут. Професори дивувалися з його здібностей, залишали для наукової роботи, але він не схотів. Пішов на виробництво. А хіба теперішній його роботі не позаздрить будь-який інженер? Керує будівництвом міста... А ти сиди в канцелярії тресту з виглядом наглядача...

Спробуй тепер з ним сперечатись, коли він, Павлюк, взяв ініціативу в свої руки і, дивись, ще й трест піджене!..

А Всеволод Кааб, чесно кажучи, боїться йти працювати на будівництво. Надто велика відповідальність.

А клопоту скільки! А Павлюк нічого цього не боїться... Невже тільки тому, що вірить?

Цей висновок знову роздратував Всеволода... А тут ще до вух долетіло і наче вколело барабанну перетинку неймовірне сьорбання. Це батькові налили ще одну чашку гарячого чаю.

Всеволод обурився, правда, головним чином тому, що відчув жагучу заздрість до Павлюка... Хотів підвестись і піти до себе, не допивши чаю, але перед тим кинути якесь гнівливе зауваження. Та подзвонив дзвоник, і за хвилину на порозі стояла Таня — рожева, свіжа, юна, вона принесла з собою осінню бадьорість і сріблясту вогкість далекого степу... Спинившись на секунду біля дверей, Таня посміхнулась задержувато:

— Яка ідилія! Я так люблю тихе родинне щастя!

Човгаючи чобітьми, Таня пройшла до своєї шафи, де висіли її плаття, а за шафою вона вішала робочий одяг.

12

Єдина в сім'ї Каабів — Таня не мала окремої кімнати.

Всі звикли дивитись на цю жваву дівчину, як на дитину. Адже ще зовсім недавно вона бігала в школу і так само недавно розважала старших наївними запитаннями.

Навіщо ж їй окрема кімната, коли треба, щоб батьки без упину доглядали маленьку Танюху...

А за ті кімнати чимало було сварок, коли підросли Всеволод і Галина. І чотири кімнати розподілили так: в одній жила Галина, другу забрав собі Всеволод, а в двох містилися батьки з Танею. Звичайно, не обійшлося без чвар за краші й гірші кімнати. Непорушним залишився тільки кабінет професора, де він тепер і спав. А Таня з матір'ю оселилися в їдальні.

Таня тулилася в кутку на дивані. Там вона поставила собі столик і шафу, етажерку для книжок, за шафою приладнала вішалку і до столу сама провела світло... Адже Таня майстер на всі руки!

Оце й був і її будуар, і робоча кімната, і спальня. Окремої кімнати Таня зараз не вимагала, аби тільки їй не заважали.

Найбільше докучали гості, що приходили до батьків, вели нудні розмови і сиділи до півночі. Сиділи нудно, уперто. Таня називала їх муміями, ховалася від них до Галини в кімнату і там над книжкою засинала, в тому разі, коли, звичайно, в Галини не було її шумної компанії.

Тоді Ольга Вільгельмівна, зваживши на протести Галини, переводила сонну Таню на її місце, роздягала і вкладала спати з дбайливою материнською увагою. Це нагадувало матері недавнє дитинство тепер такої непокірної дочки.

Схопившись вранці, щоб їхати на роботу, Таня ніяк не могла пригадати, коли вона перейшла на свій диван і хто їй постелив. Бо спала вона взагалі міцно, мертво, спала сном здорової двадцятирічної людини після важкої праці. Проте ні разу Таня не спізнилась на роботу. Хіба тільки тоді приїжджала пізніше, коли мала якесь доручення в місті... Коли в її присутності хтось розповідав про безсоння, Таня тільки знизувала плечима. Як це у людини може бути безсоння?

Тепер Всеволод всю свою увагу звернув на Таню. Він немов зрадів, що прийшла додому наймолодша сестра і принесла свій завзятий протест і, звісно, гострий язик.

На Таню можна було вилити всю отруту лютого невдоволення, яке стискувало груди Всеволодові, навіть гнітило його. І він зразу, на перші слова сестри, на її цілком невинне зауваження про родинний затишок, недовго думаючи, відповів демагогією:

— О, зверніть пильну увагу на цього творця соціалістичного міста! Їй не подобається в нашому товаристві! Звичайно, їй не подобається, що сім'я за самоваром. Чомусь такі новатори вважають цю чудесну машину за ознаку міщанства. Ну, ясно, в своєму місті ви грітимете окріп тільки електрикою, а сім'ю ліквідуєте, як клас!..

Цей тон свого братця Таня добре знала. Тон своєї неперевершеної зверхності, поєднаний з іронічним ставленням до кожного. Так, наче Всеволод промовляв з якихось висот, звертаючись до людини, яка стоїть у всіх відношеннях значно нижче за нього. Ніби ця людина, крім іронії, нічого не заслуговує. Так говорить пан із своїм підлеглим.

Але сьогодні Таня відчула в словах брата і нервово роздратування. Стягаючи з себе плащ, потім теплу жакетку, Таня примруженими очима розглядала Всеволода. Змірявши його ще раз поглядом, Таня, розділяючи кожне слово, спокійно відповіла:

— О, я не мала ніякого сумніву, що саме сьогодні інженер Кааб обстоюватиме самовар. Хоча зовсім недавно він убивчими словами знищував цю пекельну машину... А що ми будуємо місто—це вірно. А ти затримуєш будівництво, не встигаєш уточнити креслення, спотворюєш рисунки... Чи, може, неправда, що огидно брати в руки рисунки, підписані інженером Каабом? Доводиться самим доробляти... А нам же ніколи, у нас темпи.

— Темпи! — Всеволод зареготав.— Темпи, чуєте, люди добрі! Будівничі темпи!

— Авжеж, будівничі... Може, сидячи в канцелярії над папірцями, ти вважаєш, що теж будуєш?.. Прийшов би ти до нас із своїм манікюром та отими твердими комірцями, ми б тебе разом з ними засміяли на смерть. Проковтнули б, незчувся б, і коли... Ясно? — запитала Таня.

Всеволод знову у відповідь засміявся, повторюючи слово «темпи»...

— Танюшо, ти хочеш їсти?—перебила навмисне мати.

— Звичайно, мамо! А коли я не хотіла? Дивне ти мені ставиш запитання сьогодні... Зараз піду помию руки, бо в десятника манікюр попсується...— засміялась Таня.

— І скажи Даші нехай нагріє тобі обід чи вечерю.

— Добре, скажу...

Таня вийшла під сміх Всеволода...

Тепер вона зовсім не була схожа на десятника в робочому одязі. Тепер це — молоде, тоненьке дівча, високе, струнке, з нерівною ходою в черевиках на низьких каблуках. І ці каблуки, як звичайно, робили ноги трохи викривленими.

Професор пив невідомо котру чашку чаю. Навіть дружина його серед цих суперечок згубила лік. Зробивши невеличку паузу, Валеріан Миколайович стомлено зауважив синові:

— Чого ти сьогодні до них чіпляєшся, мов оса?

Всеволод образливо кинув:

— Я не чіпляюсь... Ось зараз вона прийде, я роз-

кажу вам про один їхній будинок... А, з'явився наш будівельник! Слухай, десятнику, ви вже закінчили могутніми темпами той знаменитий будинок. Дуже цікавий будинок. Ну, Будинок культури й освіти, ні, політосвіти... Поясню тим, хто не знає.

Глузливо, цинічно підхихикуючи, Всеволод почав розповідати про Будинок культури в новому місті. Цей будинок буде чудово побудований і обладнаний. Там буде навіть сцена, де театри зможуть ставити вистави. Звичайно — паркетні підлоги, люстри, бархатні й шовкові завіси, дорогі меблі...

— І для кого ж це все?..— вигукнув раптом Всеволод.

Він навіть підхопився з місця і давай показувати, розігрувати сценку, як поводитимуться робітники в своєму Палаці культури...

— Ну, чим не стаття з якоїсь емігрантської, білогвардійської помийниці? І мене дивує ваш сміх! — різко відрубала Таня, звертаючись до батька, матері, Галини.

Особливо нестримно сміялася Галина, закинувши голову на бильце стільця, навіть сльози виступили:

— Чудова картина щастя! — вищала вона.

Мати сміялася стримано. Вона не хотіла дуже образити Таню, але й утриматись зовсім не могла.

Батько сміявся охоче з Тані, що не послушалася батьків. Цього він і досі не міг їй подарувати. Скільки її гуртом умовляли не йти на будівництво — Таня не послухала. Валеріан Миколайович швиденько докурив цигарку і присунув до себе ще одну чашку чаю — у нього знову прокинувся апетит після цієї розваги.

— Що я можу доводити ось такому Всеволоду? Що, питаю вас?.. О, він сам все прекрасно розуміє. Та мене дивує інше: мій брат, молодий радянський інженер Всеволод Валеріанович Кааб, поводить, як... — Таня похитала головою.

— Обиватель? — перебив Всеволод.

— Гірше. Як внутрішній ворог... А все тому, що ви його підтримуєте, разом з різними Безрукими. — На-стала гнітюча пауза, на яку Таня не звернула уваги, а в упор запитала брата: — Цікаво, чи ти всюди такий хоробрий, чи тільки дома, ось із ними?

Всеволод закликав у свідки всю нечисленну аудиторію:

— Подивіться, яка вона наївна... Дитя моє! Звичайно,

тільки дома! Дурний би я був виступати десь з критикою чи запереченнями. Відразу пришиють тобі стільки гріхів, що й не піднесеш!.. А так я собі чудово живу... Отут, дома, я маю слово. А на посаді, там я тишенько за п'ятирічку в найкоротший термін...

— Тобто як той циган з приказки? — не витримала Таня. — «Цигане, яка погода буде?» — «А тобі якої треба?»

— Нехай буде й так... Мені обридли ваші методи і темпи, темпи і ударництво!.. На мій вік мені вистачить і без темпів. Зрозуміла? — Видно було, що Всеволод розгнівався. Про це він не міг говорити спокійно і розважливо, особливо після сьогоднішнього засідання. Раптом згадав Безрукого. — Те ж саме й так само говорить і Безрукий. І даремно ти його лаеш. Він чоловік хоробрий. Ось він твого Микиту Павлюка в чотири погібелі зігне...

Тепер була черга сміятись Тані. І вона сміялася, не звертаючи уваги, що батько нахмурився, а мати мало не впустила чашку, яку підставляла Всеволодові.

— Хто зігне, отой старий лис? Старий підлиза? — кризь сміх вигукнула Таня.

Ольга Вільгельмівна похмуро подивилася на дочку:

— Що це за вирази за спільним столом? Ти ж, Таню, не сама тут сидиш і не з твоїми будівельниками, там... — мати махнула рукою кудись до вікна. — Може, кому й не подобаються такі... такі... порівняння.

Таня здивовано спинила руку, не донісши її до рота. Потім таки спокійно з'їла те, що було на виделці.

— Боюсь, щоб мені не зіпсувати апетиту, та зробити це дуже важко... Хоч Всеволод і старається з усіх сил... Мамо, а як тобі не соромно! Тату, чому таке благородне обурення написано на твоєму мудрому чолі? Навіть Галина застигла зачаровано. Не кажу вже про Всеволода... Ах, як я посміла образити його шефа!.. Подумати тільки, яке нахабство!.. А чому ж ви не обурювалися, коли Всеволод говорив огидну бридоту проти робітників? Ах, про робітників можна верзти що завгодно. І про сина робітника Микиту Павлюка теж... А про шановного старого спеца, інженера Володимира Васильовича Безрукого — ні. Треба поважати старших? Поважати того інженера, що набиває буржуаз-

ною половою голови таким дурникам, як Всеволод, ще й протегує йому?.. Додаю, ваш Безрукий — барахло!

— Який добірний лексикон у наших будівників нового життя! — вставила своє слово Галина.

— А ти вже, Галино, мовчи! Помовч! Я від твого чергового спортсмена чула значно кращі вирази,— кинула Таня.

— Ідіотка ти, ось хто! — грюкнула блюдцем Галина і надула губи.

— Це теж, коли не помиляюся, з його словника,— посміхнулася Таня.

Валеріан Миколайович більше не міг стерпіти. Почувавши, за звичкою, розгублено носа, він дещо піднесено заговорив:

— Все й лихо від того, що такі... розумники, як ти, перестали поважати старших. Від того в нас...

— Такі печалі і воздыханія,— нашвидку вставила Ольга Вільгельмівна.

— У кого печалі? В кого воздыханія? Гляньте-но на Галину й Всеволода! Які ж у них печалі? — нестримано вигукнула Таня.

Мимоволі всі дійсно поглянули на здобне, випещене обличчя матусиного сінка, на рожеві щоки Галини. Обличчя ці сяяли здоров'ям і бездумним задоволенням. Всеволод навіть відповів на погляди розгубленою посмішкою.

— Прошу уваги! — гучно, чітко проказав Валеріан Миколайович тим самим тоном, яким починав студентам лекції.— Я прошу мені не заважати! Значить, я спинився, здається, на тому, що молодь не поважає старших. От саме від цього у нас багато непорозумінь... Мені теж заявляють різні молоді люди, щоб я читав лекції з підходом. І якесь хлопчисько мене вчить, як пристосувати до біології оту саму діалектику! Це що? Я вас наслідуюсь спитати, що це? І не тобі, Таню, говорити про Володимира Васильовича таким тоном. Кожен має право мати особисту думку. Так, особисту... Повторюю...

— А на базарі нічого не докупишся!..

Це скористалася з паузи Ольга Вільгельмівна. Професор враз замовк і замислився, потираючи підборіддя. До його ушей таки долетіли слова дружини. Лаяти її не хотів, тільки махнув рукою і подумав:

«До чого вона здрібніла... Скупа стала. Ніякої ж нестачі не відчуваємо. Живемо краще, ніж будь-коли... От дійсно печаль і воздыханіє! Хоча б не перебивала...»

— Шановний професоре Кааб і мій тату! Я не згодна поважати усіх старших. Особливо, повторюю, таку лисицю, як Безрукий... Бо його ж слова повторює мій братик, а ці слова ви допіру чули... Ще нагадую вам — хто не з нами, той проти нас. Від такої безрукої безпартійщини до шкідництва один крок. Може, не суб'єктивного, а об'єктивного шкідництва. Та це ж однаково...

— Я розумію: не подобається те, що я сказав про Павлюка,— перебив Таню розлючений Всеволод.— Так, так... Безрукий його скрутить. Яке завзяття виявив!.. Сьогодні вже комісію призначено для обслідування. Безрукий теж в комісії.

— Ясно, що Безрукий проти завзяття! — кинула між іншим Таня і наполягла на котлету.

— У мене є підозріння... Щось надто ретельно наш завзятий десятник обороняє свого завзятого начальника,— засміявся переможно Всеволод.

— А чому ж?.. Адже твій Безрукий і ти разом з ним Павлюкові в підметки не годитесь...— знизала плечима Таня.

— Таню, фі, які вирази! — фиркнула мати.

Всеволод демонстративно грюкнув стільцем і, високо піднявши голову, пішов до себе. Галина, надувши губи, теж встала з-за столу.

— Нарешті я спокійно поїм,— промовила Таня, схилившись над тарілкою.

13

Так непомітно минала ніч. Минала довга, осіння, тісна й вогка ніч. В кімнаті було світло й тихо. Тільки десь перегукувалися сторожі та часом паровоз розпоре простір істерикою гудка.

За цей час перед пильним Павлюковим оком пройшли люди, корпуси, гори матеріалу і сповнена турботою кожна година праці.

Іноді підводив голову і вдивлявся в план Стальгорода... Лише на момент бачив він синій папір з біленькими рисками ліній, що накреслювали тонкий, благородно окреслений профіль міста. Бо ще мить — синій

аркуш розпливався і натомість шикувалися готові корпуси. Вулиці рівно мчали до рогу і плавко завертали на майдан...

Тут, у цьому місті, живуть нові люди нової, сталевової епохи. Ті люди, які знають, як ллється піт в час захвату працею, люди, які знають, як народжується нове місто, чийми руками і для кого воно збудоване і лише який клас може його побудувати.

В парку, на березі ставка бавляться діти, чудові діти, які знатимуть, що таке справжня велика радість і щастя. Вони зазнають найвищих радощів дитинства і ніколи не відчуватимуть ганебних заздрощів до дітей багатіїв, як це було з ним, з маленьким Микитою.

В тиші линули спогади, навколо них купчилися мрії. Нестримна сонячна дорога мрій...

Микита забув про час, що минав у невпинній своїй течії... Добре, що встиг стільки зробити. Завтра можна мало не весь день бути на корпусах, на складах. Потім в обкомі, в тресті...

Час привів тиху втому, що давно чекала за спиною. Ту втому, що приходиться, як хороший гість, близький і легкий на спомин. Лагідна втома і легка мрія ласкавим дотиком схилили Микитину голову до столу, поклали її на руки, простерті на столі, на папери, списки, відомості. І голова стала така легка, а тіло втратило свою вагу, ніби лежав Микита і повільно гойдався на повітряній гойдалці. Ще в голові пролітала остання свідома думка... Таку думку важко ввіймати, така думка невловима, як промінь...

Раптом грюкнули двері...

Гуркіт провихрив порожні кімнати і гулко забився луною десь по кутках, попід стелею.

Гуркіт враз порвав усе легке плетиво сонного марева.

Микита миттю підняв голову і здивовано озирнувся. Спав?.. Так, виходить, заснув... Чомусь подумав: «Звичайно, та дотепна дівчинка, Таня, спокійно спить собі. Йї тепло, вона зібгалась калачиком. Тихий родинний затишок. Йї вдома, звичайно, люблять...»

Якісь кроки були вже близько, впевнено переступили через поріг першої кімнати... Хто б це? Швидко глянув на годинник, схований під рукав: пів на шосту. Невже хтось прийшов на роботу? Дивно...

Двері легко відчинилися, і на порозі з'явився Сашко Неїжмак. Спинився на порозі, посміхнувся... Він був без кепки — тримав її в руках, і світло блиснуло йому на лоб. Секунду дивилися один на одного, потім Сашко ступнув ще крок, ще ближче. Промовив без здивування, наче прийшов у звичайний час:

— Погано шануетесь, товаришу начальник... Спати треба вдома, а не тут, схилившись на стіл. Немає самодисципліни, роблю зауваження.

— А самозауваження можна робити чи ні? — спитав Микита, підгладжуючи п'ятірнею неслухняного чуба.— Тоді зроби й собі теж...

— А я сиджу в себе, а потім думаю: піду обвію голову повітрям, освіжу мозок... Проходжу біля третього корпусу, а сторож гукнув мене, а тоді й каже: що це сьогодні за ніч така, ні ви, ні товариш Павлюк собі постелі не нагрієте... Дивлюся — справді, в тебе світло, думаю, дай зайду, перевірю. Що, Микито, не спиться?

— Важкувато, але я вже все привів до порядку. Завтра почну затискувати гайку... Та правда, прочув я, що нова халепа на мою голову... Комісію призначено... Доведеться з Безруким, як кажуть, на двобій стати. Важкувато буде... Подзвонив я після нашого засідання, а начальство, Вайлович, в амбіцію вдарилося. Видно, й Безрукий там сидів. Великий вплив він має. Боюсь, щоб він мене не обляпав. Бо Вайлович так крив мене по телефону, я думав, що й дроти поплавляться... Я йому кажу, що мій же проект і доповідна лежать у вас, а він лютує, мовляв, погода і взагалі об'єктивні умови, ми вам і так скоротимо... Загалом — амбіція! — гірко, стомлено промовив Павлюк.

— Клопоту ми їм завдали, а вони хочуть спокою... Амбіція, кажеш? — Неїжмак коротко, глузливо засміявся крізь зуби.— Амбіція... Це, Павлюче, домашнє формулювання, так би мовити, для хатнього вжитку. А нам треба давати формулювання політичне. На те ми й більшовики... Під впливом Безруких де в кого починає загнивати мозок, губиться політичне чуття. Деякі справи тут підтвердяться, поїду я просто в ЦК. Там ці хвороби просвітають рентгенівським промінням... А потім і невеличку операцію зроблять. Заражене місце треба буде виїняти. Бо дещо вже просотується й сюди, до

нас... Після нашого засідання я ще розмовляв з Кушобою. Якась мова в нього не та. Дав деякі завдання, не виконає — нехай на зборах робітники з ним поговорять!

Говорив Неїжмак, не підвищуючи свого рівного голосу. Так само, як почав, і замовк несподівано.

— Щось у нього покручено в голові. Чи не злякався, що важко? — спитав Микита.

— Не перекипів він ще в робітничому окропі посправжньому... А нам зараз, Микито, виправляти політичні та психологічні викрутаси у відповідальних товаришів нема часу. Принаймні в ці напружені дні. Нехай тим часом цим займаються інші... Поїду, пораджусь. Ось воно що...

Так розмова й урвалася...

Хоч розмова була й напружена, проте передрання і тиша, затишок світлої кімнати обіймали спокоєм, лагідністю... Десь тут ще літали марева недавніх думок, і Микита замислено промовив:

— Перед тим як здавати корпус, я сам оглядаю кожен метр площі, кожен забитий цвях... Це ти знаєш.— Неїжмак хотів щось сказати, але Павлюк наче на льоту впіймав його думку.— Ні, ні, не тому, що недовіряю інженерам чи технікам. Це в мене такий порядок... І, признаюсь тобі, я маю від цього душевну насолоду. Це, мабуть, психологія будівельника — радіти, що збудував нове... І ось я вилізу на балкон останнього поверху, а то й на дах, гляну на місто, що виростає, а особливо на заводи, які виникли за ці роки і зводяться буквально на очах... Ти знаєш, Сашко, слово честі, перетинає подих і заходиться серце, в очах туманіє від радості! Ось він, соціалізм! Ми його будуємо — нове життя, нову еру людства... Чорт візьми, не поет я! Не вмію словами орудувати!

— Соціалістичне будівництво, соціалістичне господарство, соціалістична держава, соціалістична свідомість...— протяжно вимовляв Неїжмак, наче співав чудову, улюблену пісню. Потім замислився на хвилину, дивлячись на портрети, що висіли по стінах. Тихо сказав: — Завоювали, досягли, збудували і будуюмо...— Раптом пожвавівшав, несподівано зціпив зуби.— Чорта з два у нас це відберуть! Тут кров наша, наших батьків, матерів! В кожного з нас воно написано в серці

кров'ю... Згадую свою матір, очі своєї матері... Це була така мила мати! Завзята й весела, роботяща й горда, тільки, на жаль, неписьменна. Але яка ж розумниця! Дітей було нас шестеро, а я найстарший. Нарізався я з загоном на білих, у селі схопили мене — і в кутузку. Привезли в наше містечко на суд, а перед тим кинули у в'язницю. Батько мій у цьому містечку на млині кочегаром працював. Засів я міцно... Що розстріл загрожує, я знав, але присуду ще не було... Ходила мати, ходила, підкупила когось там, і дали їй побачення зі мною на кілька хвилин... Ті очі невимовної скорботи я бачу й зараз. Всього я зазнав, багато чого бачив, але погляду того не можу забути.. Коли б вона була жива, я б...

— А що ж з нею сталося?

— Я з в'язниці втік, а її на допиті закатували. За віщо, питаю?..— майже скрикнув Неїжмак і похмуро замовк.

Вперше за весь час роботи з Неїжмаком чув Павлюк розповідь цього завжди стриманого, врівноваженого, розсудливого чоловіка про себе. Мало хто знав, як і чим живе Сашко поза роботою. Його завжди бачили на будівництві, завжди на роботі, між людьми... І ось раптом ця розмова.

Замислившись, Неїжмак мовчав. Здавалося, він вдивляється в минуле, щоб пригадати найдрібніші деталі подій, що мчать перед зором пам'яті. Микита не хотів заважати, аж поки Сашко сам не заговорив:

— Балтійським матросом я був раніш. Ну, нашому брату попадатись у руки ворогові не личило. Попався — значить, смерть. Мені просто щастило: я двічі попадався і обидва рази втікав. У нас хлопці такі були що з-під землі вирвуть... Тепер мої хлопці суцільну колективізацію налагоджують. Недавно такого листа одержав... Бойового... У гості все запрошують, а я ніяк не вирвусь...

Микита не міг похвалитися своїми бойовими пригодами і з жалем сказав:

— А я тоді ще малий був... Щось із дванадцять років мав. Багато чого не розумів. З діворою в революцію бавився. Отже, буває, що невчасно народиться людина...

— Даремно ти жалкуєш. За романтикою, чи що?..—

посміхаючись, похитав головою Неїжмак.— То була праця. І дуже важка... Та ще й кривава. Ну, цікавого і навіть романтичного, звичайно, було стільки, що... Та роботи й зараз вистачить на всіх, а романтики й поготів... А роботи чи не складнішої й важчої, ніж у боротьбі з ворогами на фронтах. Країна перебуває в стані творчого, будівничого руху. Вся країна!.. Жерла заводських димарів, захикавшись, салютують в небо сизим фейерверком диму. Армії будівників ідуть в атаку, в бій. Зверни увагу — слова фронт, кампанія, ударна бригада, рапорт, позиція, зведення з фронту, перемога й поразка — ці фронтові слова увійшли в побут, як під час війни. Вони, ці слова, стали щоденними і, головне, потрібними, важливими. Розгортаєш газету: на першій сторінці зведення з фронтів, снаряди слів вибухають тривогою поразок, ентузіазмом перемог і радісною лірикою досягнень. Рапортують усі фронти. Газети звикли говорити мовою телеграм, мовою повідомлень з фронту, рапортів командирів. Для фронту нічого не жалкують... Партія формує кращих в ударні бригади і веде за собою відсталих. Біографії людей тепер прості, як звичайно у фронтовиків, і кожна людина на обліку, і кожна творча одиниця — герой... Армія наступає. Фронти розтяглися, розляглися на тисячі кілометрів. І кожен фронт найвідповідальніший, і кожному штаб віддає найбільше уваги. Фронт металургії: від Керчі до Криворіжжя, до Уралу, до Владивостока, до Казахстану. Вугілля... Хліб... Машини... Бавовник... М'ясо... А наш, будівельний фронт!.. Не журися, Микито, на твоє життя і на твої сили вистачить і боротьби, і роботи, і... ворогів... Ми будуємо Стальгород, соціалістичне місто. Тільки утопісти мріяли про щось подібне. Більшовики будують...

Деся біля заводу гримнула сирена автомашини. Сашко на хвилину замовк, мабуть, зібрав думки. Повернув голову туди, звідки долетів звук, глянув на план Стальгорода. Затримав на ньому погляд і простягнув руку:

— Мені дуже подобаються на плані ці слова... Лінія напрямку вітрів, які віють тут найчастіше. Віють із Стальгорода, з нашого славного города! На завод!.. Метеорологи здорово назвали ці вітри — панівні вітри... Ще повніше російською мовою — «господствующие

ветры»... Це чудово: панівні вітри. Робітничий клас буде міста, що своїм творчим вітром обвівають заводи, фабрики... Панівні вітри — «господствующие ветры»...

Кілька разів, ніби вірш, повторив Сашко останнє слова. Ще раз поглянув на план, на лінію, що перекреслювала місто і вела на заводи. Ніби він ось бачить ті більшовицькі вітри, що обвівають завзяттям боротьби за майбутнє...

Микита відчув, де зійшлися їхні думки, переплелися на плані соціалістичного міста... Ніби продовжив думку свого співбесідника:

— Я сьогодні дивився на цей папір, і замість нього перед очима постали нові наші міста. Живі, повні руху, нашого кипучого життя... Я б хотів, щоб нові міста виростали щодня. Мене найбільше тішать нові корпуси, риштовання, стрункі квадрати свіжих будівель. Лінії нових будов над землею — найкраща картина в світі, найкраща поема... Поема про нашу революцію, що дала можливість будувати це все для свого класу... — Помовчавши, він продовжив іншим тоном: — Гаразд, закінчимо першу чергу Стальгорода, а тоді... Куди нас перекинуть? Ех, я б хотів, щоб усю оцю нашу будівничу армію стальгородців посадили в ешелон і направили в інше місце на будівництво чогось подібного... Досвід є, спрацювалися ми, люди як вирости! Може, так і...

Заводський гудок врізався в розмову, Микита збився і замовк. Інтимність, насиченість дозвільної балачки урвалася, ніби став поруч свідок одвертої близькості цих людей...

Починався клопітний, творчий, трудовий день...

Обидва прислухалися до того величного заклику, що гукав чергову зміну і будив день.

— От і гудок... Через годину починається робота, — сказав Микита.

— Забалакалися ми. А в мене ще й роботи багатенько... Поїду сьогодні, та заодно й за постачання полаюсь, щоб тебе від цього звільнити. Потім тобі подзвоню, бо, мабуть, затримаюсь довгенько... Іще, знаєш, надумався я, як ти гадаєш?.. Без підсобної сили, без значної кількості нових людей ми корпусів своєчасно не закінчимо. Тоді на нас оті безрукі всіх собак понавішують. Так я думаю гукнути своїх хлопців — пар-

тизанів, вояків, тепер колгоспників. Це верст дев'яносто звідси.

— А приїдуть? — жваво спитав Микита.

— Як орли примчатъ!.. А ти подбай, щоб їм приготували добрі бараки, ну й все інше... Ті покажуть деяким нашим чухраям, як треба працювати! Тільки прикинь, скільки треба тобі людей. Бери максимум, бо я певний, що частина залишиться тут на роботі постійно... А тут тих, що зривають роботу і тікають, затримувати не будемо. Нехай ідуть під три чорти, менше сміття буде. Згодний, товаришу начальник?

— Що за питання!.. Це ж і політично здорово звучить — молодий колгосп приїхав допомагати будувати робітниче, соціалістичне місто. Соціалістичний сектор села соціалістичному місту на допомогу прийшов, га?.. Ох, втремо декому носа!.. У мене зараз ще затримка з штукатурками. Але там молодь, комсомол, ті самі ляжуть, а зроблять... А Рая Душа підстьобне... Старим незручно буде відставати.

За вікном чути гомін. Хрипкий спросоння голос когось гукав біля їдальні.

Починався день.

14

Якась надто тісна, незатишна ця ніч. Робити — не робиться, і спати не хочеться. Віра сиділа біля стола і так уважно креслила рисунок, що нікого не помічала. Івга пильно стежила за її рухами, за зігнутою над столом постаттю дочки, і одна думка не виходила з голови:

«От і повиростали. Вже й Вірі шістнадцять... Повиростали... Тепер не скажеш Микиті, не спитаєш, де він був. І Віра старшує... Повиростали...»

Віра легко, з задоволенням розігнула стан і весело проказала до матері:

— Закінчила... От здорово! Одягне окуляри завтра наш Циркуль — так ми прозвали викладача — і почне підсліпуватю додивлятися.

— Що це ти накреслила, дочко?

— Подивіться, мамо. Це розрахунок кута ферми. Бач, яка конструкція!

Віра навмисне вжила цього слова, щоб здивувати матір. Коли близько є Микита, тоді вона висловлюється значно обережніше. Бо, по-перше, Микита абсолютно все знає, а по-друге — має звичку підсміюватись і називає Віру інженером. А Віра ніяк не впіймає Микиту. Яке запитання не видряпає — таке, що ніхто, здається, не подолає, — а Микита відразу відповість.

Мати уважно подивилася на рисунок. Довго вдивлялася і покірно сказала:

— Та я тут, дитинко, нічого не розумію. Це вже вам, молодим, дано все знати. А я невчена. Микита, той розбере, той знає. Досі додому не прийшов. Коли він тую й роботу переробить!

Не дослухавши материних слів, Віра почала хутенько роздягатись. Пішла помитись і почистити зуби. Привчили, як піонеркою була. Так звичка й залишилася: щовечора митися і зуби чистити. За нею і Ївга вийшла.

Батько прокинувся, подивився навколо примруженими очима і давай мурмотіти:

— Доки ти, стара, будеш швендяти? Мало тобі дня, ще й ніч хочеш сидіти... Лягай уже. Ходить, ходить... Вже чорти навулачки не б'ються, а ти все ходиш.

— А ти спи, не базікай! Микити ще немає вдома...

— Так ти будеш всю ніч сидіти? Чи тобі Микиту з ложечки годувати? Прийде сам і ляже спати...

Ївга не відповіла, але сама собі подумала:

«Як з ложечки годувала, наче й клопоту менше було. А тепер і не подивишся на дитину. Все на роботі та на зборах...»

Роздягаючись, прислухалася до вікна: чи не грюкне, чи не чути кроків.

Лягла, довго позіхала, переверталася. Якесь ліжко мульке і незручне, хоч Петро спокійнісінько сопів та іноді мурмотів уві сні. Непомітно, але тривожно занула...

Рано-вранці, ще до першого гудка, Ївга раптом прокинулася. Сіла на ліжку. Спросоння почала щось згадувати, озиратись у темряві і згадала — не прихотив Микита. Знову заночував на роботі. А може...

Петро почув, як підхопилася дружина, і собі підвів голову.

— Чого ти так схопилась? Що трапилось?..

— Нічого, Микита ночувати не прийшов...

Старий відчув турботу в голосі дружини, стало й самому якось незручно лежати під теплою ковдрою. Тривога заповзла і в теплоту. Заспокоюючи Івгу, а разом і себе, промовив:

— Мабуть, довго працював. Робота серйозна. Там заночував... Серйозна робота.

— Та доки ж він працюватиме, а жити ж коли?

Старий посміхнувся в темряві, випростався на ліжку.

— От у цьому, мила моя, і є справжнє життя. В праці... Справжнісіньке, найправильніше життя. Республіка наша і зветься республікою праці. А наша республіка найправильніша...

Івга прислухалася до вікна.

КНИГА ДРУГА

1

З Микитою Павлюком ішли виконроб, десятник і бригадир теслярів. Павлюк пильно додивлявся до всіх дрібниць, ішов діловито, хоча весь похід і був надто урочистий.

Середню школу вже закінчили будувати, залишилися тільки деякі деталі внутрішньої обробки — теслярні роботи, фарбування тощо. Днями треба було здавати будівлю, і Павлюк сам пішов перевіряти свіжий корпус нової школи. Він радів і за майбутніх школярів, і за їхніх батьків, і що закінчено будівлю.

Проходив світлими коридорами — широкими і вільними, відчиняв двері. Хотілося самому пробігти довгим коридором, порожніми кімнатами, де луна гучно перегукувалася від одного кінця до другого.

З горішнього поверху двері вели на величезну веранду, чисто заасфальтовану і посипану рінню. В кутку півкулею здіймався дах шкільної обсерваторії — свіжопофарбований, порізаний на скиби швами заліза. В другому кутку стояла калюжа води, налитой дощем. Микита звернув на неї увагу виконроба, порадилися, як найлегше виправити дрібницю.

Не раз був на цій веранді Микита і щоразу шукав очима змін у краєвиді, що розлягався звідси — широкий, не стиснутий іржавими корпусами та рельєфом місцевості.

Просто на північ лежали заводи, охопивши простір і закривши собою обрій. Над ними коливався прозорою завісою дим.

Нові корпуси тракторного чепуренькими рядами блищали скляними шибками стін і дахів.

Далі розгорнув долоні покрівель завод сільськогосподарських машин.

А там ще здіймались нові корпуси незакінченого автоскладального...

Весь цей могутній комбінат заводів виріс тут протягом якихось двох з половиною років за планами першої п'ятирічки.

Вже хитрим плетивом рейок обплела навколо ці заводи залізниця. Врізалася в заводські двори, і паровози перегукувалися гудками з одного кінця заводської території до другого. Всі рейки сталевими стежками збігалися на новій станції — Стальгород. Тут гуркотили валки червоних вагонів, що взяли розгін з усіх кінців Радянського Союзу, навантажені рудою, вугіллям, металом, частинами машин, будівельними матеріалами...

Гострою смугою колія залізниці перерізала широку відстань заводів від нового міста. Через недовгий час тут буде розлогий парк, зелена зона, що закриє заводи від міста. Поки що понад колією лежали гори матеріалів і нестерпно дзеньчали механічні пилки. Ще ближче — починалося місто.

За територією заводів порозкидані низенькі, з широкими довгими вікнами, бараки. Там жили тисячі робітників. Вони чекали, поки збудують для них будинки. Для них здіймалися корпуси Стальгорода.

Переселення вже почалося. В шести будинках живуть робітники, а вісім треба закінчити до кінця місяця. Ще шістнадцять — до початку зими. А через якихось сім років у Стальгороді буде понад двісті тисяч мешканців.

Крім житлових комбінатів треба ще побудувати й громадські будинки: міськраду, Палац культури, театр, пошту, телеграф, крамниці, клуби, Палац фізкультури, кінотеатри, готель, технікуми й школи, лікарні, лазні, трамвайний парк, харчові комбінати, фабрики-кухні та багато іншого.

Зараз найголовніше — побудувати будинки. Перед самою школою стояли два головні приміщення для дитячих садків і ясел. Вони були дивної архітектури, з круглими лініями стін і суцільним дахом — солярієм. Вдалині було виведено приміщення кінотеатру, а за

містом, наче винесено в голий степ, шість корпусів великої лікарні. З часом навколо лікарні розростеться густий сад.

Коли ще на місці Стальгорода лежав степ, Павлюк працював над плануванням великого Запоріжжя. Лише рік довелося йому побути на Дніпрельстані.

З тим досвідом і приїхав Микита сюди на запрошення тресту. Вже під час поверхового огляду роботи він помітив неправильне планування міста і мляві темпи будівництва. Він гостро критикував самий проект Стальгорода і вимагав рішучих виправлень.

Тоді він вперше стикнувся близько з інженером Безруким, який обстоював і уповільнені темпи, посиляючись на об'єктивні причини, і проект, зроблений «Діпромістом».

Павлюк просто заявив, що коли досвідчений інженер обстоює такий проект, то це межує з шкідництвом. Безрукий зчинив галас і поставив вимогу запротоколювати ці слова.

Всі інженери, що виступали разом з Безруким, підтримали свого колегу. В першу чергу — Всеволод Кааб. Він найгарячіше обстоював позиції Безрукого, тим більше, що начальник тресту остаточно не висловив свого ставлення до боротьби, яку затіяв Микита. Він сидів у президії зборів і прислухався, вивчав, зважував.

І Безрукий і Павлюк — обидва члени правління тресту, який фактично керував будівництвом Стальгорода. І фактично головний інженер будівництва є, так би мовити, старший виконроб від правління і всі свої основні заходи мусить погоджувати з трестом.

У відповідь на галасливе обурення групи Безрукого Микита виступив перед зборами ще раз із записною книжкою в руках. Він цифрами довів, що на кожному житлокомплексі можна зекономити понад мільйон карбованців. І це ніяк не зашкодить побутовим умовам мешканців.

А коли зняти різні лівацькі витівки, на зразок теплих коридорів між будинками, тоді ще більше.

— Я можу вам довести через кілька днів, що за перші півтора роки будівництва можна буде зекономити біля п'ятнадцяти мільйонів карбованців. Товариші, подумайте, наскільки ця економія наближає нас до соціалізму! Той, хто це розуміє, вимагатиме кардинально

змінити проект, запропонований «Діпромiстом» і кон-
сультований групою інженера Безрукого,— закінчив свій
виступ Микита Павлюк.

Численні збори відповіли гучними оплесками на
пропозицію Микити. А робітники своїми виступами
широ підтримали його і далі всебічно розвивали думки,
коротко висловлені молодим інженером.

На цих самих зборах відбулася ще одна сутичка,
але вже двох близьких людей. Ще раз виступив Все-
волод Кааб і почав доводити, що цифра економії, за-
пропонована Павлюком, стягнена із стелі і що такими
змiнами можна лише пошкодити справі і невідомо ще,
хто шкідник:

— Це треба довести. У інженера Павлюка дія-
цький підхід. Зекономивши якісь сотні тисяч, ми зруй-
нуємо гармонійність і цілість усього Стальгорода. Треба
думати не про сьогоднішній день, а про майбутнє...—
пихато, самовпевнено заявив Всеволод Кааб.

Чи випадково, чи так навмисне зробив голова збо-
рів, але зразу після Всеволода на трибуну вийшла Таня
Кааб. Таня вже працювала на будівництві міста... На
трибуні вона трохи розгубилась і зблідла. Потім рап-
том почервоніла і обвела очима збори. В добре освітле-
ній залі Таня бачила кожну людину, яка чекала її слів.
Своїм низьким, але ясним голосом, серед цілковитої
тиші Таня почала:

— Попередній промовець сказав, що він дбає не про
сьогоднішній день, а про майбутнє... Дивні слова... А ми,
будівники Стальгорода, про що ж ми дбаємо? Ми
зекономимо гроші для майбутнього, для нашої Радян-
ської держави! Ми — господарі майбутнього. Адже
так?

Серед напруженої тиші почувся хрипкуватий від
хвилювання голос якоїсь робітниці, що стояла під сті-
ною біля самої трибуни:

— Правильно, товаришко Кааб! Ми з вами повинні
економити на кожній цеглині, на кожному кілограмі
цементу. Так ми й робимо... А вони, оті оратори, міль-
йонами розкидаються. Вони думають, що ми дурні!..

Вся зала дружно заплескала, почувся сміх, але дзво-
ник голови різко закликав до порядку.

Таня зиркнула на брата. Він втягнув голову в пле-
чі, тільки стирчали червоні вуха.

Знову серед тиші Таня перевела розмову на інше. Вона теж перейшла до цифр, і всі звернули увагу, що у неї в руках немає ніяких записів. Тут вперше Таня блиснула своєю пам'яттю. З точністю до кількох десятків тонн вказала, скільки треба матеріалу на ті зайві прибудови, що їх обстоюють тут прихильники проекту. Скільки вагонів цегли, вапна, цементу, заліза, дерева треба на ті додаткові пристрої. Говорила про завантаження транспорту, про нестачу робочих рук:

— Адже робітники будують для себе і повинні дбати про свою державу, тобто про інші будівництва, про виконання п'ятирічки. Ми мусимо дбати про цілковиту доцільність кожної будівлі. Ясно, що це злочин робити те, що нам не потрібне. Цифри, наведені товаришем Павлюком, цілком правильні. Не хочу забирати час, але я можу зразу перевести на гроші вартість матеріалів, про які я говорила. Щоб збудувати соціалізм, треба вміти економити!

Завзятими оплесками збори проводжали Таню, а в резолюції вимагали рішуче переробити проект. Павлюк переміг...

Коли говорила Таня, Микита звернувся до сивого інженера Кривди, що сидів біля нього:

— Невже це вона так свого брата чистить?

— Як бачите... Надавала чортів ріднесенькому братові!

— Ну, молодець! І як переконливо, принципово...

— А ви гляньте, яка вона гарнесенька, просто картинка. Був би я на вашому місці, молодий чоловіче, неодмінно закохався б.

Павлюк уже не чув останніх слів свого підстаркуватого сусіди. Він уважно слухав промову Тані.

Через кілька днів Микиті запропонували керувати будівництвом Стальгорода. Він охоче дав згоду.

2

Скоро закінчувалася робота, а Рая Душа призначила збори своєї бригади зразу після зміни і просила Таню Кааб неодмінно прийти.

Таня підіймалася по ковзких сходах риштовання. Підіймалась вона дуже стомлена і сердита. Сьогодні

знову на її об'єкті план зірвано. Особливо погано працювала бригада штукатурів Федора Рибки. На все будівництво у Рибки чи не найгірші показники.

Рибка, рудий, присадкуватий штукатур з хитрими швидкими очима, хотів обдурити її і підвищив виробіток, але Таня негайно його викрила. Бригадир вилаявся собі в бороду і пішов, але Таня гукнула йому вслід, щоб він після роботи зайшов до виконроба. Рибка навіть не озирнувся.

Можна собі уявити, як Рибка з своїми хитрюгами-штукатурами обкручував навколо пальця попереднього десятника, байдужого, ледарюватого чоловіка.

Викривши Рибку, Таня сказала йому просто:

— Тепер мені ясно, чому ваша бригада майже весь час була серед кращих...

— Щось дуже вам усе ясно, баришня,— з обурливим презирством кинув Рибка, забігавши очима по сторонах.— Ду-у-у-же ясно! — ще раз протяжно, з якоюсь загрозою в голосі протягнув знову Рибка і, вилаявшись, пішов.

У Рибки зібралися переважно старі, з багаторічним стажем, штукатури, які звикли колись працювати з підрядчиками і ще й тепер намагалися, хоч і дуже обережно, чинити опір новим порядкам. Працювали вони за старим відсталим методом, як працювали й їхні батьки: із соколом — квадратною дошкою для матеріалу — та лопаткою. Одверто глузували з нової системи, запровадженої Центральним інститутом праці, і ворогували з комсомольським батальйоном Раї Душі.

Батальйоном свою бригаду назвали самі комсомольці. Та треба сказати, що це таки був дисциплінований передовий загін молоді. Ці молоді хлопці й дівчата завжди вносили щось нове в свою роботу. А Рая Душа справді була душею свого батальйону.

Тільки тепер Тані Кааб стало ясно, чому комсомольська бригада ніяк не могла перегнати в роботі бригаду Федора Рибки... Дуже можливо, що Рибка від імені своєї бригади навіть ставив могорич попередньому десятникові. Про це навіть колись казали Тані, але вона не повірила. Тепер вона і про це подумала, бо десятник той був дрібненький п'яничка і поглядами своїми не різнився від основних кадрів бригади Рибки.

Але про те, що бригаді Рибки завищували норми, Таня вирішила не говорити в бригаді Раї Душі. Це був би надто великий скандал...

Підіймаючись по риштованнях, Таня змушена була пройти повз бригаду Рибки.

Рая Душа працювала на четвертому поверсі, а Рибка на третьому.

Коли Таня вже була на височині третього поверху, до вікна підбіг Свирид Решетник і глузливо, але розгнівано запитав:

— Так скільки ми вчора виробили, мадам баришня, га?

Таня відповіла, а там, у напівтемному кутку кімнати, хтось вилаявся.

Свирид Решетник аж перегнувся у вікно і, втупивши в Таню холодні червоні очі, розмахував руками так, що мало не зачіпав ними десятника. Таня знала і раніше Решетника — невгамовного, задержуватого, завжди незадоволеного і злого. Коли Решетник злився, він смикав себе за густу сивувату бороду.

— Що ж це у вас за метр, баришня, га? — смикнув себе за бороду Решетник.— Хто вам його дав, га?

— Я можу й вашим перевірити,— стримано відповіла Таня.— І краще не губіть час на розмови, а йдіть працюйте. Бо сьогодні ще менше виробите.— Таня глянула на годинник.

Хтось вигукнув зсередини будинку:

— Хлопці, нове начальство тут. Те, що своїм метром нашу працю жере!

— Та то їй метр дала ота бригада, куди вона поспішає... Це вона так і робить, щоб бригада отієї Душі нас перегнала. Там особливо старається сопливий Ванька, щирий та беручкий! — кинув хтось із гурту штукатурів, що підходили до вікна, почувши розмову.

Решетник раптом зареготав:

— Авжеж Ванька гонить, як автобус!.. Знаєте, товаришу десятник, я вперше працюю з бабою-десятником. Тому мені й смішно! — Решетник знову зареготав просто в лице Тані. За ним і більшість штукатурів, що підійшли. Крізь сміх Решетник продовжив: — А Ванька мчить, темпи дає. Товаришу десятник, послухайте мене, колись у нас такі Ваньки тільки воду підносили. І було, коли швидко не піднесе, то його квачем по плечах так

зміряєш, що тільки почухається. А тепер Ванька нас переганяти збирається.

У Тані не було ніякої охоти ні сперечатись, ні просто розмовляти з цим старим нахабою. Щоб відчепитись від нього і вкоротити йому язика, вона подивилась в його холодні, тупуваті очі й сказала:

— Вам і тепер кортить когось по плечах бити? Глядіть, руки поодбивають.

— Ні, я розумію, товаришу десятник, то інший, старий час був. Тоді змагання так робили: приходять підрядчик і каже: «Закінчите раніше, ставлю піввідра казенної, а закуска ваша». От старалися! От рекорди ставили!.. А тепер Ванька зі мною змагається і тільки на один розряд менше за мене одержує.

— А ти теж старайся...— глузливо кинув хтось із гурту.

— Я за такими й ганятись не буду. Ноги бити не стану! — вигукнув Решетник.— Але з мене роботу вимагають, наче я їм — Ванька.

Таня відчула, як її принижує ця вся обурлива розмова, але вона розуміла, що просто повернутись і піти вже не можна. Стримано сказала:

— Виходить, що з вас вимагати може тільки підрядчик?.. Можете йти і шукати собі підрядчика, я вас не затримую.

Вона побачила, як враз почервоніло, налилося кров'ю обличчя Решетника, як він зціпив зуби, аж щелепи закам'яніли. Крізь зціплені зуби, люто примруживши очі, штукатур проказав:

— Ти не вчи мене, куди мені йти...

Враз ступивши крок до Решетника, Таня нахилилась впритул до його обличчя і просто в очі проказала:

— Не тільки вчити, я провчити вас можу. Чуєте, ви!.. І запам'ятайте, я з вами казенної підрядчикової не пила. Я вам не «ти», а «ви»! Ясно?

Решетник від несподіванки хитнувся назад і якимось безпомічно закліпав червоними повіками. Але ззаду, з-за стіни, густий басовитий голос протрубив:

— Глядіть, щоб ми не витрусили душу у тієї Душі та в отих Ваньків... таких, як ви, мадамочка.— І закінчив цей бас брудною, огидною лайкою.

Десяток очей мовчки пильно стежили за Танею.

Що ж вона тепер робитиме? Адже лайка аж луною прогула в порожніх сірих кімнатах.

Але Таня несподівано для всіх засміялася таким щирим і чистим сміхом, що навіть похмурий Решетник не стримав посмішки, не кажучи про інших штукатурів, які з'юрмилися біля вікна. Зазирнувши в кімнату, Таня пошукала очима в темному кутку басистого штукатура, але він уже десь зник.

— Чого ж ви ховаєтеся? Вилазьте на світло! Соромно? — І вже серйозно сказала: — Думали мене брудною лайкою здивувати? Я теж умію... — Вона навмисне зробила паузу, ніби справді збиралася вилаятись. Штукатури застигли в чеканні, деякі посунули назад. Двоє молодих хлопців пірнули в сутінки кімнат. Але Таня замислено опустила очі, поколупала чоботом грязюку на риштовці і наче сама до себе, але чітко і виразно промовила: — Так, так... Справа кепська... значить, кажете, душу витрусите?.. Це ж не бригада, виходить, а якась банда?

— Ви нас так не обзивайте, товаришу десятник! Не маєте такого права! — виступив наперед височенний здоровило з веснянкуватим обличчям і багрово-рудим чубом, що вибивався з-під кепки. Це племінник Решетника, Хвилька, якого всі інакше не називали, як Мурій.

Таня підвела на нього очі, довго розглядала, аж поки той не знітився, і сказала спокійно, не відповідаючи Мурому:

— Розпустив вас Рибка... Ми з ним поговоримо. Якщо він сам нічого не вдіє, тоді подумаємо, що з вами робити... Подумаємо... — Потім раптом різко випросталась, провела очима по обличчях: — Ну, от і поговорили! Ідіть працювати! Годі!..

Цей наказ було так вимовлено, що штукатури повернулись і пішли на свої місця. Таня рушила далі, вгору... Відійшовши кілька кроків, почувла ззаду розмову про себе:

— Ну що, Свириде, помиловила тебе десятниця, га?.. А така наче тендітна городська паняночка.

— Паняночка... Це така, що ти їй поклади пальця в рот, а вона тобі одбатує руку до самого плеча, і незчуєшся...

→ У нас у селі про таких кажуть: «Це та баба, що

їй навіть сам чорт на махових вилах чоботи подавав...»

Штукатури гучно зареготали.

3

Велика кімната була ще не заштукатурена, а тільки оббита дранню. Тому здавалося, що на стіни натягнуто дерев'яну сітку. Через відчинені вікна й двері вривався протяг і вертівся між юнаками й дівчатами комсомольського батальйону Раї Душі, що зібрався тут на збори.

На збори залишилися всі, але дехто ще збирав інструмент і швиденько потім поспішав зайняти місце.

Частина молодих штукатурів уже сиділа прямо на землі — дівчата в кутку, а хлопці ближче до дверей.

Обличчя у всіх припудрені вапном або просто в краплинах матеріалу. Але це було звичайно, і нікому б не спало на думку звертати увагу на таку дрібницю. Що спецівки були колись сині, можна було лише догадуватись, така ряба стала матерія, оббризкана крейдою і вапном.

Інструмент кожен поклав біля себе... Ваня з Василем Ріпкою сизими від матеріалу руками відламували шматочки хліба від великого окрайця.

До них тяглося ще кілька рук — ущипнути й собі шматочок хліба. Народ це все був молодий, здоровий і, звичайно, встигли проголодатись після напруженої роботи. А до вечері ще довгенько чекати.

Батальйон Душі — чи не найдружніший колектив на всьому будівництві, зміцнений, злютований ще й спільною працею.

Показавши щілинку між двома передніми зубами, з посмішкою, Ваня протягнув окраєць Раї Душі:

— Вщипни хоч раз, Раю, бо оці шакали вмиють розтягнуть...

— Хто шакали, подумаєш, тигр об'явився, — Василь Ріпка мазнув своєю величезною п'ятірнею по козирку Ваніної кепки.

— Геть руки від мого благородного профілю! Ти, телеграфний стовп! — вигукнув високим деренчливим голосом Ваня і своїм малим кулаком хутко штовхнув Василя в бік. Той навіть не глянув на Ваню, знов протягнувши руку до окрайця.

Рая Душа спритно вщипнула від крайця шматочок хліба і зосереджено жувала. Вона вже хвилювалась — як пройдуть збори?

— Ну й їси ти, Васю, мов за себе кидаєш. Правда, в такому агрегаті є де вміститись і центнеру хліба, а не цьому нещасному крайцю,— знову зачепив Ваня Василь Ріпку. Ті, що сиділи близько, засміялись. Добродушно засміявся і сам Василь, зміряв поглядом маленьку фігурку Вані і так само добродушно проказав:

— Слухай, куций, ти довго будеш до мене в'язнути? Ой гляди, хлопче, щоб я тобі язика не вкоротив і руки не повідтинав.

— Тікай, Ванько! — злякано крикнув хлопець поряд, і знову всі засміялися. Ваня роблено зіщулювся і жалісливо заскиглив:

— Ой дядечку, не карайте мене, я ж такий тихий хлопчик...

— Так би й давно! — задоволено, басом промовив Василь під сміх товаришів.

— Так би й давно!..— перекривив його Ваня і раптом штовхнув ногою Василя по носі.— Прибери свої журавлячі ходулі! Такі вирости, що й у кімнаті не вміщаються, не знаєш, куди їх подіти! Здоровило!..

Василь зробив вигляд, що нічого не помітив, бо не вигадав ще, чим би йому дошкулити Вані. Нічого не придумавши, він показав очима на Маріам Балалу, що забилася в куток і ховалася за дівчат. Красива, чорнява дівчина-осетинка, вона недавно прийшла в бригаду з якоїсь дитячої колонії чи дитбудинку. Балала швидко опанувала нову професію, добре працювала, тільки була страшенно соромлива, особливо коли до неї зверталися хлопці. Василеві Маріам дуже подобалася, та навіть підступитися він до неї не міг. Про це, правда, знав тільки один Ваня.

Коли Василь звертався до Маріам з якимось жартом, у великих, гарячих, величезних очах дівчини з'являвся такий переляк, що ті очі робилися ще більшими і ніби займали половину її вродливого обличчя. Тоді Маріам миттю тікала від Василя і ховалася за дівчат.

— Диви, Ваню, Мар'яшка забилася аж у куток, тільки очі блискають. Як звірятко. Ану, запропонує їй хліба...— тихенько сказав Василь.

Ваня з робленим докором, в якому, проте, можна було вбачити й співчуття, глянув на Василя.

— Ех ти, ухажор! Спробуй сам запропонувати. Боїшся? А такий здоровило!.. Певно, й слона б здужав, а дівчини злякався... Ну, гаразд, треба-таки погодувати цю хорошу дівчину нашого батальйону.— Ваня хитро глянув на Василя і гукнув до Маріам: — Мар'яшо, чого ти там залізла в кут! Іди-но до нас! Ось оця крихітка, Вася, хоче тебе хлібом почастувати!

Маріам вмить зникла зовсім за дівчатами. Почувся навколо стриманий смішок, а Василь зашипів, мов його полили водою, як гарячу сковорідку:

— Ванька, халера щербата! Я тебе задавлю, як курча!..

— Ти ж сам сказав, Васю, щоб я їй дав хлібця. Дорогий мій, ти ж виявив цю ініціативу! — невинним, нетямущим став зразу Ваня, стримуючи сміх, що душив його.

— Ваню, не дурій! — строго гукнула Рая, що вже стояла посередині кімнати.— Не в'язни до Мар'яші!

— Єсть не дуріти! — дзвінко відповів Ваня.— Єсть, не чіпати Мар'яшу!

Рая глянула на Ваню і посміхнулась.

Василь похнюпився і навіть не дивився на Ваню.

Всі знали, що Василь і Ваня сердечні, великі друзі. Міцно потоваришували вони тут, на виробництві, завжди були разом і з якоюсь лагідною ніжністю допомагали один одному. Здається, немає в світі нічого такого, чого ці двоє товаришів не поділили б між собою.

Низенький, якимось по-дитячому малий, мов підліток, Ваня ледве діставав Василеві до плеча. Непосидячий, меткий на слово, на жарт, також і на дію, Ваня був цілковитою протилежністю великому, вайлуватому важкодуму Василеві.

Завжди Ваня глузливо, але невинно потішався над Василем. А той сам сміявся з Ваниних дотепів і, звичайно, ніколи не гнівався, хоча весь час обіцяв провчити свого друга за гострий язик.

Коли вони сходилися на людях і Ваня жартував з Василя, вони розважали всю бригаду.

Може, тому, що Ваня був малий, жвавий і веселий, дещо безтурботний, він став улюбленцем всієї бригади, так само, як Маріам та Рая Душа.

Навіть Маріам не так соромилася Вані, як інших хлопців. Мабуть, вона ставилася до нього просто, як до завзятого хлопчиська, значно меншого за неї, особливо коли зважити, що Маріам — ставна, висока, струнка дівчина. Часом Маріам дозволяла собі й відповісти на жарти Вані, пущені на її адресу. Але тоді шоки її зразу багровіли, очі знов-таки ставали зляканими.

А Ваня і не уявляв собі, як заздрих йому його друг Василь! Бо ж скільки не ламав собі голову, він ніяк не міг вигадати спосіб підступитися до Маріам. Пробував купувати їй подарунки, та як їх передати їй — не міг собі уявити. Адже тоді вона перелякається зовсім! Раз навіть наважився запросити дівчину в кіно. Маріам, дико глянувши на Василя, швидко стріпнула головою і так побігла до себе, що довгі її чорні кучеряві коси розвівалися за спиною.

Недаремно ж оце й тепер Василь ніби по-справжньому розгнівався на Ваню, що той від його імені запропонував Маріам поживитися хлібом. Але Ваня добре знав — Василь довго гніватися не може — і тільки скоса поглядав на друга та посміхався собі під кирпатенький ніс.

Рая ще раз запропонувала всім зайти в кімнату, розгублено оглянула свою бригаду. Стояла посеред кімнати рожевощока, маленька, хвилюючись покушувала свою густо-червону нижню губу... Враз зробила строге обличчя і хрипкуватим голосом сказала:

— Виробничу нараду комсомольського батальйону на будівництві Стальгорода оголошую відкритою... Перш за все про труддисципліну. Товаришу десятник, ваше слово!

Таня вийшла наперед, спинилася біля Раї, хвилинку помовчала:

— З дисципліною у вас не все гаразд, товариші. Таке моє перше коротке слово...— Таня знову помовчала, доки молоді штукатури заворушилися переглядаючись.— Так, дисципліна, треба сказати, нікудишня... Я помітила спізнення на роботу. Знаю, знаю розмови про черги в їдальні. Це не причина. Не спить довго, приходьте в їдальню раніше!.. Ви собі уявляєте, що значить хвилина запізнення робітника в загальнодержавному масштабі? Сотні тисяч карбованців втрати державних коштів?.. Попереджаю, від завтрашнього

дня введу найсуворіший облік. Тоді не ображайтеся...

— А он у бригаді Рибки...— наважився хтось перебити Таню.

— Дбайте про свою бригаду. Про бригаду Рибки подбають без вас,— різко обірвала Таня.— Далі, під час роботи дехто вештається по об'єкту без діла, кутки обтирають... Що це таке? Бригадир з об'єкта, а ви по кутках.

— Так матеріалу ж не було і воду не підвели! — роздратовано крикнула писклявим голосом якась із дівчат.

— Знаю,— понизивши голос, не глянувши в той бік, звідки кинуті пояснення, підтвердила Таня.— Знаю, що ваш бригадир пішов у цих справах... А що, коли б ви, замість того, щоб кутки гнути та хихикати тут, помчали б і самі тим часом підняли скільки треба матеріалу і води принесли? Адже ви передова бригада, комсомольський батальйон! А мушу вам сказати, що зараз на будівництві тимчасові труднощі і з матеріалом, а особливо з людьми... З кого ж тоді я повинна вимагати, як не з вас, з передової молоді нашого будівництва... Просто соромно вам про такі речі говорити! — Всі заворошилися, зашуміли. Таня почекала, доки Рая навела порядок.— Товаришко Душа, а ви як бригадир і командир свого батальйону не підказали цього своїм людям, прогавили. Так не годиться.— Таня помітила, звичайно, що Рая спалахнула рум'янцем сорому, але не зважила на це.— Категорично ліквідувати цей непорядок. Ясно?.. Товаришко Душа? Призначте або виберіть собі заступника, щоб на час вашої тимчасової відсутності він вів бригаду,— тоном наказу промовила Таня.

— Добре, товаришко Кааб,— покійно відповіла Рая.

— Оце поки що все, що я мала вам сказати,— проказала Таня.

— А все-таки матеріалу й води не було не з нашої провини,— уперто, злісно повторила висока, дебела дівчина, що притулилася до стіни збоку.

Таня ледь повернула до неї голову, ковзнула по ній очима і надміру чітко проказала:

— Сьогодні матеріал і вода є. А під час роботи я вас зустріла внизу, біля крамниці. Зробила вам зауваження. Було таке?

Дівчина нічого не відповіла, зате всі навколо переглянулись і прошелестів стриманий сміх.

— Я тобі, Ніно, кілька разів уже робила зауваження за такі речі,— схвильовано повернулася до дівчини Рая.— Попереджаю тебе, ще одне порушення дисципліни — ставлю питання про виключення з бригади, а комсомольці зроблять свої висновки.

— Правильно! — швидко нахилився вперед Ваня.

Обговорювали питання дисципліни не дуже довго, бо все було ясно. Нестача матеріалу і підсобних робітників дещо здеморалізувала бригаду щодо дисципліни. Але тепер уже можна підтягнутись... А то справді соромно, що роботу аж двох робітників довелося забракувати. А це ж як знижує виробіток усієї бригади!

— Значить, давайте зразу й виконаємо пропозицію десятника, настановимо заступника бригадира,— сказала Рая.— Звичайно, заперечувати проти цього ніхто не буде, сподіваюсь?

— Ні! — за всіх вигукнув Ваня і своєю дзвінкою скоромовкою додав: — Тільки, будь ласка, не Василя Ріпку, бо він нас усіх подушить, як курчат.

Дружний сміх враз порушив ділову обстановку зборів. Таня зиркнула на Ваню з докором, а Рая зробила сердите обличчя і якомога жорсткіше звернулася до Вані:

— Товаришу Чумак, що це таке? Ще раз дозволите собі подібну витівку, покинете збори... А я саме й пропоную обрати Василя Ріпку, як одного з найдисциплінованіших і кращих в нашій бригаді робітників. Хто проти? Немає...

Ваня опустил голову і скорчив гримасу образи. Василь непомітно штовхнув його в бік. Ага, мовляв, заробив на горіхи, Ваню!

— Тепер друге питання,— знову продовжувала Рая.— Дуже важливе. Про наш план на цей місяць. Мова йде про честь нашого батальйону. Товаришу десятник, ваше слово...

Таня знову вийшла на середину кімнати. Хлопці робили пошепки один одному якісь зауваження і посміхались. Ваня добродушно показував їй свою щілинку між передніми зубами. Височезний Василь підбгав під себе ноги і вкрив їх полою спецівки. Таня спинила очі на Ваниній щербинці:

— Зараз у вашому батальйоні сорок чоловік. Вам треба якнайшвидше закінчувати, бо вас підганяють малярі, теслярі, арматурники, водопровідники... Значить, натиснути слід, добре працювати. Зрозуміло, товариші?

— Зрозуміло...

— А що ж у вас виходить? Коли молодняцький, комсомольський батальйон вироблятиме нещасні дванадцять метрів, вас засміють. Правда, зараз ви вже виробляєте в середньому на душу майже дев'ятнадцять, можете виробляти й більше... Але й цього мало. На день вісімсот метрів, значить, за шість днів — поверх. Гаразд, нехай буде шість... Приблизно до двадцятого всі поверхи. А на будівництві недостача штукатурів. На вашому котловані працюватимете лише ви та бригада Рибки, яка від вас не дуже відстає, власне, ви її ще не перегнали.

— А скільки у них браку? — не витримав Василь.

— Я чув, що їм метраж дописували! — підхопився Ваня.

— Як дописували? Хто? — мало не зірвалося з місця кілька чоловік.

— Товариші, увага! — хотіла перекричати Рая обурених комсомольців, але це було не так просто.

— Хто? — Попередній десятник!.. Хабарі брав, навіть брак їм у норму записували! — знову перекричав усіх Ваня.— Все знаємо!

Послухавши кілька секунд вигуки, бо сама здивувалася, що тут уже знають про шахрайство з нормами бригади Рибки, Таня різко підняла руку. Почекала, поки трохи стихли голоси:

— Товариші, давайте без анархії... Ви зараз ідете відпочивати, а в мене ще багато роботи. У виконроба мене чекають бригадири... З підвищенням норм і з браком у бригаді Рибки справа з'ясовується. У нас немає підстав вірити пустим розмовам... Значить, продовжую... Завдання будуть однакові і вам, і їм.— Таня показала рукою вниз.— Подивимося, який приклад подасть комсомольська бригада. Після вчасного закінчення вам треба буде допомогти іншим бригадам на інших котлованах. Брати їх на комсомольський буксир. Це завдання почесне... Про роботу вашої бригади знатимуть усі

будівники через щоденний бюлетень, який висітиме біля контори...

— А матеріал, а люди будуть? — спитала знов та дебела дівчина, якій робила зауваження Таня.

— Матеріал є... Але його треба економити, берегти, тоді й вистачить. А то ви без діла ліпите на цегляні стіни алебастр, а з ним у нас найбільша затримка. Завод надіслав нам кілька нових, удосконалених мішалок, і нам подаватимуть матеріал лебідкою. Її завтра змонтують... З людьми важко, ви знаєте. Не вистачає підсобної сили... Та я чула, що незабаром налагодиться, колгосп на допомогу прийде. А поки що, може, доведеться іноді за чимось і самим униз збігати. Коли сидітимете й чекатимете, тоді навряд чи робота йтиме поударному... От і все,— закінчила Таня.

Спочатку план обговорювали в'яло. Більше скаржилися. Тоді взяв слово Василь. Він говорив повільно, наче довго витягав з себе кожне слово.

— Що ми тут все про труднощі й труднощі!.. Звичайно, вони є. Он несвідомі елементи зриваються з будівництва... Кров витікає з будівництва через тих шкурників! Жива кров!.. А скільки у нас навіть комсомольців несвідомих? Хто ж має вчити, вести за собою інших, допомагати партії? Ми, комсомол, свідомі молодь... А у нас часто як робиться? Про Ніну Довбух уже говорив десятник. Ну, з нею цього більше не буде... А ось прийняли ми п'ятьох комсомольців у свою бригаду з шостого корпусу, бо там бригаду переформували... Попереджали їх: пам'ятайте, до кого йдете. У нас провітрюватись не доведеться, працюємо так, що аж кістки ниють... Так ми таки самі біжимо й по дефіцитний матеріал і води принесемо, бо що ж тут поробиш? А вони сидять, кутки підпирають. Бачите, у них кваліфікація. Нехай їм усе в руки подадуть. А ми що, гіршої кваліфікації? Ні, на таких важко надіятись. Нічого, ми їм ще на комсомольських зборах прочистимо зуби, а не допоможе — геть з батальйону. Он до Рибки йдіть, там будете прохолоджуватись і воду з сиропом пити...

Всі гучно засміялись, навіть Рая не втрималась. П'ятеро хлопців, що стояли окремо, спробували безладно виправдуватись, але їх зашикали. Ваня дзвінко вигукнув:

— Ану, тихше ви, сироповодолуби, ми слухаємо заступника бригадира!

Звичайно знову сміх. І доки Рая наводила порядок, Василь показав Вані свій кулак, завбільшки з довбню. Ваня у відповідь покірно склав руки на грудях.

— Все, товаришу Ріпка? — спитала Рая. — Ні? Тоді продовжуйте.

— Тільки конкретна пропозиція... Хлоп'ята, соромно нам робити поверх за шість днів. Соромно. Серед нас є такі, що й по тридцять метрів легко візьмуть. І без браку, звичайно, а відмінно. Самі знаєте, хто... Пропоную робити поверх за п'ять днів, може й за чотири з половиною... А сам беруся щодня давати не менше тридцяти двох метрів і викликаю на змагання Ваню і Маріам Балалу.

— Приймаю, правильно, підтримую! — підхопився на коліна Ваня. — Тридцять два метри!.. А на круг, на кожного, не менше двадцяти п'яти метрів. Поверх за чотири з половиною дні. Це вимога робітничого класу, читали в газеті?.. Є пропозиція доручити командирі батальйону уточнити графік робіт і завдання кожному. Все, братва!

На цьому збиралися погодитись, бо інших пропозицій не було. Трохи стихли. Рая хотіла переходити до дрібних питань, але з кутка почувся голос Маріам:

— Я хоч розговорювать.

— О, Мар'яша заговорила!..

— Молодець, молодець, Мар'яшо, скажи їм!

— Розговорюй, Мар'яшо!

Радісні вигуки почулися з усіх боків. Маріам — цю скромну, тиху дівчину, яка ніколи не виступала на зборах, — усі любили. Мабуть, чи не перший був оце її виступ за весь час роботи в бригаді.

На матовому смуглявому обличчі Маріам вплив соромливий рум'янець і залив усю щоку і шию. З кутка, з-за гурту дівчат видно було трохи лише голову Маріам в червоненькій хустці. Довгі пухнасті повіки швидко-швидко мелькали.

Мабуть, сама злякавшись своєї сміливості, Маріам мовчала, ще більше зніяковівши від цих радісних захочувальних вигуків.

— Тихше, товариші! Не перебивайте Балалу! — крикнула Рая, хоч Балала ще й не починала говорити

і тому не могли її перебивати. Але тиша встановилася відразу.

Тільки Ваня, глянувши, якими очима дивився на Мар'яшу Василь, тихесенько проспівав йому на вухо: «А козак дівчину та гарненько любить, а зайнять не посміє...». Василь, уже насправді сердито, мовчки відштовхнув Ваню плечем, так само не відриваючи очей від Маріам.

— А я мовчати не можу,— надміру голосно почала Маріам, наче виступала перед величезною аудиторією.— Ми — молодь і комсомол... Шикатурний молодь. Нам треба всім показати, як уміє робити молодь... Приймаю, приймаю тридцять два метри! Упаду отут, а зроблю! Допоможуть товариші, бо ми колектив — сила!

— Правильно, Мар'яшо! — це вже, захопившись, не витримала сама Рая Душа. Цим негайно скористався Ваня і помстився за те, що Рая допіру його відчитала.

— Товаришко Душа, закликаю до порядку! — вигукнув Ваня. Рая здригнулася від несподіванки. Адже вона й не помітила, як у неї вирвалися ті слова... Рая глянула знищуючим поглядом на Ваню, який сидів тепер, гордо піднявши голову.

Трохи запнувшись, знову впіймавши свою думку, Маріам продовжувала:

— Авжеж, приймаю тридцять два метри!.. Та не тільки це я хотіла сказати. Ви кажете п'ять днів, а я кажу — чотири, а я кажу — може, й менше... І ще я кажу, ми мусимо рекорди поставити, нехай на них усі бригади рівняються, товариші шикатурний молодь. Так я говорю, щоб усім доказати наш комсомольський батальйон! Нехай весь молодь знає, як ми боремося за п'ятирічку!..— Потім уже тихо закінчила: — Так я говорю, товариші!..

Мар'яші гучно плескали. Особливо не шкодував своїх долонь Василь. Маріам так сховалася в кутку за дівчат, що її зовсім не було видно, а Василь все лякав у долоні, наче намірився всіх оглушити. Тоді Ваня просто повис у Василя на руці, і той припинив свій ляск. Та він зразу ж схопився на ноги і навіть не просив слова:

— Все правильно, все вірно, по-комсомольському!.. І не треба нічого боятись. А от гляньте, ось бригада

нашого сусіда Рибки. Вони нас не визнають і не визнають нових методів у роботі. По-дідівському працюють... Та ще кажуть, що нам ні за що дають або такі, як у них, або трохи нижчі розряди... А деякі товариші з адміністрації, особливо з будкому, надто дослухаються до цих розмов і бояться підвищувати нам розряд. Годі вже боятись, товариші! Це я до вас звертаюсь, товаришу десятник! — Таня у відповідь кивнула головою.— Вони не розуміють, що платять не за стаж, а за виробіток! Вони всіх тягнуть назад!.. Ось у нас хлоп'як працює за новим методом, працює якийсь рік, а має, приміром, п'ятий, шостий розряд, як і їхній літній чоловік, із стажем в десяток років. І якість роботи не гірша, а краща... Треба довести, що новий метод кращий, впроваджувати його на всіх будівництвах, бо він дає велику користь і економію державі... Продовжую те, що сказала Балала. Встановити рекорд штукатурної роботи на сьогодні. Поставити двох товаришів, забезпечити їх матеріалами безперебійно, і нехай вони покажуть, скільки кожен зробить за день. Коли хочуть, нехай і вони покажуть, а потім подивимося, хто правильніше працює. Отак, товариші!

— Думаю, що все ясно,— виступила вперед Рая. Вона про щось тихо розмовляла з Танею, коли говорив Василь.— У мене така пропозиція: поставимо на цю справу Ваню і Маріам, товариші... Звичайно, воно б треба було Василя...— Всі схвально підтримали її.— Але він як заступник бригадира повинен забезпечити порядок, на випадок моєї відсутності. Немає заперечень?

— Правильно, нехай Ваня й Мар'яшка гонять!— вигукнуло кілька голосів.— Тільки не підкачай, братця, бо сорому буде на весь радянський світ!

Василь підморгнув Вані, той дещо ніяково, зосереджено вщипнув трохи хліба з крайця, але в рот не поклав. Очей Маріам Василь не знайшов, вона десь у кутку сиділа за спиною високої дівчини.

— Значить, згода...— сказала Рая.— Тільки, товариші, пам'ятайте... В цей день вся бригада повинна особливо напружено працювати. Всі стають на ударну роботу... Почнемо в понеділок... Оце, здається, все... Ага, ми говорили між собою, треба просити перевести

Маріам у п'ятий розряд. Десятник уже знає... І ще одне — Василь Ріпка взявся вивчити штуркатурської справи одного чорноробочого. Слід привітати таку ініціативу в боротьбі за конкретні кадри...

— Академік-професор, товариш жирафа, — схилився до Василя Ваня і сіпнув його за козирок кепки, бо Рая вже оголосила виробничу нараду закінченою.

Почали розходитися. Хто рвався швидше, інші розмовляли, а Рая кричала до всіх:

— Товариші! Не забувайте на риштовках інструмент! Все беріть з собою, бо знову почнуться простої! Чуєте, товариші?

Почувши ці слова, дехто повернувся, і почалися розшуки інструменту. Рая наздогнала Таню, а попереду йшов Василь. Він на ходу скинув спецівку, і Рая побачила порваний рукав теплої сорочки.

— Слухай, Василю, що це в тебе за діромаха? — показала Рая на рукав.

Василь почав закривати дірку і ніяково проказав:

— Та розумієш, так розірвалося, що сам я ніяк не зашию, не тямлю. Пішов у нашу крамницю, а там сорочки є тільки на карликів. Рукава мені по лікті. Таке зло мене взяло, що хотів просто плечем сколупнути к бісу той чортів торговельний заклад. Бо на мене й не обіцяють, чорти, нероби прокляті!.. А в мене, признатись, і голки немає.

— Ну й вигнало ж тебе вгору! — заздрісно, знизу глянула Рая в обличчя Василя. Справді, вона й до плечей йому не діставала. Ну, невже природа не могла економніше діяти. Уступила б їй трохи Василевого зросту... — Приходь увечері, залатаю... Журавель! — засміялася Рая.

— От спасибі тобі, бригадире, що так піклуєшся про нещасних щикотурів, як каже наша Мар'ямонька...

— Я тобі дам Мар'ямонька!.. Ти мені дівчину не бентеж, їй рекорд ставити треба! — погрозила пальцем Рая.

Василь одвернувся і відстав, наче й не чув нічого, а сам подумав: «І звідки вона, ліліпутик, знає все? Мабуть, Ванька напаякав! Ні, доведеться таки прикоротити йому язика!»

Таня спускалася вниз риштовкою. Кожний кут спуску, поділений рівними і тонкими лініями сходів, нагадував геометричний рисунок.

Звично, швидко ступала Таня, треба поспішати до виконроба, який, певно, зустрине її похмурим поглядом спідлоба, особливо після сьогоднішньої історії з сходами між другим і третім поверхами.

Швидко ходити по риштовках треба призвичаїтись, Таня і йшла так, наче ходила по землі.

Проти третього поверху згадала про суперечку з бригадою Рибки, і стало якось незручно за свою гідність. Мало не вилаялась!.. Та вони, дияволи, заслужили. Підрядчика їм, щоб по зубах бив, а потім в ті зуби чарку казенної!

Таня зиркнула туди, де працювала бригада Рибки. Там уже нікого не було. Люди розійшлися, поверх був порожній. Лише внизу, на землі, вешталися якісь постаті... Згадався раптом вислів довгого Василя: «Кров витікає з будівництва...» Витікає кров... Живлюща сила всієї роботи...

— Таню, чого ти летиш? Гляди, коли-небудь злетиш униз, доведеться некролог писати...— засміялась Рая, наздогнавши нарешті Таню. Вона теж моторно переступала коротенькими кроками по тремтливих дошках.

— Я так звикла, навіть і не помічаю, що крокую по риштовках. Мене виконроб чекає...

Рая не звернула на ці слова уваги і пішла майже поряд.

— Правда, Таню, братва у мене хороша? — з гордим захопленням вигукнула Рая. — Ось подивися в роботу! То вже раз взяли зобов'язання, не підведуть. Горді, чорти! Отой Ваня — він у нас наймолодший — зробить за першого-ліпшого бороданя з Рибчиної зграї...

— А в мене з ними сутичка була, коли до вас підіймалась... Треба поговорити з Неїжмаком, нехай туди агітаторів підкине. Старих навряд чи переробиш уже, а молодих треба буде відірвати.

— Переробиш, перекуєш!... Їх треба розігнати, а декого під громадський суд за штуки, про які говорили

у нас хлопці... А мені вони просто проходу не дають. Уявляю собі, що буде, коли ми їх переженемо та ще рекорди поставимо. Тоді ж і їм треба буде підтягатись. А там ледар на ледареві...— Рая трохи помовчала.— Таню, а ти сьогодні у нас тому й сердита була?.. На мене кинулась.

— А ти що ж думаєш, Раю, я з тобою на роботі цілуватись буду, коли помічу непорядки?.. І не думай цього,— сухо сказала Таня.

— Я й не сподіваюсь... Але...

— Що — але?.. У тебе єдина бригада на моєму котловані, на яку я хотіла б покладатись і щохвилини не перевіряти. Адже у нас не тільки ти з своїми молодцями!.. Сьогодні зіпсувалась бетономішалка. Ну, затримка з матеріалом... Я побігла подивитись, в чому справа, може, треба майстра викликати, чи що? А перед цим я не відходила від бригади, що вкладає східці між другим і третім поверхами. Весь час за ними стежила, вже вивчила ту братву... Налагодила бетономішалку, повертаюсь назад, а виконроб саме виповз із конторки. То він по кілька днів не виходить, а це раптом винесло його... А хлопці один поворот уже на халтуру давай всовувати... Так він як дав мені чортів з перцем! Ну й що ж?.. Робити вигляд ображеної королеви? Він же правий! А там почали навішувати радіатори, щоб їм руки покорчило!.. Добре, що наскочила... Апаратури для сантехніки не можу добитись, а спитають з мене. Зараз не одержу, будинок вчасно не здамо. А наказ є — здавати корпуси в цілком готовому до заселення вигляді. Люди вселились — ніяких доробок і переробок... Отака голова, а ти з своїми образами.— Таня різко зірвала з голови шапку, вітер зразу розвіяв пухнасте волосся, освіжив спітніле чоло.

Вже зійшли вниз і місили грязюку, жорстку, глюєвату, що аж вилискує і намагається якомога міцніше вчепитися за ноги. А дощу сьогодні майже не було, навіть сонце намагалося виплутатись із тонкої мережі прозорих хмар. Але синоптики не радували і загрожували на завтра знову холодом і нудним дощем.

— Он, подивись,— показала Таня на транспортер, а тоді на бетономішалку.— Розпорядилась перетягти

транспортер до східної стіни, забули. Поробили спеціальні дерев'яні футляри накривати мотор, бо вода ж потрапляє туди... Покинули так і гайда...

Деякий час ішли мовчки. Таня похмуро дивилася собі під ноги, щоб не пірнути в якусь калюжу.

— Слухай, Таню,— раптом порушила мовчання Рая.— Я хочу з тобою порадитись, а тоді вже ставити це питання на виробничій нараді батальйону... Я надумала ліквідувати знеосібку в бригаді. Поділю всіх на ланки і кожній ланці— окрему кімнату. По чотири чоловіка ланка, га?.. Тоді все зовсім інакше піде. Один одного підганятимуть. Як ти думаєш?

— Непогано придумала... Кожен знатиме своє місце, а ти знатимеш, де шукати винного, коли погано зробить. Не треба чекати й наради, просто роби зразу, а потім можна буде цю ідею і на інші бригади перекинути.— Таня глянула на Раю і побачила радість в її очах, а може, й вдячність за таку щирю підтримку.

— Тоді знаєш що, Таню? Забіжи до нас перед роботою, разом розставимо бригаду. Півхвилини на пояснення, я ввечері за списком розподілю людей на ланки і— давай темпи! Добре?

— Прийду неодмінно. Думка мені подобається, пораджусь іще з виконробом. Він хоч і тугуватий на різні нововведення, але в даному разі, певно, підтримає... Куди ти зараз, Раю?

— Та я жінорг, засідати піду. Днями будуть збори жінок... Потім у школу. Все вчуся, хочу через рік у вуз попасти. У нас в бригаді всі вчаться... Ось ти казала про бетономішалку. Коли треба щось швидко полагодити, клич Ваню. Ох, він машини здорово знає і любить. Навіть якимись винаходами чи вдосконаленнями займається...

— Диви, он він який... А на вигляд, мов хлопчисько...

— Просто веселий і жвавий він...— Рая раптом червоніла і опустила очі. Тоді спитала:— А ти куди?

— Здам рапортчики, вислухаю чергове буркотіння виконроба, а тоді, може, втечу. Спробую все ж таки попасти на тренування з волейбола. В першій жіночій команді будівельників граю. Вчора дівчата залишили таку лайливу записку, що просто страх...

Про волейбол Рая нічого не сказала. Тільки подумала — як у Тані ще вистачає часу так тренуватись, щоб грати в першій команді? А здається, завжди бачиш її на будівництві... А ось їй, Раї, все не випадає як слід зайнятись фізкультурою, може, взимку буде більше вільного часу. А зараз неодмінно знайдеться якась робота саме в ту хвилину, що здавалася найвільнішою... А від роботи Рая не вмів відмовлятись.

Взяла Таню міцно під руку і категорично заявила:

— Та не дуже поспішай, Таню, встигнеш до свого начальства. Виконробу сьогодні клопоту й після роботи буде, застанеш його... Павлюк гасав майже весь день по будівництву, по котлованах, як навіжений. Я боялася, щоб десь з риштовок не зірвався. А лаявся як, лишенько моє!..

— Щось, може, трапилось? — з тривогою в голосі спитала Таня.

— Не знаю... Ні, мабуть, нового нічого. Певно, те саме. Людей не вистачає, треба вмів розставити й використати тих, що є... Часу мало, вимагають заводи будинків, ну от...— Рая краяла рукою повітря, допомагаючи словам. В її голосі вчувалося співчуття Павлюкові. Молодь любила його, може, тому, що сам був молодий, а може, й через те, що вмів усіх захопити любов'ю до праці на будівництві нового міста.

Повз них проходило двоє молодих робітників, мабуть, із слюсарної майстерні, бо піджаки у них були засмальцьовані, навіть обличчя в плямах мастила. Один з них зухвало спинився біля дівчат:

— От і погуляємо з дівчатками тут, щоб не шукати собі пару в клубі. Правда, Раю?

— Проходь, проходь, хлопче, тут не розживешся. Ми вже зайняті...

— Іч, які в нас горді штукатурщики!..— хлопець спинився біля Раї і привітався з Танею, назвавши просто десятником. Видно, знав її, але Таня його не пам'ятала.

— Штукатурщики, арматурщики... Подумаєш, сурик задрипані. Проходь, Кость, тобі кажуть, не заважай. У нас серйозна розмова...— Рая показала йому, куди йти в бік ідальні.

— І в мене серйозна розмова... Сьогодні знову ухвала бюро: ні одного молодого робітника не відпустити з будівництва до здачі першої черги. Сьогодні всі в бараки, охопити всю молодь. Нещадно викривати ворожу агітацію. Ясно? Зайди взнай, куди тебе призначено. І щоб завтра матеріал був у «Молодому ударнику»... Гайда в штаб!

— Іди, голубчику, йди!.. Все це я знаю. У мене через сорок хвилин засідання, а там видно буде,— сказала Рая і повернулася до Тані. Хлопці пішли далі. Вони йшли так швидко, що з-під ніг грязюка виривалася чорними іскрами.

За будинком заверещала заводська карета швидкої допомоги і стала біля контори. Звідти спокійно зішло двоє людей і не кваплячись пішли в приміщення...

Що це може значити? За ким?.. Дівчата глянули одна на одну. Якось напружено здригнувшись, Таня промовила:

— Невже справді з Павлюком щось?..

Рая не встигла відповісти. Та й відповідати не треба було, все з'ясувалось.

З контори вийшло троє. Одна жінка вела під руку Марфу, а санітар ніс маленький чемоданчик.

Марфа ступала зосереджено, повільно, обережно доторкалася до землі. Тільки голову намагалася нести прямо, очі дивилися кудись углиб, ніби зазирали у власну душу. Цей погляд був зрозумілий — Марфа чекала народження нової людини.

Дівчата почекали, поки Марфу всадили в авто. Люто заскавчала сирена назустріч юрбі робітників, що зацікавлено спинилися проти машини, і карета легко пішла в бік заводської лікарні.

— Сьогодні вранці при мені казали їй, щоб ішла додому. Нізашо... Таки досиділа на роботі до кінця, до останньої хвилини...— проказала Рая, повертаючи голову вслід машині.

— До останньої хвилини на бойовому посту... Вона мені страшенно подобається, Марфа Гаврилівна. Одверто, хочеться брати з неї приклад. Розумна, пряма, несхибна, а разом лагідна і якась затишна вся, як мати,— з ніжною щирістю в голосі сказала Таня, дивлячись у той бік, куди пішла карета.

— Знаєш, як вона хоче назвати свою дитину? — спитала Рая.— Чудове ім'я придумала. Хоче сина і назве його Сталік... Вона дуже хотіла дитини і коли розмовляла до дітей, ставала ніжна, ніжна... А ніжність така потрібна, необхідна річ для людини... Мені так її не вистачало! Скільки живу, все пам'ятаю себе сиротою. Мабуть, я б не змогла жити сама в кімнаті, бо тільки в колективі, в гурті почуваю себе чудово. Але все одно іноді відкриваються якісь щілинки смішних бажань, і хочеться трохи звичайної ніжності... Раптом відчуваєш свою самотність... Це коли приходить несподіваний сум.

Наче ще менша, ще нижча стала Рая після цих слів. Малесенька, проста й тиха... Невже це вона — крикливий бригадир галасливої, невгамовної комсомольської бригади, непосидячий бригадир, який весь день не має й хвилини спокою.

Тані хотілося обняти цю маленьку дівчину з таким дивним прізвиськом — Душа. Але, звичайно, зробити цього не наважилася. Вона розуміла, тут зайва була жалісливість. Це Марфа розчулила Раю...

Не встигла й додумати цього Таня, коли раптом Рая схилилася до неї, обняла за плечі і на якусь секунду припала головою до грудей.

— Ой, диваки ж ми з тобою, Таню... Ну, правда ж диваки!

Рая заглянула Тані в очі своїми круглими, зовсім дитячими очима, і посмішка в неї була, мов у пустоливої дитини, яка знає, що її не покарають за витівки.

6

Павлюк мало не півдня пробув на будівництві. Від його ока нічого не могло приховатись, і, помітивши якісь нелади, він мовчки показував виконробу, і це мовчання було гірше за лайку.

З'являвся Павлюк біля якогось котлована, і вже бачили його на третьому чи на четвертому поверсі... Бригади працювали в хорошому ритмі, але всюди не вистачало людей, і це знов-таки тривожило його.

І ще одне помітив Микита — апарат постачання, транспорту, диспетчерська ще не переключились на но-

вий темп і ритм роботи. Доведеться міняти декого з керівників, не боятись висувати нових людей. Бо де-хто, видно, чинив опір, а це відразу позначалося на всьому будівництві.

Іноді Микита жартував з робітниками, особливо з робітницями, які вже тепер не скаржилися. А пожартувати народ любить...

Тільки Свирид Решетник, побачивши здалеку на риштовках Павлюка, провів його очима й буркнув своїм однодумцям:

— Гасає... Мабуть, уже перцю десь йому під хвіст насипали. Нікому не довіряє...— Ті й собі іронічно посміхалися і робили свої зауваження.

Так обійшов Микита майже всю північну ділянку будівництва. Згори будинки кривилися в тумані. Нові, свіжі — розпливалися в імлі. Густа мряка драгувала, оптичний обман з будинками теж драгував. Здавалось — будинки криво посміхаються, що він, Павлюк, не може подолати непогоду і гнівається на природу.

Проте будинки все одно виростали, і виконробі вже майже увійшли в новий графік роботи. Відчувалася й рука Неїжмака. На зборах робітників дільниць він скрізь повторював заклик:

— Будинки повинні виростати так, як ростуть трактори!..

Робітники любили Неїжмака, почували до нього цілковиту довіру і охоче до нього звертались. А він умів кожного з них і загітувати. У нього був свій сильний робітничий актив. Це мало велике значення тому, що ніде немає такої текучості кадрів, як на таких будівництвах, і частина робітників вважає себе тут тимчасовими людьми.

Науково-дослідні інститути все розробляли нові методи будівництва в зимових умовах, але певного ще нічого не було... Павлюк збирався сам зайнятись цим питанням у себе на будівництві, та все не випадало йому. А вже давно настав час вирішити цю проблему. Адже ясно, що при таких темпах і розмаху будівництва тепляки тягнуть будівельників назад...

Так само гостро стоїть і питання з новими будівельними матеріалами. На засіданнях, нарадах, наукових конференціях висловлюється багато різних

припущень і перспектив на майбутнє, повідомляється про цікаві лабораторні досліді, але застосовувати все це практично поки що не беруться. Тут, правда, тяжить над дослідниками і деякий консерватизм старих дослідницьких кадрів, людей типу Безрукого тощо...

Такі думки ніколи не покидали Павлюка, а зараз, коли він знову обходив будівництво, вони виникали з новою силою.

Треба значно більше механізувати будівництво нових споруд, кинути сюди більше техніки, переходити до серійного випуску готових деталей будинків...

Коли на одній з нарад він сказав про те, чого треба досягти найближчими роками, щоб шестиповерховий будинок можна було цілком закінчити протягом двох, двох з половиною місяців від дня закладки фундаменту, Безрукий засміявся йому в очі, навіть витер сльози, що виступили від сміху, і тільки відмахувався руками. Не схотів навіть відповідати... Але добре те, що знайшлися інженери, особливо з молодих, які гаряче підтримали Микиту.

Або оці ось риштовання. Це ж така відсталість! Їх можна замінити готовими металічними конструкціями. А коли замість ручної підноси матеріалу чи навіть подавання його лебідками, яких, до речі, не вистачає, матеріал подавати кранами? На скільки б це все скоротило термін будівництва нових споруд!..

А поки що Павлюк спускався з четвертого поверху одного з корпусів, назустріч йому йшла його секретарка Галя.

— Якусь повину несете, Галю? — спитав замислено Павлюк.

— Пакет привезли з тресту. Може, що термінове, так я принесла.

— Добре... Я саме збираюсь до себе.

— Там вас чекають, і треба підписати купу нарядів і відомостей.

Галя пішла. Павлюк розпечатав конверт — це була виписка з протоколу про призначення комісії для обслідування будівництва. Прочитавши склад комісії, Микита криво посміхнувся... Зла іронія переслідувала його сьогодні.

— Ну, я пішов до себе, — сказав він інженерам,

які супроводжували його, і попрямував до своєї контори.

Папірець зіпсував йому настрої, не хотілося нікого бачити, а люди все перестрівали його, і мало не кожен хотів щось спитати.

Раптом Павлюк відчув втому... Ночі, сповнені праці, і дні, напружені, мов бій... Навіть ковзька дорога в контору здавалася довгою... Грязюка тугим шматтям хапала за чоботи.

Будівлі насувалися близько. Інші корпуси наче підбігали просто до Микити, і треба було їх довго обходити.

За своєю звичкою, властивою тільки йому,— з'явитись там, де він був потрібний,— з дверного отвору одного з корпусів вийшов Неїжмак.

— Який курс узяв, капітане?

— Прямо, а потім ліворуч до себе. Добре, що ти нагодився...

— Добре, то й добре... Що в тебе? — спитав Неїжмак.

Павлюк подав йому папірця і почекав, поки Сашко пробіг його очима і повернув назад. Микита засунув папірець у кишеню.

— Ну це не новина для нас,— знизав плечима Неїжмак.

— Не новина... А ти звернув увагу на склад комісії? Підбрано все найгірше, та ще й на чолі з Безруким!.. Навіть такий бездара і нікчема як отой Кааб попав!

— А як же інакше? Склока, вона теж має, певно, свої закони... Ну, здається, тут ми накібчимо цього Безрукого... Дорвуся, нарешті, я до нього! Вимотаємо з нього бюрократичні жили...

Павлюк в'яло посміхнувся:

— Хто зна, або вимотаємо, або ні... А перед тим він скільки нам отут напсує... Секунди вільної немає, займайся комісією. Самим по ризтовках по півдня доводиться лазити, щоб людей ще міцніше змобілізувати... А вони з своїми комісіями. Отой самий Кааб, він, мабуть, після студентської практики ні разу близько й до котлована не підходив, а їде нас перевіряти. От тобі й робота, товаришу Неїжмак,— гірко сказав Микита.

— Нічого, паша зверху буде... Під кінець роботи комісії організуємо актив наших будівельників, і нехай з робітничим класом поговорить та комісія. От тоді й подивимось...

— Це ідея, до речі, хороша. Справді, може бути цікава розмова. Це не трестівське засідання,— якось наче аж зрадив Микита.

— Авжеж... А я оце вирішив сам перевірити деяких своїх прикріплених, а потім засідання зроблю. Теж з самого ранку ходжу... Справи наші кращають, якби тільки не оця чортова слина з неб'я!.. Ага, забув тобі сказати. З колгоспом у мене лагодиться добре. Їде один наш хлопець з заводу, такий, що весь район перекине...— Неїжмак аж кулаком посварився, щоб схарактеризувати того хлопця.

— Ех, як же люди потрібні... Вчора невивантажених лишилося дев'ятнадцять вагонів. А сьогодні ж нові йдуть.

— Знаю... Ти, звичайно, в трест поїдеш? Паняй, душу одведи, легше буде.— Неїжмак посміхнувся і провів рукою по спітнілому рожевому чолу.

Неначе хотів обняти Микиту своєю посмішкою і повторив ще раз:

— Легше буде...

7

Поволі, стомлено брів до себе Павлюк...

Сивенька, гостра борідка, рожеві плями на вилицях, пом'ятій життям і роками рот, обвислі щоки. Бляклі губи викидають слова, сплітають їх у такі благородні й вишукані речення... Так розмовляють дрібні крамарі та які-небудь буржуазні дипломати.

На цю маску очі Микити наштовхувалися всюди, куди падав зір. Обплетена риштованням, покреслена жовтими дошками, на цілу стіну стирчала голова інженера Безрукого. Іржава рябизна свіжої цегляної стіни була прикрашена борідкою і лисиною. Навіть на тлі низького, важкого, цементового неба розпласталася постать невгамовного Безрукого.

Похиливши голову, Микита й під ногами в грязюці топтав цю невідступну маску...

І враз усе зникло... Зникло в той момент, коли

остання думка про папірець вилетіла, і останнє речення розмови, що готував для начальника тресту, недоговорене лишилося в голові:

«Перевищую владу, перевищую повноваження... Ми ж самі вербуємо для себе робітників, хоча це не наше, а ваше завдання. А що ви зробили на наші прохання? Відповідали, що у вас не один Стальгород, мовляв, викручуйтеся самі, виявляйте ініціативу. А коли беремо ініціативу виконати завдання партії, тоді нацьковуєте безруких... Боїтесь, щоб ми вас не підвели...»

Ой не розрізайте ж груди мою больную.
Ой не узнавайте ж, кого я люблю.
Десять я любила, дев'ять позабила,
Ах!.. одного ж я забуть не могу!

Це — ах! — вигукнув високо, різко їдкий гучний голос. Дівчина так крикнула, що примусила Павлюка на секунду спинитись. Він озирнувся, глянув навколо... Коли йшов на дільницю, цієї канави ще не було. Лежала собі стежка і горби землі. Тепер здіймався насип і за ним глибокий рівчак з глинястими боками.

Дівчата підправляли боки рівчака, а хлопці кидали землю.

Екскаватор хрипів десь за восьмим корпусом.

Бригадир чорноробів Коза йшов назустріч здивованому Павлюкові. Про цю бригаду Павлюк знав... Коза вмів підібрати собі людей, і хоч весь час передавав кількох чоловік здобувати кваліфікацію, проте кількість людей не зменшувалась, він умів зразу знайти інших, і до нього йшли охоче, працювали завзято. Зате й він умів обстоювати своїх робітників... Де була спішна робота, туди перекидали бригаду Кози. За неї завжди сперечалися не лише виконроби, а й начальники дільниць.

Микита по дощці перейшов рівчак і там зустрівся з Козою.

— Що це в тебе в бригаді соловейки завелися? Ну й виводить!.. — похитав головою Павлюк.

— Настя?.. Та виведе, ми вже й самі не знаємо, чим їй горлянку заткнути. Доведеться, мабуть, з цементу вилити затичку, — засміявся Коза, великий, здоровий чоловік, з гострими вусами, що стирчали рівно в боки.

— I-i-i!.. Чорта рижого заткнете! Ідьте краще в землі поколупайтесь, а не пісень дослухайтеся! Бач, які...

Настя повернула до Павлюка своє рожеве, як заграва, обличчя і зухвало вигнула голову, дивлячись угору. Маленькі світло-карі очі її грали молодими переливами.

Коза хитнув до неї головою:

— Ти вже, Насте, краще співай, тільки менше говори. У тебе співи краще виходять.

— Чи чули, товариші-громадяни, не дають права голосу трудяшому чоловікові! Цементною затичкою рота затикають. Це ж знущання з рівноправної жінки!

І залилася таким сміхом, що мимоволі й усі навколо засміялись. А потім сміх grimнув ще дружніший. Бо підбігла дівчина, що працювала рядом, і щось прошепотіла Насті на вухо. Очі Настині раптом розширились, і вона мало не злякано проказала:

— Тю!.. Головний начальник?.. Такий молодий, без вусів і без бороди! Туди до біса...

Знову всі зареготали, але Павлюк не чув, що вона там прошепотіла.

Коза пішов рядом з Микитою, все ще посміхаючись:

— Це наша Настя... Працює, як мотор, і свідома дівчина... Тільки надто гостра на язик, нікого не пощадить. А вже співуча, танцюристка, куди там!.. Увечері неодмінно полечку танцює. Притягне гармоніста, а гурт хлопців завжди коло неї в'ється, і давай викаблучувати. Як і працює, так і танцює — невтомно. Одне слово — ударниця... Піде оце на кваліфікацію і залишиться зовсім на будівництві. Тільки бригада не пускає, кажуть: «Не пустимо нашої Насті з бригади». Особливо хлопці, хоч вона й поводить з ними дуже строго...

— А звідки вона прийшла? — спитав Павлюк, адже дівчина справді була показна з себе.

— А звідки вони всі беруться?.. Правда, Настя прийшла, так би мовити, організовано, разом з цілим загonom із Микитівського колгоспу. Я сам їздив їх агітувати. Путящий народ прийшов... Привела їх Настя і питає мене зразу: «Ну, показуй, де тут соціалізм будувати...» Сміх та й годі! — розвів руками Коза.

— Микитівка? Не та Микитівка, звідки Кушоба?

— Вона самісінька. Тут багато їх, микитівських. І муляри, і штукатурки є, всякі... Ну, піду переводити своїх героїв на чистку льохів у трьох корпусах північної...

— Добре. А як настрої у твоїх? — спитав Павлюк.

— Чудовий... Нас оце в газету помістили за ударну роботу. Ну, я їм уголюс прочитав, пояснив, що з людьми сутужно на будівництві. Так вони зараз за три бригади женуть темпи. Народ свідомий... Тільки ото взути декого треба, — з жалем закінчив Коза.

— Скажи від мене, що вже возимо взуття, одяг. Сьогодні привезуть шість машин та завтра... Днів за два всі, кому треба, матимуть.

— Оце добре! Піду підбадьорю свій народ... — і Коза повернув назад.

Микита теж пішов швидше. Але знову згадалася та комісія, і він задумливо пішов повільніше.

Вже недалеко від контори побачив, що звідти виїшла Таня Кааб. Це роздратувало його:

«Якого біса тут вештаються в такий час десятники! Коли до мене, то нехай приходить виконроб, якщо йому треба. Відомості здавати в кінці робочого дня, є мій наказ. Чи, може, для десятника з прізвисьмом Кааб повинна бути інша дисципліна, ніж для всіх? Тоді нехай іде працювати до свого велемудрого брата, ми як-небудь обійдемося! Там іще, до речі, й Безрукий є, вони ж, здається, в добрих стосунках. Бо варті один одного. Безрукий же й дома у них буває...»

Павлюк дивився вслід Тані і зганяв на ній своє зло. Від злості навіть забув, що недавно жартівливо розмовляв з нею і навіть жалкував, що не може провести її додому. А може, й не встиг згадати, бо входив у свою контору, де його чекало чимало людей... Але приймати вже нікого не доведеться, бо треба їхати. Він глянув на годинник і чомусь згадав слова Неїжмака:

— Поїдь, легше буде...

І сюди приніс ці слова з собою.

Спинившись серед кімнати, де хазяїнувала Галя, Павлюк звернувся до людей, які чекали його:

— Товариші, мені треба їхати зараз, приймати нікого не буду. Тільки по справах зовсім невідкладних... Ага, ти, Крутько, мені потрібний, — звернувся він до

диспетчера.— Зайди. І ви теж, товаришу Зайдешній,— покликав він начальника східної дільниці... Галю, викличіть мені машину і приготуйте матеріали для тресту, ті, що я вчора вам повернув.

Зайшовши в кабінет, Павлюк не роздягаючись сів за стіл і, проглянувши кілька папірців, звернувся до диспетчера:

— Чому труби і радіатори досі стоять на сортирочній? Ти розумієш, що це значить?.. А ти тут крутишся, біля мого кабінету... Та не потрібні мені твої пояснення, я їх ні замість труб, ні замість радіаторів не поставлю. Хоч сам іди коти сюди вагони, розумієш?

— Все одно у нас уже понад двадцять вагонів нерозвантажених стоїть,— нарешті перебив Павлюка диспетчер.

— Треба вивантажувати зразу те, що негайно йде на котловани. А чому така затримка?

— Кран стоїть...

— Чому кран стоїть? — майже скрикнув Павлюк.

— Щось там із тросами, а Масляк не встигає. Немає в нього людей... Вручну теж ні з ким вивантажувати.

Знову з людьми... Павлюк наказав всіма силами добиватись, щоб вагони не пізніше, як завтра вранці були тут. Якщо диспетчер не впорається з цим, тоді треба буде подумати про іншого диспетчера, який забезпечить безперебійне постачання.

Начальник східної дільниці заявив, що два корпуси за наміченим планом він уже здати не зможе. Графік зірвано...

— Здастел!..— уперто нахилив голову Павлюк і стиснув кулак. Начальник дільниці нервово хитнувся на спинку стільця, тоді знову нахилився вперед, щоб переконливіше все викласти:

— Розумієте, Микито Петровичу... Я ж сам запропонував вам цей прискорений, так би мовити, ущільнений графік. Ви радо погодилися і затвердили. Але я просив, щоб не було перебоїв у постачанні і з людьми. А тепер виходить... Я сам думав не відступати ні на годину від графіка.

— Де ж я вам візьму людей, скажіть? — сердито кинув Микита.— Зумійте обійтись з тими, що є.

— Не можу, Микито Петровичу, не обійдусь...— розвів руками інженер.— А з матеріалами?.. Сьогодні майже нічого не підвезли.

— Чому?

— Частина машин стоїть у ремонті, частина в розгоні. Начальник транспорту тільки плечима знизує, і все...

— Добре... Я перекину вам транспорт з інших об'єктів. Але графік зривати ні в якому разі не можна. Так і знайте.— Павлюк подзвонив, увійшла Галя, і він сказав, щоб вона викликала начальника транспорту. Розмова телефоном була коротка, але Павлюк знав — те, що він зробив, не вихід із становища. Головне — люди...

І це питання стане сьогодні увечері на виробничій летючці, яка відбувається щодня... Ну, Масляк сьогодні матиме! Мало не половина механізмів на будівництві стоять!.. Ні, не годиться він для цієї роботи. А кого ж поставити?.. Треба буде ще порадитись з Неїрмаком...

Знову відчув Павлюк, яке напружене становище на будівництві. Відчув це майже до фізичного болю...

І хоч злам деякий уже почався і вжито заходів до рішучої зміни обстановки на всьому фронті будівництва міста, все ж треба виграти час, поки можна буде реалізувати ті заходи... А час саме й не хотів чекати. Дорогий був кожен день, майже кожна година. І тут неодмінно треба, категорично треба перетинати в корені навіть думки в командирів будівництва про зниження темпів і зміну графіка намічених робіт. Інакше точно накреслений план робіт почне розповзатись.

Є велика небезпека, що робота комісії в такому складі може особливо позначитись на темпах будівництва. Чимало тут є і одностумців, і прихильників Безрукого та інших інженерів, які проти тих завдань, що їх взяв на себе Павлюк...

Коли Павлюк вже підвівся йти до машини, в кімнату увійшов Кушоба, затуливши собою весь двірний отвір.

— Здоров, Павлюче... А я питаю вранці тебе, кажуть, немає, а де — не говорять. Секрет...

— Який же тут секрет, коли я на об'єктах. Ти ж все одно не пішов би мене шукати, бо для цього треба по риштовках стрибати. А ви вже запаніли. Вас якби

в ліфтах піднімали, тоді може б... Ну, яка справа, говори швидше? — нетерпляче підганяв Павлюк.

— Та коли мене так зустрічаєш, то я можу й почекати, поки повернешся,— ображено знизав плечима Кушоба.

— А, я забув для тебе оркестр музики приготувати і овації профспілкових мас, якими ти, до речі, погано керуєш,— всміхнувся Микита.

— Не сказав би я, що і ти так уже добре керуєш будівництвом,— хмикнув у бороду Кушоба.— Перехватив ти, Павлюче. Гляди, щоб не захекався... В тресті тобою незадоволені. Бесідував я з Безруким, так він каже, що на сьогоднішній день...

— На сьогоднішній день, — перебив Павлюк. — Коли б ви з Безруким уміли думати й про завтрашній день, тоді б інша справа. Робітникам нових заводів ніде жити, а ви патякаєте... Ось Безрукий буде тут перевіряти нас з комісією, наговоришся вже з ним.

— Комісія? — здивовано спитав Кушоба і навіть якось дожвавішав.— Май на увазі, я на себе не буду брати відповідальності за те, що ти тут розвів.

— А я про це знаю і раніше знав... Ти зразу в куші, як заєць, тільки вуха стирчатимуть!.. Та це ще нічого, я уявляю собі, що ти наговориш тому Безрукому, коли вже не наговорив... Ну, добре. Це справа твоя. Ні Безрукого, ні тебе, ні обох вас разом я не боюсь!.. Поспішаю, бо інакше нікого не застану.

Павлюк кинув на підлогу цигарку, широко відчинив двері і хутко вийшов, даючи на ходу розпорядження Галі.

Закривши піввікна своєю постаттю, Кушоба стояв і хитав головою вслід Павлюкові.

8

— Все сімейство вдома! Диви, просто свято сьогодні. Навіть Микита рано прийшов, це, певно, у лісі вовк здохне... А Вірка, мабуть, вирішила не вертіти сьогодні хвостом десь по клубах...

— Я ще піду на збори. Незабаром піду, а вас, тату, закликаю до порядку і даю фактичну довідку, що я безхвоста.

— Невже вкрутили тобі хвоста?.. Тоді довідку приймаю до уваги... А день мені подобається. Можна відкривати сімейний пленум, і, як кажуть, повний кворум є... Чому це ти, Микито, сьогодні так рано?

— Я?.. Так собі... Ви кажете про Вірку, що їй хвоста вкрутили. Так вкрутили, мабуть, не їй, а мені почали вкручувати... На серці противно, і нема охоти до чогось братись.

— Отакий з тебе більшовик! Перед труднощами зразу спинився, ніс повісив, і не соромно!.. Правда, тату? Справжні більшовики мусять...

— Правда-то правда, дочко, тільки не лізь поперед батька в пекло із своїм ентузіазмом. Треба знати, в чому справа, подумати спершу, а тоді висловлюватись... А поки що, жінко, візьми оцього віничка, та не викидай, а сховай. Пригодиться ще раз попаритись. Шкода розлучатись з таким чудом, рідко такий віничок попадається. Ех, яка чудова штука для робочого чоловіка оця лазня, га? Якби знати, хто її винайшов, можна й пам'ятника поставити за такий винахід... Слухай, Микито, а ви там у вашому соціалістичному місті лазні будете? Чи, може, не дай бог, самі тільки ванни, га?

— Аякже, звичайно, будуємо. Та ще й які! За останнім словом техніки. Ванни само собою...

— Оце, значить, правильне соціалістичне місто, іменно за останнім словом техніки треба й лазні будувати. Це ж така сама культурна установа, як і лікарня чи, скажемо, опера... Ванна — то інша справа. Там пари немає, а пара — головна насолода для кісток...

— Тобі ще й пивниці позалишати!.. Бач, вигоди для себе замовляє, обізвався. Мовчав би вже, не рипався!

— Ти, Івго, міркуеш, як несвідомий елемент. Не для себе дбаю, а для робітничого класу, який соціалізм буде!

— Сідай уже до столу, свідомий елемент! Елемент... Розварнякався старий, а що буде, коли чарку вип'єш...

— А ти таки наготувала її, хорошу?.. Беру свої слова назад, ти в мене передова жінка сучасності! Просто сказати, молодець... По-перше, всі гуртом вечеряємо сьогодні, а по-друге, є розкішне, справді

геніальне російське прислів'я: «После бани украдь, но выпей!» Чого ж ви смієтесь, га? Тільки геніальний народ міг видумати лазню, а до неї й таке прислів'я... Микито, сідай до столу. Вірко!.. Що це ви сьогодні такі прохані, як гості.

— Мені зараз іти треба. Моя бригада сьогодні до іспиту готується.

— Поспієш з козами на торг!.. Бригада готується. Яка діловита стала! Іди краще допоможи швиденько на стіл подати, тоді встигнеш і на свої бригади, попоївши... А то мати крутиться, мов тріска в ополонці, а дочка стоїть і теревені тачає,— ні кує ні меле...

— Не шуми, стара, хай дитина перед роботою з думками збереться... Тільки повечеряти треба, дочко, а тоді й лети на всі боки... Налить, Микито?

— Та одну вип'ю.

— Знаю, який з тебе питець. Кров ніжна... А тобі, пані, наливати, чи ти сама собі більшу чарчину візьмеш?

— І-і, дідько вусатий! Наче й справді їхня мати п'яниця, хоч при дітях посоромився б так жартувати... Верзеш таке, що й на вуха не натягнеш.

— Ой, люблю, коли тато такий говіркий!.. Це значить у нього настрої хороший.

— О, чого доброго вчинити, а погомоніти твій тато вміє...

— Може, скажеш, робити не вміє, га? Скажи, Івго, я послухаю. Говори при свідках! Значить, випили. Будьмо та людей не гудьмо, та щоб не останній раз у такій компанії...

— Хіба ж цю компанію до купи збереш? То одне прийде, та піде, то друге. А Микиту ніяк раніше півночі не чекай, а то й два дні не бачиш.

— Останній час, мамо, в мене така гарячка... Не знаєш, за що й хапатись! Найчастіше за голову хапаєшся. А тут ще... Ну, будьмо!

— Постривай, Микито!.. Скажіть, тату, оту застольну приказку запорожців, скажіть!

— А, будьмо живі, щоб нашим ворогам повитягало жили! Теж не погано, вміли гостре слівце сказати хлопці!.. Ох, пішла ж добре горілчина після лазні... Як казав мій дід при такому случаю: пішла, казав, як Христос із ціпочком по раю...

— Як ви її, таку гірку та погану, п'єте?.. А мама скривилися.

— Хто до цього діла несвідомий, кому гірка — з медом пий.

— Ти все тільки й знаєш: несвідомі та несвідомі... Елементи та елементи. Який свідомий обізвався. Просто кращого за нього й на світі немає. Дивіться, люди, на мене, любуйтеся, на Петра Павлюка, ось він свідомий! А жінка в мене елемент. Будеш елементом, коли всі йдуть на роботу: один ударник, друга ударниця, третього — і в очі не бачиш. Нема до кого слова мовити. Чекаєш, чекаєш... Прибігли, та знову на збори, на засідання. Сидиш, нудьгуєш, як навіжена. Пішла б у гості, скажуть люди: «Бач, пані, в будній день у гості ходить!»

— О, завела наша стара пластинку! Не скигли, стара. Раз тобі нудно, я куплю тобі грамофона чи патефона, і цигикай собі весь день. Весело буде, аж он як весело. Грай і танцюй собі гопачка, полечку чи вальси...

— А фокстрот, тату!

— І фокстрот, що захоче.

— Я тобі той грамофон на голові розіб'ю, тільки принеси мені в хату!.. Смійтеся, смійтеся, ось візьму й піду на роботу. На біса я вам тут, вдома. Сніданок та вечерю приготую, а обідаєте все одно на роботі... Теж ударницею буду, тоді й дочка наготує попоїсти... Кажу вам, що піду! Тепер робочі руки он як потрібні. Не хитай головою, старий, не хитай.

— Хитаю головою й хитатиму, бо ці слова мені зовсім не подобаються! Куди б я ото на старості літ думав про таке? Без тебе знайдуться робочі руки...

— Е, тату, це неправильно. Ви робите з мами рабину хатнього господарства!.. Чого ви регочете? Що може, погано сказала? Сильно сказала, так, так... А що їм дома робити? Квартиру глядіти? Ідуть працювати, мамо. Тільки не на завод, а якусь легшу роботу беріть.

— Правильно, сестро. Тут я тебе цілком підтримую...

— Дітки, ваша мама жартує. Повірте мені... Навіщо їй іти працювати? Їсти нічого, чи що?

— Ні, не жартую... Їсти є що, а люди зараз так

потрібні. Ти ж сам усе твердиш, що у нас держава праці. А що я для держави роблю?

— Як то що? Ось дітей виховала, в порядку їх тримаєш. Для кого ж ти це зробила?

— Діти уже, слава богу, вирости, самі собі раду дадуть... Ні, годі мені сидіти коло віконця та виглядати вас. Повиглядайте й ви мене. Ось незабаром як завіюсь...

— Я голосую за! Сама звільнена жінка і боротимусь за звільнення своєї мами від хатнього ярма. Так!.. Буде моя мама ударницею, попаде на червону дошку, в газету. Я задаватимусь, отак носа задеру!

— Тобі його й задирати особливо не доведеться, люба сестричко. Він у тебе й так нівроку кирпатенький, угору дивиться, красуне моя.

— Навіть рідному братові не дозволю знущатись з моєї краси, ось що! І мені вже пора йти, а ти не пояснив, де знаходяться Сіракузи, і в мене є для тебе такі загадки, ніколи, зроду-віку не розгадаєш. Тільки я на потім залишу, бо поспішаю, і сміятись з тебе потім буду!..

— Недовго ж там ходи, ударнице.

— Мамо, скільки треба, стільки й ходитиму. До побачення!

— Язиката, в батька пішла... А ти чого зажурився, замовк?

— Думаю, невже ти й справді кинешся працювати десь? З роботи прийду, а воно кімнати порожні.

— Звикнеш. Більше поважатимеш. А то нашу хатню роботу ніхто не цінить... Скажи, а як же я цілісінський день у порожніх кімнатах сама, га?

— Нічого, я тоді собі десь молодичку знайду, вона розважить старого. От живуха буде!

— Чи ж знайдеться така пришелепувата, щоб на тебе, старого, хоч глянула? Мовчав би вже. Чуєш, Микито, що ото твій батько верзе?

— Чую... Бачу, злякався старий.

— Нехай... А я надумалася й край. Піду на роботу.

— Шкода, а я вже збирався грамофон купити. Завела б і триндикала весь день.

— Іди ти з своїм грамофоном ік лихий годині!

Ївга мовчки прибирала з столу. Картатенькі тарілки і квітчасті чашки самі йшли їй у руки, покірні й ручні, як голуби.

Посуд навіть не бряжчав, перелітаючи з руки в руку і зникаючи в кухні.

Ївга ходила тихо, прислухаючись до розмови. Але все ж подумала, скориставшись з маленької паузи, коли слова до неї не долітали:

«Раніш всі їли з однієї миски, а тепер, бач, яку моду взяли — посуд цей носиш і носиш... Не ті люди, порозумнішали».

— Степанюка, директора тресту, не застав...

Зайшла Ївга знову, і ганчірка поїхала по столу, протираючи орнамент клейонки.

— Поїхав до Москви, а заступник, інженер Вайлович, цей на боці Безрукого. Полаявся я з ним і оце поїхав додому. Не захотів навіть на будівництво повертатись.

Батько зрозумів, чому в сина очі в червоно-фіолетових повіках. Там залягла втома, а під очима сині плями, мов тонесенькі пластинки свіжозагартованої сталі.

Там теж залягла втома.

Рука батькова лежала на столі, широчезною долонею вгору. Пристукнув нею, і знову долоня лежала велика, ряба і дебела:

— Дуже ти близько до серця приймаєш. Звичайно, зараз шкодять і шкодитимуть. Нехай обслідують, а ти своє діло роби. Робочий клас за кого? За тебе чи за них? Партія за кого — за тебе чи за них? За тебе? Значить, амба... Не давай тільки їм нічого робити по секрету: зроблять обслідування, ставте на робітничих зборах. Маса знає, за кого вона, знає, де її ворог. Здалека носом чує... Ставте на зборах доповідь комісії. Та нехай заводи прийдуть, молодь нехай з'явиться. Подивишся, послухаєш, що скажуть. А може, й справді помилку зробив. Хлопець ти молодий, гарячий. На помилках, як кажуть, треба вчитися... Сьогодні виспишся гарненько, а завтра подумаєш іще, відпочивши. Тільки нерви свої бережи, бо скиглити — це не наше правило. Наше більшовицьке правило —

боротись, зуби зціпивши, а не нарікати. А що за Вайлович?

— Заступник Степанюка — бюрократ партійний. Холуїв пригортає до себе, покірних та слухняних любить. А я ж не з тих...

— Як же Василь Степанюк його держить біля себе? Я з Василем у громадянську два роки степами виходив. Під Перекопом плече в плече йшли. Міцний чоловік...

— А Вайлович поганий робітник. І партієць поганий. Його вже раз виключали, та знову відновили.

— Відновили...

Пристукнув по столу рукою Пётро Павлюк. На його долоні віковичні чорні лінії, нарисовані мазутом. Так на широких просторах карти нарисовані риси річок, переплетених на зелених плямах долин, як життя переплетене днями, роками, часом.

10

На стелі перед очима лежить пляма, світла й рухлива. В середині світліша, по боках розпливається в півтінях, здавлена вагою жорсткої передранкової муті. Враз навколо розсипалися рівні списи і покраяли всю стелю. Списи заворушилися, один різко зламався на стіні.

Ці мінливі плями влітали у вікно від ліхтаря, схожого на світляний пухир. Напевне, ліхтар схожий на пухир, але не хотілося повернутись і поглянути на нього. Знову заворушилася пляма, нагадувала вже козли; світляні козли, а на них Ваня. Здорово на Ваню схожа постать, навіть маленька його кепочка плескає, і вуха стирчать. Вуха великі, як крила. Коли Ваня гнівається або ніяковіє, уші червоніють...

Коли списів парна кількість, значить, Ваня й Мар'яша переможуть, значить, правильно... Раз, два, три, чотири, п'ять шість. Шість — правильно. О, ще одна стріла вискочила. Пізно, пізно вискочила. А може, саме ця й зрадить?

Остання пляма, може, й зрадить. Тоді секретар комсомольської організації говоритиме про пляму на всій організації і про честь комсомолу. Неїжмак ні-

чого не скаже, тільки примружить очі й потре рукою чоло. В нього пісочне волосся і розсипається на голові хвилястими дюнами.

Павлюк нахмурить темні брови, але стримано poradить підтягтись. А що робитиме Таня?

Радітиме Решетник, і тихо посміхнеться Федір Рибка. А Решетник агітацію почне. І зараз не пройдеши мимо нього, обов'язково вкусиш отруйним зауваженням.

«Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім... вісім!»

Тепер раптом вискочив восьмий спис. Вискочив і заграв, заворушився й зник. Рахувати його чи ні?

Велика пляма стала схожа вже на Чорне море, як на карті, тільки не блакитна фарба, а прозоре світло. Моря ніколи не бачила. Кажуть, там дуже тепла вода,— стрибнути б зараз і викупатись, попливати, попливати — вода чиста і весела — хлюп, хлюп... Міцно, яскраво відчула кожен свій м'яз, кожен вигин тіла під теплою ковдрою. Пальці на ногах заворушилися самі. Пляма на стелі зробилася розпливчата. Навколо ритмічно дихали ввісні дівчата. Прислухалась до подиху, кожна дихала по-своєму. Одна сопіла — повітря вилітало крізь зціплені зуби, інша з присвистом дихала носом, третя дихала, ніби щоразу гасили вогонь: з таким напруженням вилітало повітря. В кутку якась завзято хропіла — прямо по-чоловічому. Нехай хлопці не задаються і не подумують, що це виключно їхній привілей! Треба заснути, обов'язково треба. Мабуть, ще рано, а попереду цілий день якої роботи. Заснути негайно! Забралась під ковдру, сховала голову. Муляє матрац — мабуть, дошка погано лежить, — і душно, не вистачає повітря. І плями не видно. Знову голова висунулась, і навколо ритмічний, різноманітний подих... Нового хлопця треба поставити сьогодні між старими на змагання, нехай привчається до роботи і до дисципліни нашого комсомольського батальйону. Здається, хлопець путящий і вірний. А розподіл на ланки всім сподобався: ще зручніше працювати, тільки ледарям не до вподоби. Двох на загальних зборах протягти треба, не підтягнуться, не загартуються — зробити оргвисновки. А Пилипові можна вже на розряд підвищити заробіток — хлопець заробив його. Звичайно, Мар'яша не зробить стільки, як Ваня, але вона теж не

підведе. Не підведе Ваня — лютий у роботі. Ваню, не підведеш? Гляди, чорт, всі бригади на тебе дивляться сьогодні, в газеті писатимуть, робітничий клас читатиме про тебе: штукатур з бригади Раї Душі поставив рекорд, за день зробив... Скільки ж він зробить? Якась дівчина швидко мурмотливо заговорила вві сні. Раптом підхопилася, сіла, повела навколо головою незрозуміло, як сновиди, і лягла знову, заспокоїлася. На постать пляма кинула світло. То Стеха, у неї недавно помер брат, убили бандити, бо він голова колгоспу. Стеха показувала його картку, розповідала й плакала. А яка година? Всюди тиша й темно, спати ніяк не хочеться. Звідки приходить сон і куди він іде? В дитинстві думала, що сон, як людина, прийде і його можна бачити; кілька разів чекала його, не дочекавшись, засинала. Так і не бачила, звідки приходить сон. А є анекдот про хворого солдата, якому лікар сказав, що коли прийде апетит, можна їсти і суп, і котлети. Принесли в госпіталі солдатові обідати, він довго не їв, потім узяв і поїв усе. Приходить лікар: «Ну, був апетит?» — «Я чекав, чекав його, не приходить, а їсти дуже захотілося — взяв і поїв я весь обід, не дочекавшись апетиту...» Щось сон не приходить... Вітер вдарив у вікно, мабуть, приніс вісті про ранок. Але всюди тиша. Матрац муляє ще більше, настирливо... Матеріал повинні давати так, щоб секунди не було простою, кращі хлопці працюватимуть поряд, на чолі з Василем, на випадок якоїсь допомоги і Вані, і Мар'яші. Це добре, так і поставлю: з одного боку Ваню, з другого — Мар'яшу, а посередині хлопців своїх. А які ж там кімнати? Значить, там... Якраз сім підряд. Наші не підведуть! Ні, три кімнати, здається... Здається... Швидко схопилася, рвучким рухом відкинувши ковдру, і за постійною звичкою в самих трусиках пішла вмиватися до умивальника в куток. Світла не хотіла запалювати, пляма кидала з стелі пучок поламаного проміння. Вода різнула бризками голі груди і теплі ноги. Шепотливий голос:

— Раю, ти вже не сплю, а я теж не спиш.

Балала Маріам підвела голову над ковдрою. В інший час Рая поправила б речення Маріам, а тепер не звернула уваги.

— Спи, Мар'яшко, ще, мабуть, рано дуже.

— Не можу спи, а хочу вставай.

— Тоді тихенько, не буди дівчат.

— Ні, я не буду буди...

Одяглась Рая швидко, ніби над нею нависла катастрофа. Чоботи за ніч не висушли і не хотіли налазити на ногу. Особливо лівий. Всю силу напружила, щоб не стукати, і тихо, навшпиньки, вийшла. Підходячи до дверей, чула, як у себе на ліжку ворушилася Балала.

Перша хвиля свіжого повітря спинила Раю біля самих дверей, ледве вона переступила поріг барака. Зір не міг проглянути передранкової темряви, затканої густим мороком осіннього туману. Згори нависла непроглядна стеля непривітного неба. Навіть вітер не міг пробити чорну, вогку завісу і дув, тихий, прямо в лице і тут близько спинявся. Але й він примусив Раю здригнутись. Всюди було темно, тільки ліхтарі, розсіпані щедрою рукою, перекочувалися в повітрі і тікали далеко. Там, в тій даліні, їх засмоктували туман і темрява.

Передрання терпке й тісне. Стиснута з усіх боків похмурним мороком, Рая зібгалася ще щільніше і пішла прямо, не шукаючи стежки. Обійшла колючий дріт — ним обнесено різну мертву будівельну потребу: занедбаний матеріал, старі дошки, поламані вагончики, тачки. Це кладовище калік будівництва обгородили, як братерську могилу, колючим дротом. Прямо йшов на неї силует корпусу першого шестиповерхового будинку. Верхів'я десь пропало вгорі, загрузло в небі, і стіни, розведені туманом, опускалися, як узгір'я високої гори... Біля гори невеличкий бугор майстерень, і, нарешті, освітлені дерев'яні ятки робкоопу. Сторож понуро прилип до стіни, сидючи на купі каміння, і в своєму сірому кожусі здавався монументом, вилитим з бетону.

В ідальні вже було світло на тій половині, де містилася кухня. В такий час і Марфа приходила на роботу. З цієї пори починався її робочий день. Зараз Марфи там не було.

«Сина родила чи дочку? Коли б сина, Сталіка. Завтра зайду в лікарню, провідаю».

Біля самої контори обійшла широку канаву, потім цілу гору землі. Земля була ковзка, але не грузька — два дні вже не було дощу. Між двох корпусів хитався

ліхтар, ніби плив на хвилях темряви. Світло ледве намацувало риштовку, але тут Рая могла б пройти і серед цілковитої темряви. Скільки разів за день доводиться збігати вниз і підійматися знову нагору! На четвертому поверсі було світліше зовні, а всередині будинку темно, мов у норі. Тільки у вікна чіткими квадратами падало світло.

Спробувала пройти в інші кімнати, але темрява так туго наповнювала порожнечу гулких помешкань, що йти можна було лише помацки, цупко тримаючись за стіни. Рая повернула назад і сіла на широкий місток, по якому входили прямо з вікна на цей поверх. З вікна тягло свіжим протягом, а в кімнаті пахло вогким вапном. Штукатурка висихала надто повільно через таку ранню мокру осінь. Надворі починало сіріти, у вікно ніби вливалось розведене водою молоко. Лилося невпинним потоком на всю широчінь квадратного отвору.

На заводах загули гудки. Могутня течія звуку сирен різного тембру кликала, вимагала, збуджувала. Та все ж ці звуки летіли недалеко, їх ковтав холодний і мутний розчин туману.

Уривчасто, один за одним гудки затихли. Ще кілька секунд звук тремтів у вухах і бився серед порожніх стін.

Тоді Рая почула, як хтось підіймався сюди, нагору. Внизу десь літали голоси і глибокий грудний кашель. Внизу заворушилися люди. Але той шум не заглушив кроків, вже було ясно — хтось підіймається сюди. Рая пішла назустріч: у вікні, на містку, стояв Ваня. Здивовано спинився:

— Райка? Чого ти тут?

— Мабуть, я з більшим правом можу спитати, чого ти тут?

Ваня поправив свою маленьку кепку і ступив униз:

— Не спав, не спиться. Так я встав та й пішов. Не спиться... День сьогодні гарячий буде.

Вони сіли поряд. Ваня колупав ногою сміття і замислено сплюнув. Потім протяжно сказав посміхнувшись.

— А ти, мабуть, тут і ночуєш, Райко?

— Ні, я рано встала. Все міркувала, як вас найкраще поставити... У мене така робота, я одна, а вас

сорок чоловік. З мене питають. Даром звання першого комсомольського батальйону не носитимемо. Роботою заслужили, треба міцно триматись. Скажи, Ваню, витримаєш сьогодні?

Повернула враз голову до Вані і дивилася допитливо, чекаючи. З-під хустки вибилося волосся і впало на око. Не звернула на це уваги. А Ваня тепер бачив тільки одне око її і сам узяв обережно пальцями пасмо й одвів убік. Волосся знову повернулося назад. І цього Раю не помітила.

Ваня сказав:

— Коли б літня робота, на сорок метрів нагнав би... А тепер навряд. А за тридцять шість, навіть тридцять вісім ручуся... Звичайно, коли все буде організовано...

— За це я ручуся. Тридцять вісім... Цілком досить, ніхто в нас стільки не давав. Гляди, Ваню, держись...

— Коли не вироблю, я знаєш що зроблю?.. Я... Ганьба для всіх. Тоді Рибка й Решетник, і всі нас... Ех, я зроблю не знаю що...

— Дурний ти... Ми докажемо, правда?

Ваня посміхнувся і рвучким рухом збив свою кепку на потилицю:

— Добре, Раю, що тебе тут зустрів. А то, чорт, не спав, все думав, а хлопці хроплять.

В нього раптом з'явилося стільки слів, що навіть не міг висловити, бо вони вихром крутяться в голові, сплітаються, і не знаєш, з чого почати.

— Побачиш, як я працюватиму сьогодні. Нам треба обов'язково перемогти... Їхав сюди, мені так хотілося будувати місто. Мій батько на млині робить чорноробом... Хочу обов'язково будувати сам, піду вчитися й будуватиму... Удвох будемо?

— А навіщо тобі вдвох?

— Так, ти дівчина така, знаєш, хороша... Хоч і сердита на роботі, а хлопці тебе люблять, і я теж дуже... Просто люблять.

— Гаразд, поговоримо після роботи. Ти вже снідав?

— Ще, і не буду, бо не хочеться.

— Не хочеться? Треба поснідати неодмінно. Ходім... От Мар'яша прийшла. Ходімо снідати.

— Треба — значить, будемо...

— Гляди ж, не підкачай.— Лагідно, по-товариському обняла.

Пішли вниз. Зовсім засірів світанок, робітники групами і поодинокі розходилися від їдальні в усі боки. Уже на близьких будівлях гулко гупали молотки. Пролетів поїзд червоною стрілкою вантажних вагонів, що бряжчали тарілками буферів.

Назустріч молоді йшов Свирид Решетник. Не привітавшись, повернув до них бороду, витріщив маленькі сизі очі і фальцетом крикнув на весь голос:

— Герої!..

Руда борода його тремтіла.

Коли повертали з їдальні, сірий ранок зник разом з туманом. Починався день, і вітер ганяв по небу хмари, сизі, важкі, схожі на купи свіжої штукатурки.

Бригада вся була нагорі, починали роботу, тільки троє дівчат сварилися за інструмент. Рая помирила їх і по-новому розставила частину бригади. Ланку на чолі з Василем поставила між Ванею й Маріам, кількома словами дала відповідні розпорядження.

— Допомогати повинні всі. Це справа честі всього батальйону. Може, іноді доведеться самим і матеріал піднести, людей обмаль на подачі... Також козли пересунути... Сьогодні всі повинні показати роботу...

Кожен підбадьорював двох героїв, слідом за Раєю ходив обліковець з хронометром і давав свої поради.

Ваня схвильовано метушився, вуха його почервоніли, і він чомусь не наважувався поставити на землю відерце з водою.

Маріам ходила якась здивована, з широкими очима, схожими на свіжі ягоди чорного винограду. Посміхаючись, показувала блискучу рівну лінію зубів. Хтось із хлопців не витримав і голосно промовив:

— Мар'яшка красива, бісова порода.

Навідався виконроб, молодий, у брезентовому плащі і в шкіряному кашкеті. На сірому обличчі стирчали маленькі вуса під кирпатим носом.

Він завжди скаржився на хворий шлунок, ходив повільно, говорив тихим голосом, і ніколи ніхто не бачив його розгніваним або знервованим. Говорив і робив спокійно, витримано, і чомусь усі його боялись.

Він з'явився разом з Танею. Спитав тихо:

— Ну, як справи?

— Зараз починаємо, нехай ще подадуть матеріалу,— відповіла Рая.

— Починайте, я прийду скоро, навідаюсь... Товаришко Кааб, до вас прохання: не кидайте котлована, поки я не прийду. Сходіть до контори, як ми з вами домовилися, здайте заявки і будьте тут... Пора починати, товариші! Пам'ятайте, про вас говорять усі робітники, ваша перемога важлива не лише для нашого будівництва... Вам, комсомольцям, це зрозуміло...

Таня глянула на годинник разом з обліковцем, коли Ваня й Маріам розійшлися в різні кімнати. Ваня насунув нижче кепку, а Маріам зав'язала поясок своєї спецівки, чисто випраної і навіть випрасуваної. До сьогоднішньої роботи дівчина готувалася, як до свята.

Перші ковші штукатурки бризнули на стіни, і Ваня забув про товаришів, що були навколо, про сьогоднішній ранок і про своє хвилювання. Він бачив перед собою стіну і бризки штукатурки. Полутера здавалася легкою, хоча, дивлячись збоку, можна було думати: цьому низенькому, молодому хлопцеві, з таким юним обличчям, важко посувати вогку дошку полутери, тягати її цілий день. На чолі виступили перші краплини поту, і кілька волосин недбалої зачіски прилипли до чола.

Інколи приходили товариші з інших ланок, спинялися, мовчки дивилися і проходили на свої місця. Рая одним рухом руки гнала їх на роботу. Вона обходила весь батальйон і вислухувала скарги, зауваження, бігла вниз підганяти когось і пильно стежила за роботою Вані й Маріам.

Маріам працювала не так впевнено, як Ваня. Вона рвучко кидала штукатурку і уривчасто заверстувала недбалу пляму. Поволі й вона стала рухатись ритмічніше і спокійніше. Навіть вирвала секунду, щоб поправити панчошу, яка все злазила їй з ноги і відкривала рожеву литку.

Рая зазирнула до Маріам і повернула назад. За нею слідом знову пішов обліковець, і хронометр цокав у нього в руках, як пульс праці. Рая глянула на годинник і зустрілася очима з Танею. Зійшлися втрьох. Рая

спробувала посміхнутись, але спромоглася лише показати зуби без посмішки:

— Що ти скажеш, Таню?.. Ти так на мене дивишся...

Таня здивовано підвела голову.

— Значить, так здається мені. Просто я хвилююся. Коли б вони, Ваня й Мар'яша, знали, що я хвилююся більше за них... Як воно йде?

Обліковець, що весь час намагався заговорити з Танею, спокійно, як лікар, сказав:

— Поки що прекрасно. Навіть дівчина не відстає. Навіть на чверть знизивши темп, вони зроблять по тридцять вісім метрів. Навіть напевне можна сказати, що все буде гаразд. Ви не хвилюйтеся, навіть...

Смішно повторював одне слово, і цього не помітила Рая, а Таня зробила вигляд, що не помічає. Обліковець дивився на неї вузькими очима на довгому обличчі, і весь він був якийсь довгий і вузький у тісному пальті, схожому на шинель. Здавалося, він виріс із цього пальта, але воно вже прилипло і не хоче відриватись від тіла. Нарешті наважився заговорити з Танею і, звичайно, спитав по-дурному.

— Ви тут навіть десятником працюєте?

— Як бачите, навіть десятником...

Почувши таку відповідь із своїм повторюваним завжди словом, він знітився і вже зовсім підупалим голосом промовив:

— Я бачив вас на волейболі раз, навіть...

І змовк, не докінчивши речення.

І раптом вони почули пісню з тієї кімнати, де працював Ваня. Почули її серед розмов, що долітали з усіх боків. Правда, розмов сьогодні було менше, ніж завжди, весь батальйон працював напружено, зосереджено, завзято. Всі змагалися разом з Ванею і Мар'яшею.

Співав Ваня на свій власний мотив і свої власні слова, такі прості, що їх не міг написати жоден поет, і мотиву такого не вигідає жоден композитор. В ритм своєї праці Ваня тихо співав:

Щикатурочка, щика-а-а-турочка-а-а-а моя-я-я-а-а,

Ко-о-омсомо-о-ольська-а-я-я-а-а-а...

Ех, ти моя-я-я-а та й моя-я-а-а-а...

Нерівним тенором Ваня довго тягнув останній рядок. Голос у нього якийсь дивний, тихий і сердечний.

ніби в цю пісню він вкладав значно більший зміст, ніж вигадані ним слова. І співав лише для себе, для роботи, для своїх думок.

Далі не почув ніхто пісні, бо з риштовання в поверх вліз рудий, в ластовинні, хлопець. Ластовиння було так багато на обличчі, на шиї, на лобі, що шкіра лише невеликими острівками просвічувалася рожевими плямами. За таку прикрасу й назвали хлопця, Решетникового племінника, просто Мурим, і мало хто знав справжнє його ім'я — Хвилька.

Мурий пройшов дивною ходою, ніби присідаючи, і кинув невідомо кому привітання:

— Здоров...

Пройшов праворуч, де з кімнат чути було шум, і цей шум посилювався дотепами на адресу Мурого. Він не ліз за словом далеко і відповідав похмуро й брутально. Потім його голос вже чути було звідти, де працював Ваня:

— Що, Ванюшо, нагороду виробляєш? В обидві руки получиш, з лантухом приходь гроші загібати. Старайся, старайся, бо медаль заслужиш, чортова зара!

Ваня, не відриваючись від роботи, відповів весело:

— Проходь, проходь, Муркет, тут не ярмарок, тут працюють! Спустися нижче, там будеш базікати. Твій дядечко — майстер цвенькати, і ти в нього вдався. Розтріпався, візьми гребінця і причеши вовну... Проходь!

— А ти не забудь мені медаль показати, страх люблю медалі...

— А я ледарів не дуже люблю. Може, Рибка любить, піди спитай...

Таня не витримала, зазирнула через риштовку:

— Товаришок, ви по справі чи просто байдики б'єте? Тут люди працюють, а ви стали цокотіти. Ідіть, ставайте до роботи і не вештайтеся по чужих поверхах.

Хлопець вийшов, ображено промурмотівши:

— Яка строга! Що, я його з'їм? І поговорити з людьми не можна.

Таня повернулася назад. Довговидий обліковець все стежив за нею своїми вузькими очима на плоскому, карикатурно довгому обличчі... Короткий нічний відпочинок не розвіяв тяжких думок після вчорашньої

чергової розмови дома, і з самого ранку в ушах дзвенять слова професора Кааба:

— Я їх учу, набиваю тупі голови наукою, і вони ж, замість подяки, заявляють, що професор Кааб не визнає більшовицької науки, вказівок партії. А кого ж учить професор, як не ваших партійців і комсомольців?

Що могла йому довести Таня? Вона сперечалася й доводила, ніби довела, що наука завжди була партійною... Але батько істерично закричав:

— Ти теж за них, ти проти рідного батька! Це діти, це моя дочка, це...

Галина нейтрально наспівувала модний мотив фокстрога і, посміхаючись, промовила:

— Любий тату, зараз це в моді, коли діти проти батьків. Та-рі-та-там-там-там-та-рі-та-там-там...

Сьогодні знову треба зустрітися з батьком, і завтра, і далі, всі дні, розмовляти з Всеволодом, з яким вони не можуть сказати двох слів одне одному, щоб не посваритися, з Галиною, яка, крім фокстротів і цип на панчохи та на шовк в комісійних крамницях, крім мрій про нове плаття, нічого не знає, не хоче знати і не цікавиться. Вночі Таня думала: легко жити Галині. Значно легше, ніж, наприклад, їй, Тані, із самостійністю, з боротьбою. Інколи так не хочеться вставати о шостій годині ранку, їхати поїздом або трамваєм і цілісінський день бути на ногах, в напруженні, вислухувати дорікання, вимоги і навіть лайку. А Галина виробила собі теорію паразитизму і вважає, що на її вік обов'язково знайдуться дурні, що годуватимуть і доглядатимуть її.

Через ці думки Таня довше, ніж треба, пролежала в ліжку, мало не спізнилася на роботу, і через це не впливало на неї хвилювання Раї. Їй усе було байдуже. Все обезбарвлене сьогодні — і люди, і речі, і розмови.

На роботу йшла і працювала, як автомат з випробуванням і вдосконаленим механізмом.

Не звернула уваги, що Рая десь пішла і метушилася біля дівчат, бо вони ніяк не могли помиритися замісце, а повернувшись, почала жалітися і бігла в інше місце. Ходила підбадьорити Маріам, що моторно кидала штукатурку і шкребла її, причісуючи лапаті бризки. І тому, що Тані все набридло, вона сказала Раї:

— Піду вниз, оглянү роботу і зайду до контори, потім повернуся сюди...

Рая нічого не відповіла, тільки поглядом здивовано провела мовчазну постать десятника. Кілька днів Таня здавалася такою простою і зрозумілою, а тепер пішла замкнена й чужа, таємнича, як ніч.

— Горда дівчина навіть,— сказав вслід Тані обліковець, опираючись на стіну, декоровану дранню.

Йому ніхто не відповів. Рая розмовляла вже з Василем, що стояв над нею, як башта. Низенька Рая стояла проти нього, піднявши голову. Васька басом ревів:

— Ох, і гонять! Ваня прямо машина, мотор. А Мар'яша строчить і гонить. Я ж казав, треба їх ставити...— Васька крутив цигарку, старанно видряпуючи з кишені махру.

— Нехай гонять. А ти подивися: вся бригада підтяглася. Мабуть, ніколи так не працювали, як сьогодні!..

— Слухай, Душа дорога, піди вниз, там затримка з тістом, а народ стоїть,— перебив розмову веселий білявий парубок, переступивши вікно.

Рая метнулася біля нього, і кроки затупотіли по дошках. Василь присів навпочіпки і подмухав на цигарку:

— Сам ти тісто, а вже великий виріс...

— Звичайно, ти розумний, а за це дай закурить, бо свого немає, а чужий ніяк не набридне.

— На, швидше бери, бо треба йти робити...

Проходячи повз Ваню, Василь знов зазирнув до свого друга, але не сказав жодного слова. Та Ваня й не помітив його.

Щикатурочка-а-а-а,
Та й більшо-о-овицькая-а-а-а...
Наша славна-а-а-а...

— Ач, соловейко який співає! Розспівався, ворюга неприкаяний... Розспівався, герой. Попереду всіх, навипередки гонить. Глядїть, щоб ноги не поламалися, ноги й руки... І-і-іч, великани сопливі!

Голос Свирида Решетника скрипів, як терпуг. Борода кошлатилась в повітрі. Під рідкими сірими бровами

дві мутні зелені крапки очей. Серед рудого бадилля бороди ніс лежав рожевий, схожий на редиску.

Ніколи Ваня не бачив так близько Решетникового обличчя і зиркнув з цікавістю. Та розглядати не було часу, помітив лише, що за спиною свого дядька стояв Мурий, ніби ховаючи своє ластовиння.

Зачерпнувши ковшем матеріал, Ваня весело проказав до стіни:

— Ти, дядю, в гості прийшов, так не лайся тут і не базікай! Знаємо вашого брата!

— Знаєте ви? Ні, ще не знаєте, а мабуть-таки я покажу, хто я... Питаю тебе, навіщо ти мої козли забрав? Ворюги! Віддавай сюди козли, злазь!

Ваня припинив роботу. На дверях стояв обліковець і не знав, що робити з своїм хронометром. Решетник рішуче сіпнув козли, і під Ванею посунулися дошки, хлопець хитнувся і крикнув високим роздратованим голосом:

— Не чіпай! Бо я твою бороду з цього ковша так обквацюю, що вся вулиця сміятиметься.

В кімнаті, де працювала Маріам, вже бешкетував Мурий. Дівчина не встигла йому відповісти і лише повторювала:

— Мій сокол немає, я сокол не працюю.

І фальцет Мурого:

— Чортова татарська шурум-бурум, покласти нічого не можна. Шалтай-болтай, не подивлюся, що дівчина, натовчу писок...

Решетник сіпнув ще раз козли, і випала широка дошка. Ваня ледве втримався нагорі, вигукнув люто:

— Не чіпай, чорт рудий, бо...

Широко ввійшов Василь і закрив собою двері, за ним стояв ще один хлопець, він метнувся до Маріам. Побачивши Василя, Решетник опустив руки, але зразу схопився за дошку:

— Значить, я стрибатиму, як кінь, а він на моїх козлах геройство заслужує, медалі заробляє. Я вам покажу медалі! Злазь, цвіркун чортів!

Василь, заклавши руки за спину, виставивши груди, ступнув крок і, мов з мідної труби, ревнув на всю горлянку:

— Ти чого сюди прийшов, кажи!

Як на пружині, Свирид рвучко повернувся, підняв кулаки.

— Чого ти кричиш? Ти хазяїн тут, наглядач, поліцейський? Годі нам поліцейських, попили крові!

— Ми всі тут хазяїни! Чого ти прийшов? Прийми кулаки, бо я їх тобі поодбиваю...

— Чуєте, братця-громадяни, він мене перший бити збирається, оцей одоробло!

Решетник кликав за свідків тих з бригади Раї, що збіглися на скандал. Василь стримав себе і сказав, нахиливши обличчя до рудої бороди Свирида:

— Рук не буду поганить об тебе... П'яний ти, гад, горілкою від тебе тхне, тьху! Вибирайся звідси, зразу... Раз-два-три! Бо інакше покотишся.

— Прийшов і почав вимагати козли. Я його козли забрав — ви бачили таке! — з посмішкою повідомив своїх Ваня.

Сміх полетів у відповідь. Хтось крикнув:

— Та прийшов роботу зривать, ми йому давно в печінках сидимо. А ось іще один герой!

Дійсно, з других дверей вилетів Мурий і став саме проти Василя.

— А ти чого тут, що тобі треба від дівчини?

— А ось що треба, бачиш, знайшов у неї сокола свого. Два дні шукаю і натрапив. Ворюга, шалтай-болтай.

Злякана Маріам вийшла вперед:

— Ви знаєте, сокол не працюю, без сокол працюю. Сокол не люблю...

— А він, красунь мурий, подивіться на його пику, поліз битись. Гляди, хлопче, бо й тельбухів не позбираєш, як намолотимо тобі ребра... Ні, гляньте на красуньчика, — глузував Василь.

Побачивши біля себе племінника, Свирид Решетник знову підбадьорився:

— А я говорю, віддай мої козли, молокососі!

— Та ти їх пропив десь, рудий п'яниця! — крикнув хтось із юрби.

Тоді ще голосніше закричав Свирид:

— Не твоє пропиваю, а своє!

Звичайно, ніхто не розумів, чому так кричав Решетник, а він робив це навмисне. Почулися кроки. Хтось ішов сюди, нагору. Свирид думав, це хлопці

Йдуть виручати його. Так було умовлено: Свирид з Мурим підуть, почнуть скандал, а інші прилетять на виручку, почувши крик. Але план зірвався. Саме, коли хлопці зібралися йти, прийшов Рибка — бригадир разом з Танею Кааб і стояли розмовляючи на виході. Ніхто не міг пройти.

Ті кроки, що почув Свирид, його підвели, бо то повернулась Рая. Побачивши майже всю бригаду, що збиралася в одній кімнаті, Рая зразу подумала: трапилося нещастя. Невже з Ванею або з Мар'яшею? Мабуть, якесь особливе диво, коли кожен намагався зазирнути вперед через голову іншого, лізли, напірали один на одного.

Всю цю картину Рая охопила враз очима, збігаючи по настилу. Йї дали дорогу і пропустили в центр, де стояли один проти одного Свирид з Мурим і Василь.

Ваня в'яло, стривожено посміхався, стоячи вгорі на зруйнованих риштовках. З-під дощок наполовину витягнуто козли. Маріам в кутку щось розповідала дівчатам. Над самим вухом Раї, ледве вона збиралася запитати про події, прогук голос Василя:

— Довго я буду з тобою маніжитись? Колупну раз по черепку, і йди з миром, якщо піднімешся. Сміє, собака, лаятись!

Легеньким рухом Василь замахнувся правою рукою, довгою й міцною, як підойма, з кулаком, схожим на обух. Звичайно, жодна людина не витримає такого удару. Василь своєю могутньою силою вславився вже давно, і його боялися зачіпати, хоч він майже ніколи не бився, цей мирний і тихий хлопець. Тільки інколи, жартуючи, впіймає когось і помне трохи в своїх жилавих, сухих руках... Та й зараз Василь хотів тільки полякати Мурого, а не бити.

Побачивши розмах Василевої руки, Решетник присів і заревів зовсім по-телячому:

— Убивають... Убива-а-а-ють, серед білого дня... Ой боже! Хвилька, чорт, чого ж ти дивишся!

Звичайно, Василь затримав на момент свій кулак у повітрі. Хвилька вмить нахилився, і з-за широкої, рудої, пом'ятої халяви вилетів великий, блискучий ніж того сорту, що на селі колють кабанів. Мов синя блискавка, ніж розкраяв повітря в розмашистому русі руки Мурого.

Швидко опустив руку Василь — від здивування, не з переляку. На землі сидів Решетник і мукав. Мурий ступив крок, щоб опустити ножа до Василевих грудей, і цей приготувався впіймати руку з ножем у повітрі, і, звичайно, впіймав би, і зробив би Мурого калікою. Але рука з ножем не опустилась. Її назад зламали хлопці. Кілька хлопців тримали Мурого, доки ніж не випав з руки. Василь підняв ніж і спокійно попробував великим пальцем лезо. Ніж був гострий, старанно приготований.

Все сталося так швидко, що Рая не встигла сказати й слова.

Ніхто не помітив, що на помості стояла Таня Кааб і що на її очах відбулася ця огидна сцена. Тепер вона підійшла ближче. Мурий тримав свою праву руку в лівій, стискував судорожно від болю і повторював:

— Віддай ножа... Ножа віддай.

— В чому справа, товариші? Що це за спектакль?

Всі повернули голови до Тані. Решетник встав і зосереджено обтрушувався.

Василь крутив у руці ножа і, посміхнувшись, відповів:

— Американська драма на п'ять частин, у нашому кінематографі...

Зухвалий, розложистий, завзятий регіт покритив його слова. Після напруження нервів сміх вирвався вибухом. Люди заворушилися, полізли вперед, рухи стали вільніші, невимушені, навіть надто метушливі. З жартами й мімікою, театральню й мальовничо розповідали Тані й Раї про всі події, що сталися тут протягом останніх хвилин.

Власне, Рая й Таня могли б і не питати, чому все сталось. Зразу, коли Рая помітила десятника, вона глянула Тані в обличчя розуміючими очима, ледве помітно примружила повіки, і вони зрозуміли одна одну. Тепер треба було стримуватись, щоб не захопитись загальним настроєм, не піддатись цьому стихійному нападкові сміху. Коли скінчили розповідати, Василь ще раз не витримав. Він подивився на свій кулак і з штучним жалем протягнув:

— Все-таки порядком самокритики треба було йому раз приварити по пиці...

Знову луна від сміху пострибала десь у найдальші кімнати.

Свирид Решетник чомусь взяв кашкета, вибагливо розмальованого сірими плямами вапна. Показав сизе, як мутна вода, рідке волосся.

— От бачите, вони нас хотіли повбивати. І коли б не ви — нам труна...

— Яка там труна? На смітник викинули б, на утиль-сировину...

— На мило...

— Смерділо б...

Решетник підійшов зовсім близько, пильно примружив очі — Таня побачила два пучки зморшок під повіками. Зморшки почеркали й обличчя і поховалися в густій бороді. Потім підняв палець і повів ним біля самого її обличчя:

— А я вмирати не хочу, в мене хазяйство, і жінка, і дочка дома. Я вмирати не...

— Ви заявили бригадирові, що у вас немає козел? Я піду перевірю... З соколом, звичайно, вигадка.

— Як це — вигадка? — встряв Мурий. Він увесь час стояв і кліпав очима зляканої тварини.

— Мовчи ти, красунь сонячний,— перервав хтось Мурого.

— Така вигадка, що Маріам Балала не користується соколом. А тут не в соколі справа,— Рая зблідла і різко рубнула рукою. Вона-таки не витримала і встряла в балачку.— Ви — шкідники, і над вами треба зробити громадський суд... ми це зробимо!

— Мене ганьбити на суді?.. Не лякай робочого чоловіка,— підстрибнув на місці Решетник, ніби його вкололи. Він ще почав говорити, лаятись, виправдуватись, але Таня спокійно заявила:

— Годі, чуєте? Тут не базар. Ідоть, після роботи я вам скажу, завтра виходити чи ні!..

— А то ми ще самі подивимось, я сам піду в робочком і до товариша Кущоби піду. Нехай земляк знає, як його односельців обижають. Подивимось, розкажу. Я до самого главного дійду і там на вас управу знайду.

Загрібаючи короткими ногами, низькоклубий і миршавий, Свирид пішов до виходу, розмовляючи безупинно. За ним, присідаючи, ніби збирався танцювати нав-

присядки, тримаючи праву руку в лівій, теліпався «красунь» Мурий.

Василь крикнув услід Свиридові:

— Ти ж там, коли підеш жалітися, не забудь нагадати, між іншим, і про ніж.

Вже виходячи, на помості, мальовничо повернувшись, Решетник гордовито виставив бороду:

— Подивимося!..

— Дивись, дивись...

11

— Я цілком серйозно говорю, товаришу Павлюк, не встигаю управлятись. Вагони стоять нерозвантажени, люди працювали майже всю ніч, і зараз погляньте — ціла купа нових накладних. Комуногосп заводського комбінату заявив, що це тільки початок. Вони гнатимуть матеріали в ударному порядку... Дванадцять вагонів самого лісу, де вони його набрали? Прогляньте накладні — скільки цементу, заліза, цегли. Завтра знов приходить партія, прямо — як прірву прорвало. Я мушу лише цим займатись. А за кожну живу душу — боротьба між десятниками...

Павлюк уважно проглянув накладні і, посміхнувшись, кинув їх Кривді, розгубленому, стривоженому:

— Ага, нагнали жару!.. Вам не догодиш — то не вистачає, а тепер дівати нікуди. Так ось вам моя категорична вимога: щоб вагони й години не стояли, хоч у власну хату складайте, а розвантажуйте зразу... Де можна — відривайте людей. День-два — і прийде нам допомога, вже зв'язалися з колгоспом, а вплив менший трохи став. Робітники влаштовують грандіозний суботник. Приготуйтеся: порядок у першу чергу, і щоб кожна група знала своє місце й роботу і ніхто не вештався по будівництву. Чуєте? Прийде неабиякий народ, покажіть, що і де робити, треба, вони вам і вагони познімають з рейок, раз для справи потрібно. Здається, ціла група комсомольців і молоді закріпилася кожного вихідного дня працювати у нас протягом півтора чи двох місяців. А це немало, сотень п'ять людей, та ще яких!..

— Тоді я основну роботу на завтра залишу. А сьогодні приготуємо місце, інструмент, підводи.

— Можна й так, тільки, будь ласка, без паніки. Навпаки, ворухіть, нехай сиплють матеріал, скільки можна. Ми ще не знаємо, як буде зимою, може, доведеться всю зиму не знижувати темпів. На нові котловани подавайте цеглу без ніякої затримки. Не буде підвід,— хутко переставляйте рейки і везіть вагонетками. Заплановані корпуси ми мусимо вивести до морозів. Ми повинні виконати свої обіцянки...

Микита наказував майже по-військовому, і Кривда розумів, що це значить. І знав, скільки було покладено зусиль для налагодження справи з матеріалами. Павлюк підштовхнув у Раді народного господарства, але основну роботу зробив Неїжмак через міськпартком, ЦК і партком заводського комбінату. Там йому заявили, що за ними не буде ніякої затримки. І матеріали пливли, мов лава. Не вивантажити і не прибрати їх своєчасно — значить, дати в руки комунгоспові комбінату козири для доказу, що адміністрація Стальгорода не справляється з роботою. Тому так і наказував Микита і пояснив це все Кривді, цьому низенькому заклопотаному сивому інженерові, що вмів працювати за чотирьох.

Згадавши про Сашка Неїжмака, Микита Павлюк здивовано подумав, що вже днів зо три не бачив секретаря партосередку, хоча всюди відчував його незриму присутність. І тут, на будівництві, і там, звідки подзвонили сьогодні про суботник і звідки плив на будівництво Стальгорода матеріал, який досі доводилося буквально виривати.

Сашко прийшов на будівництво недавно, а до нього секретарем був приятель Кущоби, веселий чистенький чоловік, що сам робив мало, а більше покладался на інших. У них з Микитою завжди були непорозуміння, аж поки того не переобрали на чергових партзборах. На його місце став Сашко. Перші дні приглядався до людей, до роботи, до обставин. Якось в'яло втручався в справи, а потім зразу всі відчули його хист вмілого організатора і прекрасного товариша.

Кривда встав, договорюючи останнє слово, хотів уже виходити, коли в кімнату ввійшла Таня.

— Ви мене викликали, товаришу Павлюк?

— Так. Сідайте. Як рекорди Душі? — сухо спитав Микита.

Таня посунула стільця, сіла і лише тепер відчула втому. Увесь день була на ногах. Млюсть розлилася по всьому тілу. Приємно обіпертися спиною, витягнути ноги, натружені чобітьми, і руки опустити вздовж тіла.

— Плакат вивішено, всі штукатурки гудуть... Ваня дав тридцять вісім, а Балала, дівчина-комсомолка, тридцять шість за шість годин. Небували цифри! Не забувайте, що Вані вісімнадцять років, а дівчині — сімнадцять. Обое всього кілька місяців штукатурять. Та це не все, бригада пересічно дала сьогодні двадцять вісім метрів на чоловіка. У нас такого ніколи не було, навіть улітку. І майте на увазі історію з хуліганями Рибчиної бригади. Хоча це й дрібниці, але я хотіла з вами порадитись. Ви знаєте, що там було?

— Знаю, прийшли шкодити... Даремно хлопці затівали з ними бійку.

— Ви не знаєте Решетника, він спеціально прийшов затіяти бійку, а друзі його повинні були прибігти на допомогу. Перебили Рибка та я...

— Правда, що той самий тип вас вилаяв? Душі проходу не дає?

Таня різко підкинула голову і раптом почервоніла. Микита помітив це і пильно почав розглядати папери і сині жилки на руці. Потім довго черкав сірником, доки припалив цигарку, і тоді вже знову глянув на Таню. Рожевість почала линяти, але шоки палали, і в очах горіла золота іскра. Рвучким рухом дівчина скинула свою шапку, і чітко вималювався ніжною лінією овал обличчя, рівний білий лоб. Світло-коричневий купол низько підстриженого волосся розсипався переплутаними кучерями. Волосся теж відсвічувало золотом і нагадувало жовтеньку прив'ялу квітку кульбаби.

Провела рукою хутко по чолі, ніби змахнула ніяковість.

— Я себе скривдити не дам. І не дала, більше не зачеплять. Але я хочу порадитись з вами відносно сьогоднішньої історії. Рибка каже, не слід виганяти Решетника з бригади, поки не поставлять на зборах. Тільки вони погано збираються, думають завтра, бо сьогодні Рибка зайнятий. Коли не виженемо, захочуватимемо до хуліганства таких шкідників. Взагалі ця

історія широко пішла, бригада Душі і вся молодь вимагають громадського показового суду... Звичайно, ви знаєте, що Кушоба проти звільнення Решетника і заявив комсомольцям, ніби вони в усьому винні, бо Решетник кваліфікований робітник. Навіть розмовляти не схотів,— до засідання, каже, нічого не смійте робити. На засіданні все проваллять... До того йдеться.

— Так...

— Виходить, що авторитет виконроба й мій, так би мовити, під загрозою. Коли Кушоба проти, робочком... Відчинилися двері, і просунулась голова Галі:

— Микито Петровичу, візьміть трубку.

Павлюк приклав до вуха трубку і сказав:

— Павлюк вас слухає...— Із зосередженим, кам'яним обличчям він вислухав повідомлення про те, що комісія завтра приступає до роботи. Видно було, як він стримував свою злість, коли спитав: «Комісія в старому складі? Так... Ага... Ну, нехай собі приступає...»

І Таня ніби відчула в останніх словах загрозу.

Потім Павлюк майже із злобою в очах глянув на Таню і процідив:

— Чого ви тут сидите, десятнику Кааб? Ви вільні, ідіть. І кинув трубку на сережку.

12

Все тучки, тучки понависли,
На поле па-а-ал туман.
Скажи, о чем задумался,
Наш грозный атаман...

Решетник розхитувався з лівого боку на правий, і в такт рухам з чарки вихлюпувалася горілка, текла йому по руках і капотіла на стіл. Пом'ятий піджак, давно вже залитий і забризканий, розхристано висів і за кожним рухом метлявся, мов на опудалі. Піджак надів Свирид ради такого урочистого випадку. Хоч Кушоба й свій чоловік і земляк, але начальство, а всяке начальство любить порядок. Навіть чоботи наваксив і наказав те саме зробити й своєму племіннику.

Так розхитуючись, Свирид підвівся, підняв високо чарку; вона танцювала в руці, і горілка полилася йому в довгий рукав. Тепер стало видно, що піджак на нього

великий і не хоче триматись на плечах, а рукава намагаються сховати пальці і заважають.

Взявши чарку другою рукою, Решетник, нарешті, знайшов якусь рівновагу і зелененькими очима в сухій оправі фіолетових повік дивився просто на Кушобу, не кліпаючи, ніби хотів загіпнотизувати свого земляка. Потім перехилився вперед, але стіл не дав йому впасти. Намагався сказати щось надто урочисте, красномовне, та слова не вилітали з рота. Вицвіле волосся, наквацьоване жиром, розпатлалося; хотів пригладити, не дістав і, зрештою, почав:

— О чім задумався наш отаман,— говорить пісня!.. Пісня говорить, співається... А я думаю, треба провідати земляка, нашого земляка, микитівського героя і відповідального. Вгору наші микитівські пішли, начальство-о-о! Думаю, візьму літр... Ні, мало літра, і захопив два. А закуску важкувато дістати, насилу вибігав... Скільки я з твоїм батьком, Кузьмою, царство йому небесне, скільки ми з ним казенної випили. Трудно сказати... Невже, хлопцям кажу, земляк погребує випити з робочим чоловіком? Не може бути, не може! За чаркою й про діло говорити веселіше... Вона мені говорить, що я, розумієш, я проти їхнього геройства. Та, будь ласка, заробляйте... Може, я своє й одробив; тридцять літ стрибаю по риштовках. Тільки правильно говори, а не брешти старому робочому чоловікові в вічі. Я проти? А що вона, тільки хвамілія. Душа, та й більш нічого. Мене ганьбить, та... Вип'ємо, дорогі, вип'ємо за... за... за справедливість наших начальників...

У Кушоби обличчя в плямах і очі червоні. Він сидів, підперши широкою, як скеля, спиною стіну, п'яний і похмурий. Вже давно заспокоїв Решетника, але той усе не вгавав, щоразу нагадуючи про Раю, про той випадок. Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко, смуглявий і гливкий чоловік, теж земляк і приятель Свирида.

Дружина Кушоби частувала гостей: то присяде до столу, то знову піде в кухню за стравами. Та й вона перехилила з півдесятка чарок і вже більше сиділа, кліпаючи очима, з п'яним задоволенням на широкому, веселому обличчі. Відмахнувшись руками від урочистого казання Решетникового, вона заговорила на диво тонесеньким голосом, ніби пишала для забави:

— Який там відповідальний начальник! День і ніч там пропадає, а мені й на базар збігай і все роби, очими ось руками...

— А що б ти робила, коли б не це?.. Язиком крутила б,— прокинувся від сонної задуми Кущоба і спробував стати, випростатись на весь свій велетенський зріст. Але зразу посунувся по стіні спиною і знову сів...

— Правильно сказано, мудро сказано! Комусь треба і на базар ходити, коли хазяїн важними ділами зайтий, державними ділами...

Стукнув захоплено кулаком по столу Решетник, борода його розвіялась по грудях, а над продимленими вусами стирчав такий кумедний рожевий носик. На столі брязнуло, а Свирид продовжував:

— Правильно сказав, язиком крутить! Бабу в руках треба держати, баба повинна знати, чий кулак над нею... А то говорить ота сама Душа: ми, говорить, суд на тебе, а я кажу, і на тебе начальство є, справжнє начальство, а не таке сопливе, як ти... З начальством поговорю, за що суд, чому суд? А головне начальство Кущоба...

— Так і сказав, прямо так і сказав, при мені... Вона й засіклася і прикусила язика,— засвітив своїм ластовинням Мурий.

Після похмурої паузи й Кущоба протягнув палець і тикнув ним у повітрі в напрямку Решетника:

— Правильно сказав!..

Свирид засміявся, залився реготом, закинувши голову назад. Борода його стриміла вгору і тремтіла від кожного звуку заливчастого сміху. В такому несподіваному ракурсі борода нагадувала міцну дротяну мітлу. Під нею стрибав круглий рухливий кадик.

Нараз сміх урвався, ніби Решетникові перетнули горлянку саме на тім місці, де стрибав кадик. Борода опустилася і закрила груди, Свирид оглянув усіх холодними своїми очима і зтягнув:

Все тучки, тучки понависли...

— Підтягуй, шкура собача! — просичав він і колупнув під бік Мурого. Той неймовірним фальцетом з переляку підтримав:

На поле па-а-ал туман.
Скажи, о чем задумался,
Наш грозный атаман..

— Тихо насипай, ти! Та не все зразу, шкура собача! — Решетник пошепки вилаявся тремтячим голосом, без злоби, ніби прошепотів молитву.— Треба алебастру вміру всипати як слід, тоді хай спробують зчистить.

— Рекорди починають, от і робота буде для першої атаки...— Мурий придушено засміявся. Не втримав сміху в роті і пискнув.

— Тихше, бери неси, та щоб мені й миша не шаруділа. А там пожди мене...

Прямокутник світла від близького ліхтаря падав навкіс, і на освітленій площині різьбилася тінь моторних рухів Свирида. Голову рухливої тіні одрубала темрява, туди не досягло проміння. Хвильки теж не видно, і здавалося, що Решетник розмовляє сам із собою. Після останніх його слів небіж вийшов у смугу світла і взяв цеберку, знову сховавшись у темряву. Обережно, зібгавшись весь, вийшов і, озирнувшись на всі боки, поліз нагору. Намагався йти так, щоб тінь дощок покривала його темну путь. Але, минувши півповерху, спинився захекавшись,— серце колотилося так, ніби ніс страшну вагу, підіймаючись на високе урвище.

Навколо нікого не було, лише ліхтар плавав у власних хвилях мутного проміння. На останньому поверсі, ще раз озирнувшись, шугнув у будівлю. Швиденько став у куток першої кімнати, бо десь внизу на стежці почулася розмова-суперечка, потім широкий сміх.

За кілька хвилин прийшов і Свирид, перегинаючись на правий бік під вагою цеберки. Мурий тихо покликав, і в густій темряві пішли в дальші кімнати. Під ногами насторожено шаруділи камінці, стружки, шматки вапна, і все хотіло шуміти найгаласливіше і розсипатись шарудкою луною на весь поверх, розсипатись на десятки несподіваних тонів у ближчих і дальніх кімнатах, коридорах і сходах. Кожна балка й дошка намагалися обов'язково чіплятися за ноги, вдарити по ногах.

— Здається, тут...

— Та оце ж тут Ванька виробляв своє геройство, а там — шалтай-болтай витрішкувата,— хихикнувши, пояснив Мурий.

Тоді Свирид поставив цеберку на підлогу й собі задоволено промовив:

— От розумники, і козли прийняли, а завтра ставити доведеться знову. Бери собі витрішкувату шурум-бурум, а я попрацюю над головним героєм...

Чорний смоляний морок підступив, згуск навколо в задушливе кільце, що стиснуло горлянку, здавило голову... Ноги самі витанцьовували лякливий танок, коліна неслухняно тремтіли. Хвилька ніяк не міг примусити себе ворухнутись з місця. А коли хотів зробити крок, чоботи здавалися такими важкими, що не відірвати від долівки.

— Чого ти прикипів, бери й кропи!.. Кропи на здоров'ячко за ударників, за змагальників, за героїв. Змагальники! Я б вас так позмагав, щоб шкіра полопалась. Ну, господи благослови, за правду! Гляди ж, не заляпай штанів, обережненько. Потім підеш, знову набереш матеріалу, бо цього не вистачить. Та добре кропи, щоб і зубами не одгризти. Починай!

Хвилька, нарешті, зсунувся з місця і, вхопивши цеберку, пішов у другу кімнату. За спиною почув — хльостко ляснула об стіну перша лопата штукатурки, і бризки розсипалися на всі боки. Потім знову, а далі вже не прислухався. Витягнув лопатку, встромлену в свою цеберку, почав дбайливо обляпувати свіжі стіни, над якими вдень працювала Маріам. Очі вже звикли до темряви, і морок розступився. Хвилька кидав уперед, вбік, повертався назад і ліпив на протилежну стіну. Але щоразу здригався, коли матеріал звучно ляскав об стіну. Далі вже не помічав і цього, все хутчіше й хутчіше загрибав з цеберки податливий розчин, доки не почала металева лопата хрипко цяпати тонке залізо. Набирав і кидав, не дивлячись, куди кидає і що робить.

— Тихше ти, шкуро!

Кинувшись прожогом назад, Мурий мало не впав, зачепившись за балку, і придушений, переляканий крик вирвався у нього із стиснутих переляком грудей.

— Тихше, бо я тебе прикончу на місці, щеня! Задрипане щеня, уб'ю!

Свирид стрибнув два кроки, ніби його кинули ззаду, і схопив небожа за руку. Той злякано присів, потім, важко дихаючи, випростався, засопів з присвистом:

— Це ви, дядьку? Я думав...

— Чого ти, дурачок, перелякався, це я. Обережніше треба.

— Я думав... Не знаю, що я думав. Забув...

— Викидай своє та підемо ще принесемо. Так, так, отак їм, ударникам, колективщикам. А завтра ж, гляди, говори — ми нічого не знаємо, свідки є, що були в товариша Кушоби, в нашого земляка, і випивали по чарці. Нехай, мовляв, сам товариш Кушоба скаже. Потім додому прийшли п'яні такі, що ледве долізли до нар, навіть спали одягнені. А хіба, мовляв, мало хто заздрить комсомольському батальйонові, що показав першість серед усіх бригад? Ті, що заздять, ті й нашкодили... А на зборах роби так, як я сказав... Не бійся, тільки і говори, що в Кушоби пили, що він свідок, на нього наполягай. Йому тепер нікуди відступати, стоятиме за нас, раз всі знатимуть, що з нами пиячив... Держись мені, чуєш?

В обличчя Хвильці війнув дух перегорілого спирту, але дядько зовсім не був п'яний, — чи він і не сп'янів від горілки, чи витверезився, доки доїхав до Стальгорода. Ще ближче до обличчя небожа нахилив свою бороду Решетник, і міцне, жорстке волосся залоскотало Мурому шоку:

— Чуєш?

Знову смердючий перегар різнув ніздрі. Від лоскоту і смороду рвонув голову назад, його занудило, щось перехопило горлянку, і в животі крутило, ніби хтось слизькими пальцями перебирав кишки. Рот наповнився раптом рідкою слиною:

— Чую...

14

Цілий день, з самого ранку, новини про попсовану роботу батальйону Раї Душі обговорювалися на всьому будівництві.

Звичайно, про самий батальйон нема чого й говорити. Рая ходила мовчазна, не хотіла розмовляти. А коли на кого дивилася — журливо піднімала свої здивовані очі, які стали зовсім круглі. Таню вона зустріла тихо, повела і вказала їй на забризкані стіни. Очі Раї були червоні, і повіки нервово тремтіли, здавалося, що вона або плакала недавно, або зараз заплаче. Ця юна дівчина стала ще менша, низенька й сувора. Тихо промовляла до Тані і до всіх:

— Оце справжня класова боротьба. Так може збити тільки наш проклятий ворог.

Маріам намагалася зчищати бризки матеріалу, але алебастр закам'янів і міцно вчепився в стіну, чистити нелегко. Дівчина відійшла в куток і заплакала. Вона плакала тяжко, гірко. Так плачуть лише від важкого горя. Так плачуть люди безпорадні, знесилені. Мар'яша плакала всією істотою, плечима, тремтячою спиною. Беззвучно стояла в кутку, закривши руками лице, і лікті здригалися, сіпалися і стрибали, потім опускалися, мов крила.

Рая швидко підійшла до неї:

— Мар'яшко, це вже не по-комсомольському! Нам треба боротися, а не плакати. Ну, годі, чуєш?

Взяла її за плечі, повернула лицем до себе. Мар'яша притулилася до Раї, але весело підійшов Ваня, збив свою кепочку на потилицю, і на очі впав йому білявий зуб, блиснула щербинка між передніми зубами:

— Мар'яшо, нюні розпустила, і не соромно! Заплач, Матвійку, дам копійку... заплач, Мар'яшо, дурненька. Та ми все справимо і докажемо своє, а їх впіймаємо, побачиш. Раз їм не подобається, значить, ми здорово працюємо, працюватимемо ще краще, не журись, Мар'яшо!

Повернувши до нього лице, дівчина посміхнулася крізь сльози, що стікали їй до самого рота кривулями, а далі падали великими краплями. Ваня мазнув пальцем її по щоці:

— Та крани в очах позатикай, бо потопиш нас у сльозах, попливемо зараз..

Василь стояв похмурий і все повторював:

— Ми знаємо, хто це... Знаємо... Вони, Решетникова компанія. Добре, побачимо...

Посварився кудись кулаком, витягнувши свою руку, мов підойму:

— Не дали луснути його по черепу... Пропала б охота зачіпати нас. Десятою дорогою обходив би, чорт рудий. А тепер докажи, що то він.

Дійсно, коли заявили в бригаді Рибки про подію і вказали на Свирида, він зняв галас, що тут цькують старого робітника, що в нього є свідки, де він був цю ніч, і вимагав негайно йти до Кущоби — нехай посвідчить. Всю ніч сиділи у нього в хаті і випивали з земля-

ком. Разом з ними був і муляр Тимко. Прийшли майже вранці і спали одягнені, нехай скажуть сусіди по бараку.

Решетник так образився за наклеп, що кричав на весь корпус:

— Я сьогодні заяву подаю в робочком і начальникові, бо мене тут цькують, не дають працювати. В мене сорок років стажу...

Подібний скандал вчинив і Мурий. Таня припинила розмови.

— Розберемо все і скажемо, хто зробив шкоду, і влаштуємо над шкідником показовий суд. Розмовляти будемо після роботи. Винного знайдемо, не турбуйся.

— Треба знайти, я сам шукатиму і тобі, дівко, докажу, хто винен. А то сичиш на мене гадюкою.— Свирид промурмотів лайку й пішов.

— Який праведний обізвася...— навздогін кинула йому Рая. Потім звернулась до Тані, що пішла поперед:

— Ти поставиш своїх людей чистити, чи нехай наші самі?

— Ви робіть своє діло. Я пришлю зараз чоловіка. Ти йди до бригади, бо Пилипко заступив на десятій північний і казав, буде наздоганяти тебе, держіться, там теж підбралась братва геройська...

— Знаю, тільки на його голову стільки не сиплеться радощів... От чорт нас поставив поряд з цим Рибкою. Нехай мені голову одрубують, коли то не Решетникова робота!— рішуче заявила Рая.

— Навіщо ж рубати голову, коли це й так видно. Але він хитрий і сховався за спину Кущоби, та, мабуть, і така спина не закриє...

— У нас уже просто говорять, що Кущоба покотився, скоро полетить. Неїжмак не дасть спуску. Він як лясне...

— А про Решетникова сьогодні на зборах бригади поговоримо...

Таня повернула вниз. Останні дні, після вічних суперечок дома, вона працювала без захоплення. Працювала, аби заповнити день, і намагалася менше бачитись з людьми. Далі офіціальних розмов стосунки з співробітниками не заходили. Це помітила Рая, та їй не було часу навіть докладніше розпитати Таню, в чому справа.

Не хотілося Тані залишатися й на зборах бригади

Рибки, але змушена була прийти. Всі чекали цих зборів, і людей посходилося чимало. Крім Раї, залишилися кілька чоловік з її бригади,— на дверях стояли Ваня, Василь. За їхніми спинами ховалася Маріам. Парт-прикріплений корпусу розмовляв з кількома молодими хлопцями з Рибчиної бригади.

Чекали якоїсь боротьби, але все обійшлося просто, швидко. Головне питання, що стояло на порядку денному,— це соцзмагання з бригадою Душі. Досі бригада Рибки, де зібралися переважно старі кваліфіковані штукатури, ішла мало не попереду всіх бригад на будівництві. І ось раптом молодь перегнала.

Найбільше давала Рибчина бригада — двадцять три метри на чоловіка в день пересічно, а молодь давала двадцять вісім два дні підряд і збирається давати тридцять один... В чому ж справа? Про це в першу чергу треба поговорити...

Так поставивши питання, Рибка озирнув усіх своїх штукатурів чорними блискучими очима. Чекав, хто перший візьме слово. Він знав, що бригада розбилась на дві частини, які навіть стали окремо: молодь стояла невеликою купкою під однією стіною ближче до дверей, а старі бородані хазяйновито розсілись в глибині кімнати, біля них притулився й Мурий, не відходячи від свого дядька, зазираючи йому в очі.

Першим почав говорити високий, вусатий Кузьма:

— Я знаю, куди все це йде, і кажу: нам переучуватися вже пізно. Ви робіть собі по-своєму, ви молодші, а ми старші, ми так звикли. Бо працюємо десятки літ, а не по півроку... Я не розумію ваших інструментів... Може, ще придивлюся, то й спробую, звичайно... Отак я скажу, не криючись...

Молодь гаряче почала обстоювати нові методи роботи за системою Інституту праці і, звичайно, навела приклади з бригадою Раї.

Коли слова попросив Свирид, усі затихли й заворушилися. Решетник пересунувся, потім підвівся і чомусь скинув картуз. Розгладив бороду тоненькими пальцями, кашлянув.

— Для мене тут все ясно... А раз ясно, значить — хочу й вам об'яснить. От правильно сказано, що, приміром, Ваня заробляє більше і виробляє більше. Чому? Тому, що правильно працює, бо йому допомагає наука,

а ми без науки, а треба з наукою. Не розумію, навіщо боятись науки, наука завжди за нас, от і давайте по-научному робить. Я теж старий, роблю не менш, ніж Кузьма, мабуть, більше, і говорю: переходити на нову роботу треба, по-научному. Може, не все зразу, може, поки тільки з ковшем будемо, сокола не кинемо, а там подивимося... Не соромно в молодих повчитися...

Після цієї промови настала тиша. Така тиша, що всі боялися її порушити. Жартує Решетник чи говорить правду? Аж доки після останнього слова, коли Свирид надів картуз, Хвилька крикнув:

— Правильно!

Тоді заговорили всі разом.

— Хитра гадюка стара! — ледве чутно прошепотіла Рая над вухом у Тані.

В особі Свирида молодь мала ніби сильного спільника, і тепер перемога була за ними. Хоча всі розуміли, що Свирид хитрує. Приготувалися до боротьби на цих зборах саме з Свиридом і його прибічниками, бо частина старих штукатурів підтримувала молодь. А тут головний ворог перейшов на їхній бік, зрадивши своїх друзів. Та друзі не дуже й сперечалися, більше посміхались, а сам Решетник замислено кусав лівого вуса. Потім, коли вже остаточно ухвалили його пропозицію про частковий перехід на новий метод роботи, Решетник підвівся і пішов до виходу. За ним Мурий і частина старих штукатурів. Відмахнулися від вимоги Рибки залишитися:

— Часу нема на зборах висиджувати. Спину й так ледве розгинаєш від роботи, та й холодно, хай йому грець... Ми своє сказали, а все інше без нас обійдеться...

За ними пішли й молодші — по одному, по двоє виходили, і людей ставало менше. Коли Рибка почав говорити про хуліганство Решетникове, хтось із кутка гукнув:

— Подумаєш, паничі які, робочий чоловік зачепив їх, так уже обидилися! Ми не виховувалися по прогімназіях, а з самого малку по риштовках стрибали! — Встав і теж вийшов.

Рибка ляснув себе розгублено долонями об поли піджака. Прошепотів щось про дисципліну і винувато подивився на десятника й товаришів з бригади Раї.

КНИГА ТРЕТЯ

1

Вечір за нею стежив — тихий, фіолетовий, ще прозорий вечір. Всі лінії почуттів змістилися, переплуталися, мов ніжне павутиння, порване несподіваним вихром. Несподіваним, нежданим вітром, що налетів з такого чистого фіолетового неба. І так само по глибокій воді неба пливла клоччям прозора піна хмар. На небо можна дивитись, лише високо піднявши голову догори, бо прямо перед очима воно заставлене корпусами, риштованням, бетоном.

Куди йти? Додому — там зараз мати стереже сон професора Кааба, потім чай і розмови. Залишитись тут? Стосунків, крім ділових, з цими людьми в неї не було, а Рая вже, мабуть, пішла з своєю бригадою на нічну роботу...

Сьогодні буде перший мороз. Відчувалася пружка, схожа на каучук земля, затягнена тонкою шкоринкою. Прямо — щось під кутом сорок п'ять градусів, горіла зірка, блимаючи своїми довгими, прозорими віями. Перші ніжні стріли тонесенького льодку впали на поверхню коричневої калюжі і тремтіли, зачепившись за береги.

Очі не випускали жодної деталі — все було близьке і зрозуміле. Одне дивно — чому треба йти додому? Завжди зайнята, вона дещо розгубила своїх друзів... Друзі, які залишилися, здивуються, побачивши Таню в себе, з великим інтересом почнуть розпитувати про життя і справи, потім вичерпана зацікавленість застряне в середині розмови незакінченим в'ялим запитанням, потім ніякова пауза і штучне збудження нового запитання:

— Ну, що в тебе ще хорошого, Танюхо?..

Так безславно закінчуються всі несподівані зустрічі з несподіваними друзями, залишеними на березі перед великою мандрівкою в далеке життя.

Все це Таня прекрасно розуміла. Правда, залишила своїх друзів років півтора тому. Та хіба можна виміряти час лише календарем і математикою? Час вимірюється подіями і сивизною на скронях, зморшками та мозолями на руках і перебоями серця.

Дійсно, куди піти? Чудова, цікава молодь, приміром, у бригаді Раї, але зараз усі вони працюють. А в Тані вечір вільний. Почала пригадувати своїх колишніх товаришів по школі — до кого з них тепер можна піти і разом відпочити після роботи? Раніш це було просто й цікаво. Тепер залишилися лише випадкові колишні студентки, а кращі поїхали кудись на роботу. З іншими розірвалися зв'язки. Ще раз пожалкувала, що сьогодні працює Рая. Маленька дівчина-бригадир весело йде серед прекрасного життя з широко розплющеними очима, і кожен її крок для неї відкриття й новина. Так само й інша молодь з бригади — Маріам з вічно здивованим поглядом. Ваня з щербинкою між передніми зубами, але з суцільною, широкою душею. Кумедний із своєю похмурістю, велетень Василь. Вони вміли і жартувати, і захоплювати, і захоплюватись усією своєю нескривленою брехнями істотою. Ваня мріяв будувати якісь скляні будинки в майбутніх соціалістичних містах і сперечався за них з Раєю. Василь потихеньку працював над винаходом машини для штукатурення і ніяково радився про все з Танею, довірливо показуючи їй цікаві рисунки проєктів...

Останніми днями приходила втома. Може, не втома, а нудьга від самотності. Самотність переслідувала особливо в такі вечори, як сьогодні. Темрява спускалася згори густим шатром непроглядної ночі. Мороз майстерно декорував землю. В такий вечір можна йти без кінця, і тихо розмовляти, і безтурботно сперечатись. В такий вечір цікаво мати якусь несподівану і неймовірну пригоду...

Напевне, пригода освіжає людину душею нервового напруження. Завзятий юнак сміливо поведе її, Таню, в якісь таємні місця і врятує від небезпеки, як це трапляється в романах. На неї, на молоду дівчину, нападає

мужчина-злодій, і вона врятується хитрощами... Перед очима постали пригодницькі фільми, оповідання й романи, кіногерої й героїчні події, що бувають лише в книжках.

Пригодницькі мрії летіли широко, і здавалося — зараз підійде невідома людина і почнеться перша частина великої пригоди. Реальність цього вечора розвіялася. Таня не помітила, коли прибавила кроку і швидко вийшла до залізниці.

Один погляд на низенький насип обірвав фантазію, лише налітали окремі кадри. Химерні картини нерозгорнутих подій розступились.

2

Павлюк сів проти Тані біля вікна. Поїзд вривався в темряву розгонистим скреготом і хриплим хряскотінням заліза. Інколи у вікно на мить зазірало, не мигаючи, холодне око ліхтаря. Вдалині за склом миготіли привітні вогники. На широких поворотах вони креслили круту параболу і знов припадали до землі або зникали, обірвавши золоту нитку руху.

Напроти кінець лави зайняв пасажир, чистенько одягнений і свіжо виголений, з вусами довгими, закрученими вниз. Скинувши кепку, він дбайливо витирав хусткою блискучу рожеву лисину й голений череп. Вся лінія голови його нагадувала нуль. Дужки вусів охопили чорними товстими рисками дрібне підборіддя і свіжий широкий еліпс рота. За дужки винесено: вузькі карі очі, високо вигнуті брови, м'які щоки, лапаті вуха і товсту коротку червону шию. Пасажир, повернувшись до млявого світла, розгорнув газету.

Таня перевела від нього очі. Спитала:

— Ви додому, товаришу Павлюк?

— Зайду й додому. Перед тим маленьке засідання. Потім повернусь назад. Сьогодні багато бригад працює вночі. Боюсь, щоб мороз не перебив кладку мулярам... Повинні вивести всі корпуси, намічені планом... Цього року не будемо морочитись із тепляками, бо дорого надто вони коштували нам тієї зими... Пам'ятаю, пам'ятаю ту технараду, де ви так завзято заперечували проти тепляків і я вас вилаяв... Настоював трест, треба

було виконувати, та й сам не думав, що так дорого обійдеться...

Обличчя Павлюкове було стомлене, і від рота вниз упали дві різкі зморшки. Таня стежила за рухом блідих губів. Павлюк враз умовк, і їхні погляди зустрілись.

— Я думала, ви їдете додому відпочивати...

Микита безнадійно хитнув головою і посміхнувся:

— Від таких розкошів я давно вже одвик. Може, цієї зими вкраду собі відпустку, а зараз... До Жовтневих свят ми повинні вселити до п'яти тисяч душ у нові будинки, а до грудня ще дві тисячі. А тут комісія. Того Безрукого принесло. Кривда цілий день зайнятий з ними, доводиться самому розриватись. Оце й машину довелося йому віддати. Кривда — прекрасний робітник, кращий з інженерів, з якими мені доводилося працювати. Мені справжній помічник, досвідчений, чесний. Він може робити по двадцять годин на добу, захоплюється, мов юнак. Для нього, крім будівництва, нічого не існує, а ви не забувайте, що йому понад шістьдесят років. І придивіться, як до нього ставляться робітники: називають папашею і слухаються кожного слова... А як ваш брат, Всеволод? Чомусь не з'явився сьогодні з комісією.

— Живе, існує... Я так мало з ним бачуся, що нічого й сказати не можу...

— Так... Вибачте, але він мені не подобається. В інституті він тримався відокремлено, і наші називали його білопідкладочником¹, представником славетної золоті молоді...

— Даремно вибачаєтеся, товаришу Павлюк. Я краще за вас знаю, що мій братець — порядна бридота.

— Чи не занадто різко?.. — поміркувано перебив Микита. — Почуття сестри... Я б не хотів, щоб моя сестра так говорила про мене.

— Ви, мабуть, не заслужили цього... А до родинних почуттів я ставлюся байдуже.

— Он як? — посміхнувся Микита.

— Отак, як бачите... — відповіла Таня. Пасажир з-за газети приглянувся до своїх сусідів.

¹ В дореволюційні часи студенти університету, дворяни, носили студентський сюртук на білій підкладці («біла кість»). Звідси — білопідкладочник. (Ред.).

Розмова весь час була напружена. Таня насторожено не хотіла вимовити зайве слово. Павлюк це помітив...

Вагон заколивався і сердито забряжчав біля чергової зупинки. Виглянули у вікно разом. Таня відчула гарячий, спокійний подих Павлюка на своїй щоці і не помітила, що Микита подивився на тонку шкіру її обличчя. Перший одкинувся на своє місце...

— Приходила Марфа сьогодні... Зовсім оновилася людина, ніби вона ходить не по землі і для неї світить зовсім інше сонце. Дуже смішно розповідала про свого сина. Назвала Сталіком і хоче влаштувати на будівництві октябрини.

— Я знаю... У неї в гостях була Рая і розповідала, каже — хлопець такими розумними оченятами дивиться на світ... Наче все, все розуміє...

Микита засміявся. Почував, що за короткий час поїздки він дійсно відпочине. Всі думки про роботу полетіли з голови, лише стежив за розмовою і надто юним обличчям своєї співбесідниці. Стежив, як на очах вузлувата, сплутана бронзова стружка волосся все більше й більше вибивається з-під шапки після кожного руху голови Тані. Не спускаючи очей з її обличчя, раптом сказав:

— Таню... На Жовтневі свята вже пустять, нарешті, трамвай до нас. Набридло поїздом? А на очікування автобуса більше часу витрачаєте, ніж на їзду?

Звичайно, сказав не те, що думав сказати, і тому розмова урвалася. Таня щільніше сіла в куток. Микита, навпаки, нахилився на маленький вагонний столик і знову:

— Таню, у мене до вас є два прохання. Одно з них досить нескромне...

— Говоріть, аби тільки нескромне прохання не вплинуло на моє салонне виховання... Мама завжди радила мені бути тендітною. Я її не послухала і пішла працювати на будівництво. Це був перший крок моєї загибелі в очах матері. Говоріть, товаришу Павлюк.

— Перше прохання таке: або я не буду називати вас Танею, або ви називайте мене просто товаришем Микитою... Поза роботою, звичайно. Ви ж знаєте, що я не дуже поважаю формальності... І щоб ви не гнівались на мене за різкість, тоді, в кабінеті. Я був дуже знерво-

ваний... Друге питання складніше: я прошу вас скинути вашу прокляту шапку...

Таня здивовано різко підняла голову.

— Обидва прохання ваші не заслугоували на таку довгу передмову, яку я виголосила, особливо друге, так зване нескромне. Мене дивують лише прокльони на адресу моєї ні в чому не винної шапки... Я, мабуть, розпатлюжена, як відьма.

Шапку Таня поклала біля себе, потім знову взяла в руки, крутила її в тонких пальцях.

— Ніколи відьми не бачив. Коли вищезазначена особа схожа на вас, тоді дуже жалкую такому прориву... А волосся ваше нагадує розплавлену мідь...

— Де ви такого навчилися, товаришу Микито?

— Чого?

— Говорити компліменти жінкам. Не здається вам, що можете зіпсувати молоду дівчину?

— У всякому разі, я цього не хочу... А ви не любите таких розмов?

— Компліментів?.. Я люблю книжки, фізкультуру і Стальгород. Не подумайте, що про Стальгород сказала виключно для вас, для начальства. Ми ж умовилися: поза роботою забувати про службові формальності...

— Цілком правильно, крім того, кар'єра ваша забезпечена, бо ви знаєте мою думку про вас, як працівника.

— Звідки я можу знати? — наївно спитала Таня.

— Яка наївність!.. Сорока на хвості принесла, от і знаєте.

— А, правда, сорока — птах дуже непосидячий і балакучий...

— Звичайно... Рая Душа, наприклад, напевне не витримала і сказала.

— Даремно ви про Раю такої поганої думки. Вона чудова дівчина!

— Так, чудова... У всьому, як комсомолка, і робітник, і зовнішністю нагадує вас у мініатюрі. Мама наділила її тільки скандальним ростом.

Поїзд уже йшов передмістями. По стінах майже порожнього напівтемного вагона пересікалися геометричні фігури світляних плям від ближніх ліхтарів. Паровози перетинали шлях різноголосими вигуками і вороже

шпили, зрівнявшись з поїздом. Після мовчання Микита промовив задумливо, задивившись на розкучерявлене волосся Тані:

— Я не знав, що ви така завзята фізкультурниця...

— На свята гратимемо з Ленінградом по волейболу... Я в першій команді граю. Прекрасна гра! Ритміка її надзвичайна. Ви розумієте — команди стоять одна проти одної, як дві стіни! Ех! Жаль тільки, що в нас надто мало звертають уваги на спорт. Трудящі, незалежно від віку й статі, повинні займатися спортом відповідну кількість часу щодня. Не може бути, щоб у людини не було часу. Не вірю.

— Ви, Таню, максималістка... Я належу до тих людей, у яких немає часу...

— Не вірю! Перевірте уважно день, і виявиться півгодини. Шкодить наша неорганізованість...

— Спробую перевірити... Може, ви й про книжки щось цікаве скажете?

— Не думайте, що я Мартин Задека... Але признаюся: не люблю, коли кінчається цікава книжка... Тоді я все поглядаю, скільки ще залишилося сторінок до кінця, і читаю повільніше і повільніше, розтягуючи надовше насолоду. З вами розмовляю оце, ніби читаю книжку...

— Таню, я-таки дійсно вас зіпсував, каюся, каюся щиро...

Зірвавшись з місця, Таня натягла недбало на голову шапку, розгонисто, щиро засміялася і крізь сміх заявила:

— Не допоможе каяття!

Швидко побігла до виходу...

Микита теж підвівся і стримано посміхнувся.

3

Іхала від вокзалу трамваем додому. Розмова з Микитою ще звучала в ушах. Тані тільки здавалося, що занадто дешевий був її дотеп з книжками. Про свої бесіди з іншими людьми мала звичку забувати відразу, коли кінчалася розмова. А тут сумніви дошкуляли всю дорогу. Вже встаючи з трамвая на Басейній і повернувши на вулицю Дзержинського, подумала:

«Дурна... Він забув уже давно, з ким і їхав, не лише розмову...»

І з цим натиснула кнопку дзвоника, біля якого в тисячу перший раз мимоволі прочитала, на білій емальовій дошці з вищербленим краєм, блискучі чорні літери: «Валеріан Николаевич Кааб, профессор биологии».

«Так, він забув навіть, з ким їхав...»

Від цієї думки стало боляче — про неї не згадають, вона вилетить з Павлюкової голови, як річ, що випадково попала на очі у вагоні від Стальгорода...

Дома була сама Ольга Вільгельмівна. Сиділа за столом і тримала в руках шитво. Побачивши Таню, поклала його на стіл. Великі окуляри зсунула на чоло.

— Це ти, Танюшо? Яка рожева. Надворі мороз?

Таня почала роздягатись, відповідаючи:

— Мороз. А ти сама, мамо?

— Валеріан Миколайович пішов на засідання, і Сева кудись зник. Галину витягли подруги з молодими людьми. Так я сіла за роботу... Зараз тобі дадуть вечеряти...

Скинувши плаття, Таня одягла квітчастий халатик і пішла вмиватись, перекинувши рушник через плече.

Коли Таня хотіла зробити матері приємність, тоді розмовляла з нею німецькою мовою. Це нагадувало дитинство. З малими Севою, Галиною й Танюшею мати інакше не розмовляла. Ольга Вільгельмівна, дочка власника гуті й невеличкого металургійного заводу, все життя намагалась робити так, щоб у неї була «порядна, шикарна, інтелігентна» родина. Цього не вийшло. Таня руйнувала всю гармонію сім'ї, як думала Ольга Вільгельмівна. Навіть ненавиділа німецьку мову.

Таня зраділа, що дома сама мати,— значить, тиша і спокій. Батько вічно мурмотить, сопучи собі під ніс, на адресу невідомо кого висловлюючи вічне невдоволення з кожної дрібниці. З братом починалися суперечки, а Галина лізла з розмовами про своє велике, вічне кохання.

Повернувшись з ванни, Таня звернулася до матері:

— Не треба нічого, я їсти не хочу, а чаю вип'ю...

Ольга Вільгельмівна насунула знову на очі окуляри, здивовано глянула крізь них на дочку:

— Може, ти захворіла, Танюшо? Зміряй температуру...

— І поклади компрес, правда? Мені хочеться пити, а їстиму пізніше. Може й зразу після чаю...

Мати знову взялася за шитво і заговорила тихим, розміреним голосом старечого спокою, схилившись над голкою:

— Ти переодягнися, бо сьогодні до нас в гості приїде Володимир Васильович на чай.

Таня швидко поклала ложку в блюдо:

— Безрукий?

— Безрукий... Розповідав Сева, що Володимир Васильович йому готує підвищення кар'єри. На місце вашого головного, Павлюка. Якась там комісія виявила дефекти, і тепер вашого знімуть, а замість нього буде Сева. Я казала, що це важка робота, але Сева каже — не турбуйтеся, мамо, справлюся, і Володимир Васильович допоможе. Ось сьогодні поговорять, обміркують. Безрукий має таку голову, що на багатьох вистачить. Ну, думаю собі, ти молодший, тобі видніше, і кар'єру дійсно треба робить. А Володимир Васильович любить Севу за чемність і вихованість. Каже, як рідного сина любить... А ваш — варвар якийсь, занадто ретивий більшовик. Володимир Васильович ненавидить його, хоч чоловік дуже вихований і культурний. Мабуть, скоро приїде разом з Севою...

Таня надто уважно слухала матір, зосереджено пила чай, і тисячі думок тиснулися їй у голові... Звичайно, все це дурниці, Павлюка не знімуть, але їй все одно не хотілося зустрічатися з Безруким. Заховатись у кімнаті Галини — не висидиш увесь вечір.

Рішуче відсунула чай і почала шукати своє єдине шовкове плаття. В шафі все переплуталося, але плаття не пом'ялося і зелено-золотим блиском переливалося в руках при світлі електрики.

Звичайно, порвалася якась петелька і треба зашити. На панчохах появилися дві старі дірки, і треба їх цеврувати. Зелений берет зник. Так завжди буває, коли поспішаєш, коли негайно потрібна якась річ.

Таня почала шукати голку, нитки та інше знаряддя.

В цей момент застрочив безглуздий, несподіваний дзвінок. Ольга Вільгельмівна підхопилася з місця. Таня, захопивши своє шитво, сховалася в кімнаті Галини.

Переляк був даремний. Поволі відчинилися двері, і в кімнату, тихо човгаючи великими калошами, увійшов

Вахрах. Уважно зняв капелюха, поклав його в кошик, поставив кошика біля своїх ніг, тихо привітався і сів на кінчик стільця.

Виглянувши в щілинку, Таня побачила Вахраха і вийшла до гурту. Радо привіталася з несподіваним гостем, що для неї був зараз приємніший за Безрукого. Проходячи повз Вахраха, помітила — волосся в нього з голови вилазить якось дивно, клоччям, ніби він линяє.

Сіла за роботу.

Вахрах помовчав, потім просто, без передмов за-
явив:

— Я відкрив душу. Душа сучасної людини. Що таке істина? Істина і душа — величини рівні... Ні, це не величина, а поняття, що стоять над нашими почуттями, а почуття відштовхують нас від світу. Головний наш ворог — розум. Байдужість до світу — ознака великої мудрості. Протагор¹ сказав, що всі наші знання рухаються від почуттів. Рух почуттів переходить в рух уяви, це говорю я. Протагор сказав, що міра всього — людина. Я знайшов людину...

Вахрах говорив, не звертаючись ні до кого зокрема. Говорив тихо, вигукуючи окремі слова чи закінчення... Продовжуючи мурмотіння, він нагнувся до кошика і витягнув звідти газету... Розгорнув її і подав Тані:

— Читайте тут.

Товстим пальцем показав рядок. На пальці виросло рідке кучеряве волосся, і ніготь був у чорній рамці віковичного бруду.

Таня на хвилинку перервала роботу і взяла газету. Стаття починалася великим закликом:

«Герої темпів, герої п'ятирічки. Бригада Душі показала справжні соціалістичні темпи і веде перед у соціалістичній боротьбі на будівництві Стальгорода».

Статтю Таня читала вчора, її з ніяковою радістю показала Рая, закривши рукою свій портрет.

Побачивши знайому статтю, Таня повернула газету Вахрахові, що вже давно говорив не перестаючи:

— Сократ² сказав: пануй над собою. Я розкрив

¹ Протагор із Абдери (481—411 до н. е.) — старогрецький філософ-софіст. (Ред.).

² Сократ (469—399 до н. е.) — старогрецький філософ-ідеаліст. (Ред.).

глибини його мудрості, і ось наслідки. Я відкрив душу. Душа панує над містом. Я пропоную знайти цю душу, і я знайду. Зав'яжу ремінці і піду пішки шукати в Стальгород і там скажу: я приніс істину, бо істина в нас. В нове місто вселяйте тільки пастеризовану людину, очищену душею. Пастеризація душі — от істина для нового міста. Вселяти людей без речей. Навіщо це? Речі — то наша уява, я пропоную нову душу... Я приніс вам трактат про пастеризацію душі.

Сидів і мурмотів. Мурмотів нудно, наводив цитати. Трусив бородою і тремтів, і вся сцена нагадувала театральне видовище. Навіть борода Вахрахова здавалася приклеєною...

Сидів і мурмотів і не помітив, що Таня встала й пішла в кімнату Галини переодягатись. Звідти вийшла зовсім інша, оновлена одягом, у блискучих панчохах і маленьких черевичках на низьких каблуках. Плаття м'якими лініями спадало вниз і підкреслювало стрункі обриси постаті Тані. Мати спинила на ній свої очі, але ненадовго. Стурбовано кивала Ольга Вільгельмівна головою, показуючи очима на Вахраха. Скоро придуть гості, і такий скандал.

— Не турбуйся... — тихо сказала Таня і зняла пальто. Вахрах все говорив про душу й пастеризацію людини. Виявилось, що про це мріяли Парменід і Анаксагор, Епікур і Платон, Спіноза і Шопенгауер¹. Для доказу Вахрах наводив довгі цитати, декламуючи їх напам'ять.

Ще раз зайшла Таня в кімнату до Галини і глянула в трюмо. Припудрила ніс. Перевірила, чи є хустка. Повернулася назад до себе і досить безцеремонно сказала:

— Ну, пішли, професоре!

Ольга Вільгельмівна злякано глянула на дочку:

— Ти ж ненадовго, Танюшо?

— Не знаю...

Вахрах покірно підвівся, повторюючи, що він зібрався

¹ Парменід (кінець VI ст. — поч. V ст. до н. е.), Анаксагор (бл. 500—428 до н. е.), Епікур (371—270 до н. е.) і Платон (427—347 до н. е.) — древньогрецькі філософи різних напрямків; Спіноза (1632—1677) — голландський філософ — представник метафізичного матеріалізму, Шопенгауер (1788—1860) — німецький філософ-ідеаліст. (Ред.).

йти з нею, і взяв у руку кошика. Довго надівав капелюх. Від філософа тхнуло кислим і цвіллю.

Тепер Таня почала вигадувати — куди їй піти. Як прекрасно, що вирвалася своєчасно з дому, навіть весело. Вахрах насмішив на цілий вечір своїм відкриттям. Завтра треба розповісти Раї і всій бригаді, вони падатимуть від сміху. Райка в ролі філософської категорії і основи пастеризації людської душі за методом Вахраха!

Хоч Вахрах і повільно йшов, але не відставав від Тані. Так вони разом вийшли на вулицю Карла Лібкнехта. Вниз серединою вулиці до майдану Тевелева в повітрі летіла кривуляста блискуча стрічка ліхтарів. Автобус захропів і спинився на розі, потім знову пішов. Таня провела очима машину:

«Якась дивна модель. Третина автобусного тулуба волочиться позаду, балансування ризиковане. Люди пританцьовують навсидьки, смішно. Дійсно, приємно пройтися по морозцю. Місто змінює вигляд. Куди йти? Може, зустріну когось знайомого і зачеплюся, не зустріну — біс з ними. Сказати Микиті про Безрукого? Ні, мабуть, незручно, образиться, хоча можна сказати взагалі, не згадуючи про Севку...»

На розі Ветеринарної люто блимав червоним квадратним оком сигнал, попереджаючи громадян про кров на рейках від необережного переходу вулиці. Праворуч суцільним вогнищем крізь дерева здіймався будинок Держпрому, підносив свої палаючі поверхи в чорне, низьке небо. Істеричним дзвінком трамвай перервав нервову гарячку думок, і Таня спинилася. Позаду обминав її Вахрах і щось цитував латиною, довге і нудне. Трамвай гнівним скреготом перерізував мертву цитату, мов засохлий сувій часів трухлявої схоластики. Перейшли Ветеринарну, обминаючи поквапливих перехожих. Більшість поспішала, переганяючи одне одного, ніби змагалися на першість ходіння.

Таня здалека пробігла очима величезний щит для афіш. Тісно притиснувшись одна до одної, гукали різними кольорами відозви й об'яви, театри і славетні гасролери. Вахрах знову пішов поряд, голос його став сонний і шарудливий, мов старовинний фоліант:

— Тепер розглянемо душу в її почуттях і відчуженнях. Душа є тіло з найтоншої матерії, що розлилася по

всьому тілу, мов теплий подих. Завдяки цьому частини, з яких складена душа, мають властивість відокремлюватись одна від одної, і душа саме тому здатна мати ще тісніший зв'язок з усією масою тіла. Над усією масою тіла панує душа, говорить Епікур. Це неправильно. Сенека йому...

«Молодь, будь в авангарді виконання п'ятирічки за чотири роки! — Прем'єра «Кармен». — До роковин Жовтня готуйся виконанням промфінплану. — Народження велетня. — Пролог. — Жінко, зміцнюй роботу авіахіму! — Гастролю Давида Ойстраха. — Гастролю Ксаті-Паті з муштрованими черепахами. — Госпрозрахункова бригада зміцнює фінанси...» — гукали заклики і афіші на щитах.

— Вибачте...

— Прошу.

Поспішаючи, перехожі обминали високу, дивну по-стать Вахраха, і Таня йшла біля нього, мов під захистом широкої завіси. Обличчя миготіли на розі, де перехрещувалися тротуари. Осінній кленовий лист, розхитавшись у повітрі, впав на плече Вахрахові.

— Річ — наша уява, і тільки душа існує як абсолют у всесвіті. Безконечність всесвіту, безконечність субстанції довів...

— Диви, який жук іде бородатий, а дівчину, бач, підхопив!..

Біля Театрального майдану юрба пливла суцільним конвейером на зчовганій стрічці асфальту. Барикади вітрин виростали несподівано, блискуче.

Тут Таня загубила Вахраха.

4

На роботу Таня мало не спізналась.

Проходивши Стальгородом, зустріла Павлюка рядом з Кривдою — вони серйозно розмовляли.

Над Стальгородом нависло важке сіре небо, схоже на свіжозаштукатурену стелю. З чорних провалів вікон нових корпусів виривалися найрізноманітніші звуки праці і безладні вигуки людей.

Микита замислено привітався з Танею. Потім, ніби щось згадав, посміхнувся. Низенький, товстий, з сірою

щетиною неголеного обличчя, інженер Кривда гукнув Таню:

— От добре, що я вас побачив. Там нехай Душа виділить кілька людей для інструктажу з бригади. Раптом загорілося всім переходити на нові методи роботи, інструкторів не вистачає. Рекорди й досягнення бригади Душі не дають спокою ні одному штукатуру.

— Ви хочете сказати, що соцзмагання допомагає? — запитав Павлюк.

— Я говорю про факти, а ви давайте правильні формулювання. А тепер я не працюю, бо ви мене загнали в ту бісову комісію. Згоріла б вона їм!

Таня пішла далі. Кривда здавався малесеньким поряд з Павлюком. Коротенька хутряна куртка робила його ще нижчим. З-під картуза вибивалося сиве волосся, але брови вилискували чорні й густі. Він сказав Павлюкові:

— Загнали мене в комісію, а я ніяк не можу розібрати, що їм треба. Власне, Володимир Васильович найбільше копається у всьому. Вже біля нього ціла група утворилася. Якийсь бородатий штукатур подав заяву, Кушоба теж дає поради; разів п'ять на день зустрічається з Безруким. Під вас копають яму. Володимир Васильович без склаки жити не може. Я його давно знаю, він молодший за мене... І така вже слава про нього пішла... Завжди він під когось підкопується, нервується, пише заяви, непосидячий чоловік, канцелярський чоловік. Нехай би тут пострибав!...

— Все ж таки, Миколо Митрофановичу, догляньте самі, щоб колгоспників влаштували сьогодні. Я ввечері зайду подивлюся... Це нам велика підмога, не якісь там випадкові люди...

— Не турбуйтеся, доки не приїхали мої мучителі, я збігаю туди...

— А я зайду до товариша Неїжмака на хвилину, потім, мабуть, буду в себе.

Дрібними кроками Кривда пішов праворуч.

Микита зайшов у приміщення партколективу. Неїжмак стояв біля вікна і розмовляв з високим дядьком у козушку і великій баранячій шапці. Побачивши Микиту, Сашко зустрів його словами:

— Добре, що зайшов... Ось бачиш цього героя?

З колишнього штабу нашого. Разом партизанами ходили. А тепер привів сюди цілий колгосп...

Дядько витягнув махорку і крутив кисета в руках.

— Та не весь колгосп... Ти хочеш, щоб тобі всіх віддав, а самі zostалися без людей... Хлопці почули, як Саша їм промову вшкарив,— звернувся дядько до Микити,— та кажуть, прямо ніби перед боєм. Отак, було, виголосить промову, так каміння кулаками трошили... Почали молодим розповідати... Треба буде нам гуртом зібратись, старим повстанцям, і вечір пробазікати, старовину згадати. А молоді нехай вчаться.

— Правильно, на свята так і зробимо... Що нового, Микито? Ти знаєш, твоя комісія не хоче робити доповіді. Кажуть, тільки братимуть участь у критиці роботи з своїми матеріалами обстеження...

— Звичайно, вони ж шукають у нас тепер лише зниження темпів проти тих завдань, які ми намітили планом... Забули про свій протокол. А знаєш чому? Бо приїхав Степанюк і поставив їх на задні лапи. Вайлович зовсім інакше розмовляв зі мною.

— Слизько стало?.. Слухай, треба колгоспників влаштувати.

— Вже зробив... Спецівки навіть видам завтра. Зараз привезли сім машин одягу і взуття і кажуть — ще привезуть сьогодні... Всі ходять, голови задравши і хвіст бубликом. Людей все-таки малувато, особливо штукатурів і мулярів.

Різно відчинилися двері, і влетів секретар комсомолу. Побачивши чужого чоловіка, він спинився на порозі і лише сказав:

— А я боявся, що тебе не застану!..

Хоча видно було,— хотів сказати зовсім інше, зовсім іншим тоном, Неїжмак, звичайно, помітив:

— А що таке, говори.

— Я тобі категорично хочу сказати про Кущобу. Ми ухвалили влаштувати суд над шкідником Решетником. А Кущоба проти... Той проти комсомолу, проти нас агітує, шкодить, а Кущоба прикриває його своїм авторитетом.

— Гаразд, не хвилюйся. Ще поговоримо про це. А за Кущобу сам знаю. Звихнувся парубок, хуторянина заїла або, правильніше, куркульщина.— Сашко безнадійно махнув рукою.

Вони прийшли саме перед початком роботи, прийшли всі разом, щільним чотирикутником організованих рядів. Рожевий туман насував на будівлі. Гулко гупали кроки, і пісня летіла розложисто, бадьоро. Бригади ставали на роботу, люди перегукувалися хрипкими голосами. Поїзд промчав, викидаючи димові кола, густі, важкі, схожі на мармур.

Десятники й бригадири вийшли їм назустріч, мов на параді. Завгосп давав останні розпорядження, і заступник Павлюка, сивий, старий Кривда, стежив далекозорими очима, як розташовувалася ця організована робоча сила.

На суботник прийшло понад п'ятсот душ заводської молоді.

Пісня стихла, навіть жарти й сміх не злітали з уст. Тільки в передніх рядах несподівано хихикнула розхристана завзята дівчина.

Назустріч Кривді вийшов юнак, високий, мускулястий, з міцним підборіддям на суворому обличчі. Показавши рукою на чотирикутник добірної молоді, він сказав:

— Прийшли на допомогу, товариші, виконуючи заповіт Ілліча. Він нам показав приклад, що таке соціалістичний суботник. Я пропоную просто розподілити нас на роботу, обійтися без промов і парадних мітингів.

Інженер Кривда задоволено підтримав пропозицію:

— Правильно, товаришу. Цілком правильно. Поговорити можна буде після роботи.— І пильно придивився далекозорими очима до обличчя юнака.— Значить, у нас такий план: частина піде на ремонт механізмів і на роботу з механізмами, частина — в корпуси на залізозварочні роботи й опалення або просто на допомогу нашим бригадам водопостачання, а інші залишаться на вивантаженні матеріалу. Що ви скажете на такий план?

— Ми цілком у вашому розпорядженні і в першу чергу підлягаємо вашій дисципліні і працюватимемо там, де найпотрібніше. Правильно, товариші?

— Безумовно...— відповіли голоси.

— Про що вони говорять?

— Що він сказав?— запитували задні і напірали вперед. Передні похапцем повторювали зміст розмови.

Інженер Кривда, вже в колі молоді, звернувся до всіх:

— Після роботи, товариші, наші робітники й техперсонал хочуть провести дружню змичку з заводськими робітниками, що прийшла нам допомогти. Може, які пропозиції цікаві будуть з вашого боку і молодими очима помітите якісь нелади, а вони в нас, звичайно, є, скажете, будемо тільки раді!

— Правильно сказано...

— Ця пропозиція ваша доцільна. Я мав про це просити, бо наші товариші хочуть взагалі ближче ознайомитись, що з себе уявляють і як будуються соціалістичні міста.

Представник молоді хотів щось сказати, але його перебив голос із задніх рядів:

— Кость, скажи ж, щоб нам найкращі квартири дали!

Крізь сміх відповіли гуртом, хором крикнули: «Нехай для такого пана палац збудують». А Кривда теж засміявся, затрусилося його кругленьке пузце. Великими блакитними очима, в старечих червоних повіках, шукав того юнака в юрбі, ставши дибки, бо був присадкуватий і низенький на зріст.

— Звичайно, може, ми б і залишили для вас найкращі квартири, та ми будуємо їх всі найкращі. Поганих Радянська влада для робітників не буде. Тут будуються не притулки якісь, а будинки і все місто з найкращими вигодами. Ви тут хазяїн і скажете сьогодні самі про нашу роботу...

Кривда пригладив свої зовсім білі вуса, що текли з верхньої губи двома м'якими, пухнастими валками. Діловито сказав:

— Значить, товариші, приступимо до діла. Ми спеціально виділили групу бригадирів і десятників, з якими й доведеться вам працювати. Вони все покажуть і організують. Зараз кожен скаже, куди й скільки треба людей...

Основну масу забрав собі бригадир Коза на відвантаження вагонів, а інші невеликими групами пішли у всі боки, обступивши бригадирів і засипаючи путь дотепами, глузливими жартами один з одного. Інші не витримали і почали пісню.

Коза давав пояснення про роботу.

Були майже на місці; тут поряд, на запасних рейках, стояли вагони, їхні темні черева набиті вщерть цеглою, деревом, залізом, цементом, вапном — тим, що волею людської творчості і праці обертається в будинки й міста.

Той самий юнак, що просив найкраще приміщення, гукнув товаришам:

— Та це ж не робота, а фізкультура, товаришочки! Щоб м'язи були міцніші. По команді берись...

— Подивіться на цього командира, тоді заявив себе шкурником, а тепер командує. Геть з трибуни! Я хочу командувати!

— Як я на вас подивлюся, так тут самі командири... Іч, як крекче командир...

— Так, крекчу, тільки не командую...

— Краще б ти командувала.

— Завтра буду...

Розмови й сміх. Дотепи й жарти. Молодь кидалася на вагони і випорожняла їхнє нутро на вагонетки, на підводи і просто на землю. Голоси скрипили від напруження, порохні, вигуків. Дехто вже змахував нашвидку рукавом піт з чола, інші поскидали теплі піджаки й пальта.

Бригадир Коза мовчки показував, наглядав і допомагав. Інколи до нього зверталися з запитанням. Детально, з умінням, пояснював і посміхався посмішкою дорослого і вуси гладив задоволено. Він-бо знав, що й розмови скоро стихнуть у колективному напруженні праці.

Дійсно, розмови почали стихати, лише інколи виривалися окремі вигуки. Тільки завзятий юнак, що вимагав найкращого приміщення, підбадьорював товаришів:

— Берись, темпи, темпи давай!.. Для соціалізму робиш, а не для хазяїна! Марусю, не хапай сама лантуха, бо підірвешся...

І він біг на допомогу русявій дівчині з гарячими щоками і веселим волоссям, що падало їй на чоло. Ще встигав жартувати, кожному кинути задирикувате слово, ніби дійсно для нього це була не робота, а розвага.

— Ех, Маню, коли б мені не бік, показав би тобі, як треба лантухи носить... Я прямо заздрю Костеві: бач, як пре, мов трактор.

Проводжав очима Костю, що легко носив п'ятипудові лантухи на своїх широких кам'яних плечах. Та

ще й котра дівчина позирала на Костю, ніби він був їй найближчий.

Під час цих розмов підійшла до Кози Настя. Дебела, підтикана, в широкій збірчастій спідниці і червоній хустинці, що робила її обличчя ще рожевішим.

— Там тії роботи, товаришу Коза... Вже все зробила і не знаю, де шукати наших. Не лише підлогу, а й вікна помила...

— Правду кажеш? — спитав Коза. — Я думав, до обіду тобі вистачить. Та воно вже й до обіду недалеко.

З гурту гукнув веселий парубок:

— Та нехай до нас стає, бач, блукає...

Настя подивилася в той бік:

— Невже Сидорка? — здивовано ляснула руками і урочисто склала їх на грудях. Застигла на місці.

Хтось перекривив:

— Не Сидорка, а Сидір Калинкоревич!

— Йй-богу, Настя, холера кирпата! Де ти взялася тут?

В розмову встряв Коза:

— Гаразд, ставай тут, до обіду в гурті поробиш...

Спокійніше Настя пішла до вагонів, на поміст поряд з Сидоркою, розповідаючи:

— Тут наших скільки завгодно... Кущоба, голова всього робочкому, чи як воно зветься. Ракита тут, Марченко і Дунька Савчина... Іще знаєш хто: Свирка Решетник гадючкою сичить на владу, а за ним, як цуценя дурне, ходить Мурий. Такий дурний, як і був.

З цими словами підійшла до рогожаних лантухів і побачила, що Сидорка вдвох з іншим хлопцем беруть лантух:

— Е, Сидорко, коли так робитимеш, ми тебе на загальні збори сьогодні не пустимо. Не заробиш...

Сидорка почервонів і гнівно кинув:

— А ти хіба забула, що мене в колективізацію куркулячий дрюк по спині вгрів. Тепер, дівко, важкого носити не могу...

— Правда, я й забула...

Підійшла до купи лантухів, легко поставила одного, вхопила за вушка і підставила плечі. Лантух ліг їй на спину. Ще раз підкинула плечима, щоб зручніше тримався, і пішла на помостя, похитуючись і важко ступаючи... Її мовчки пропускали зустрічні робітники.

Зустріч з московськими школярами під час декади української літератури та мистецтва у Москві в 1951 році. Стоїть у центрі — О. І. Копиленко. Сидять: (зліва направо) О. Д. Іваненко, П. П. Панч, П. М. Воронько. *Фото*

Знову пішли поряд. Сидорка розпитував про колгосп, про людей, про новини. Настя з довгими подробицями розповідала. Потім Сидорка:

— А ми суботник влаштували. Я тепер уже працюю в інструментальному. Ударник!.. Шість місяців на кваліфікації був, зараз в цеху самостійно. От цікаво... Машини у нас нові, горді, як дияволи.

— А я хочу теж зостатись. Піду в школу, а там...

— Я на інженера буду вчитись. Поки на курси хожу і в комсомол... Ти бачилася з Кущобою?

— Ні, мені казали тільки, що він панькається з тим гадам, Свиркою Решетником. Заборонив Свирка своїм у колгосп іти — хазяйство ж неабияке вже сини ведуть, а баба Химка агітацію розвела! Ото ж і Мурий — голі сидять і голодні всі, а в колгосп не йдуть, бо Свирка заборонив, бояться його, чи грець їх знає... Свекор Кущобин, ти ж знаєш, з куркулячої породи. Вовком дивиться і мовчить. Про колектив і слухати не хоче. Все хвалиться, що зятеві пише, як обижають родичів у нас. Сам їздив жалітися, та не знаю, чи виїздив чого... мабуть, через те Кущоба й водиться з тим Свиркою... Ти на збори залишаєшся сьогодні?

— Обов'язково. Ми закріплюємося тут на суботники до Жовтневих свят і про це повідомлятимемо на зборах...

— Цікаво... Я ще не дивилася як слід Харкова. Кажуть, є один будинок, куди влізе людей в десять разів більше, ніж у нашому селі... От...

Зваливши на спину чергового лантуха, Настя похитуючись пішла попереду.

6

Півдня і весь вечір Таня сиділа над числами обмірів. Складала відомості, бо не давала спокою бухгалтерія і виконроб запропонував їй покінчити сьогодні з цією проклятою канцелярщиною. Сиділа в конторі і рилася в табелях, відомостях і своїй записній книжці. Тому й спізнилася на збори.

Ідальня, освітлена величезними електричними лампами, і суглоби похмурих балок підскачили високо вгору: Довга дерев'яна зала здавалася вищою і привітні-

шою. Марфа весь день лазила з дівчатами по драбині, прибиваючи лозунги, плакати, портрети вождів, і таки прикрасила завжди похмуре приміщення.

Але коли Марфа встигала ще й дитину свою годувати, нікому не відомо. На такі запитання відповідала:

— Я швиденько збігаю до сина і назад. Завтра вже буду дома. Сьогодні погодую менше трохи. Нехай наїдається зразу, їсти йому є що... — І застібала на грудях теплу кофтину. Це вперше з'явилася на цілий день Марфа — хотілося самій бути на зборах.

Зала повно набита людьми, тільки біля дверей невелика порожня площина за спинами останніх рядів запізнених слухачів, що не встигли захопити місця на лавах. Люди гойдалися в тютюновому диму, ніби в мутній воді.

Таня оглянула залу і прямо перед собою в другому кінці побачила Безрукого. Він стояв спереду президії, крутив пальцями лівої руки свою борідку і говорив манірною мовою, натискуючи на слова:

— Злочинна недбалість... Негосподарність...

Ближче до передніх рядів, біля самого проходу, Таня помітила спину Всеволода, в коричневому пальті і картату його кепку. Всеволод сидів рівно, навіть напружено, і, напевне, не спускав очей з холодного блиску окулярів Безрукого...

Праворуч від себе Таня знайшла очима гурток з батальйону Раї, вже за останніми рядами лав стояли Василь і Ваня. Вони слухали уважно, але не дивилися на того, хто говорив. Таня підійшла до них:

— Давно почалося? А що було перед цим?

Василь нахилився до її обличчя і зашепотів:

— Неїжмак говорив про Стальгород і про п'ятирічку. Потім Павлюк знайомив з промфінпланом, а тепер представник комісії такий бюрократизм розводить, що хочеться йому в піку дати...

— А де Рая?

Швидко-швидко заговорив Ваня:

— Вона знову зчепилася з Решетником після роботи і казала йому, що прийде й виступить. Та довго немає. У неї іспит на курсах. Багато пропустила і пішла хоч сьогодні на іспит, а потім сюди. Тільки довго немає... Вам ніде сісти?

— Нічого.

Через голови Таня подивилася вперед. В президії сиділи Неїжмак, Павлюк, Кость і ще кілька робітників... Над залом висів одноманітний голос Безрукого:

— Значить, не зуміли використати старих кваліфікованих робітників. Нам ще рано їх викидати, беручи до уваги потребу в робітниках, та ще кваліфікованих, ми повинні їх берегти, давати їм всі можливості для роботи, нехай передають свій досвід нашої молоді.

— Правильно! — почувся голос Решетника...

— Звичайно, правильно, товариші, а в мене є заяви про таке поводження з кваліфікованими силами, яке межує із злочином. Називаю просто злочином, нема чого нам критись...

— Правильно!..

Тон промови Безрукого був зухвалий і нахабний. Він говорив, що за таких умов адміністрація нічого не встигне, і пропонував викривати нещадно всі хиби. Багато робітників не знали, в чому справа, і, побачивши, як криють адміністрацію, насторожилися підозріливо і навіть симпатизували цьому старенькому чоловікові, що так хоробро виступає. Особливо підтримали його, коли заявив:

— Повен сарай лежить взуття й одержі та спецівок, а робітники працюють невзуті й роздягнені...

— А в них ніяк чобіт не випросиш, чорти!

— Солити збираються!

— Собі залишають!

Полетіли вигуки, роздратовані, гнівливі.

Павлюк і Неїжмак переглянулися. Кривда в першому ряді нервово підвівся і знову сів, махнув рукою в бік президії, Неїжмак у відповідь кивнув головою.

Свою промову Безрукий закінчив під оплески частини зали. Він витер хусткою лоба і сів на місце.

Кривда давав спростовання з приводу взуття й одержі і звернувся безпосередньо до Безрукого високим голосом:

— Мене дивує, Володимире Васильовичу, що ви наплели стільки демагогії і наклепів, не гідних вас, або — гідних лише вас. Саме вас! Бо я давав вам усі відомості, а ви їх нарочито перебрехали. Тут люди займаються великим ділом, а ви з'являєтеся заважати, політиканствувати. Можете не протестувати, я вас

добре знаю, здається, не раз доводилося стикатися в роботі, Володимире Васильовичу!

Таня з цікавістю стежила за суперечкою. Вона зраділа, коли Безрукий закінчив промову. Тішилась тим, що вона знає, для чого провадиться вся боротьба. Спостерігала, не захоплюючись і не хвилюючись. Та й мовчав, вимучений сьогоднішньою незвичною канцелярською роботою, відмовлявся глибоко сприймати події.

Під час невеличкої паузи після спростовання Кривди відчинилися двері за спиною. Таня повернулася. Бокком у залу пролазив Мурий. Хутко понишпорив очима на всі боки, зустрів погляд Тані, а від стіни дивилися на нього Василь і Ваня. Дивилися на Мурого, скориставшись з тиші в залі. Але хлопець, впіймавши їхні погляди, посунув назад і зачинив за собою двері. Через хвилину знову увійшов, ховаючись за спину якогось робітника, і став під другою стіною, озируючись на всі боки.

Хлопці пересміхнулися, бо Хвилька повернувся назад до дверей і там давай обчищати чоботи, витирати їх об підлогу. В цей час почав говорити Решетник. Він риставив свою бороду, похвалився, скільки років працює штукатуром. Та його перебили.

— А скільки в тебе землі в Микитівці?

— Земля діло не наше. Ми говоримо зараз не про землю...

Свирид точно повторював те, що говорив Безрукий, тільки безладно і не так нудно. Коли почав розповідати, як його кривдять, Настя схопилася з місця і крикнула загрозливо, з болючим гнівом:

— Замовчи, Свирка!

Побачивши її, Решетник знітився, щось промурмотів і закивав бородою.

— Ти, дівко, не кричи. Подожди кричати, тебе не ріжуть.

В залі засміялися. Брязнув дзвоник. Свирид продовжував, пустивши ще один дотеп на адресу дівчат.

Двері розчинилися широко і лягнули гулко, роздратовано. Люди заворушилися, повертаючи голови, ніби вітер погнав хвилю.

Широкими кроками, поспішаючи, йшла до президії Марфа. Підійшла прямо до Неїжмака і говорила,

говорила йому на вухо. Сашко підвівся раптом і щось спитав, потім знову зашепотіла Марфа. Сіла біля нього на вільний стілець. Але не могла всидіти на місці, закинула ногу на ногу. Знов сіла звичайно. Руки неслухняно тиснули одна одну, і пальці гнулися, стиснуті пальцями.

Неїжмак шепнув на вухо Павлюкові, той відкинув голову і перепитав. Очі сховав під навислими бровами.

Нарешті Свирид закінчив, і зала застигла, ніби чекали тривоги.

Неїжмак встав і промовив:

— Слово для заяви має товаришка Марфа.

Марфа ступнула вперед і міцніше стиснула руки.

— Товариші, зараз я ходила по справах. Повертаюся назад повз восьмий корпус, чую стогін біля канави. Я туди... На землі, з проваленою головою, лежить непритомна Рая Душа, наш кращий бригадир кращого комсомольського батальйону. Карета швидкої допомоги забрала її в лікарню. Лікар заявив, що ніби нічого небезпечного нема... Але це виявиться потім. Втратила багато крові. Товариші, я заявляю, це помста класового ворога, це...

Таня побачила — Ваня кинувся в двері і, мов провалився, — зник. Василь зразу перейшов на другий бік зали і став біля цієї стіни. До нього ще підійшли хлопці з бригади Раї.

Хвилька поглядав через плече, чи можна повз хлопців прорватись до дверей.

Обурених, збуджених вигуків і промови Неїжмака Таня майже не чула і не чула свого власного голосу. Коли все стихло, Неїжмак закликав до порядку і пропонував продовжувати роботу. Тоді Таня неспізнаним голосом сказала:

— Я прошу слова... для заяви.

— Слово має товаришка Кааб.

Таня вийшла до столу президії, повернулась, і овали голів замиготіли перед її очима.

— Товариші, так, це помста... Замах на Раю вчинила рука ворога... Я хочу сказати не про це, там нехай говорять і діють органи міліції... Товариші, тут виступив інженер Безрукий, говорив високі слова, а я хочу тільки відкрити вам, для чого це все говорилося. Безрукий хоче скомпрометувати керівництво будівництва

Стальгорода, зокрема товариша Павлюка, щоб всунути сюди свою людину. Кого саме? Оцього інженера Кааба. Ось він сидить, нехай сам скаже. Коли відмовиться, я дам детальні пояснення і взагалі ще дещо додаю...

Всеволод схопився з місця і широкими кроками побіг до дверей.

Зала провалилася в загрозову тишу.

7

Рішуче зайшла в кімнату і охопила поглядом відразу всіх. По одній діагоналі виміряв швидкими кроками підлогу з кутка в кутку професор Кааб — батько, а по другій інженер Кааб — брат. Діагоналі пересіклися біля столу. З одного боку столу сиділа мати, тримаючи хустку біля рота, мов компрес, а з другого — Галина легковажно креслила пальцем на скатерці фантастичні візерунки.

Таня пройшла і сіла на свою канапу. Обіперлася ліктями на коліна і руками охопила голову. Кроки батька й брата стихли. Настала жагуча тиша. Тиша, що заповнила всі кутки, відтулини, мозок. Перед очима, під ногами лежали квадратики паркету, вони плавали, набігаючи один на одного і знову розпливаючись у рудому літеплі. Носок на лівому чоботі задрався вище, ніж на правому. В профіль він нагадував ніс інженера Кривди, симпатичний, але великий і поритий порами, мов шматок пемзи. Фіолетові жилки риються під шкірою, обминаючи отвори пор. Десь, на якомусь поверсі, грали на роялі, гучно вистукуючи високі ноти. І ці ритмічні, профільтовані стінами, приглушені звуки намалювали в уяві картину — болото серед зелених полірованих лугів, і в осоках кумкають жаби, коли сонце, як палючий багровий аеростат, тихо сідає за обрій.

Два кроки зробив Всеволод і спинився над Танею, задихаючись від злоби:

— Сволоч!.. Падло!..

Пролетіло в голові Тані у відповідь: «Безрукий любить Севу за вихованість і чемність...»

Але нічого не сказала, тільки підвела голову. Все-

волод махнув руками, як артист на сцені, хапаючись за голову, коли треба падати мертвим.

— Вислужуєшся... Заробляєш кар'єру зрадою рідні, рідному братові! З брудними руками лізеш...

Таня рвучко підвелася. Гумовий дощовик засичав на ній. Всеволод зробив крок назад. Здалося Тані, що в неї нерви оголені і кожне слово доторкається і проходить крізь неї болюче, нестерпно. Пальці на руках хруснули: стримала себе.

— Говориш, у нас брудні руки... А чого ви з чистими руками лізете? Чи знаєте ви, що там люди працюють, не рахуючи годин? У тієї молоді нема часу помити свої забруднені вапном руки, бо робітники сидять без житла і чекають закінчення будинків. А ви лізете заважати, хочете прийти з чистими руками на готовеньке... Демагогією розпалюєте недовір'я до адміністрації, щоб люди, нестійкі селяни й чорнороби, покидали роботу і зірвали план будівництва... Щоб під вашим впливом кращим ударникам провалювали голови! Щоб...

— Замовчи, я забороняю тобі говорити!.. — скажемо закричав батько.— Як ти смієш обвинувачувати в цьому Севу!

Тоді заговорили всі разом. Щось промовила навіть Ольга Вільгельмівна, стискаючи пальцями скроні. Всеволод повторював:

— Підлабузнюєшся, на лапки перед начальством...

Галина повернула голову, хотіла й собі щось сказати.

Всеволод нервово випередив Галину:

— Ах, залиш свою декламацію для аматорської вечірки... Я не можу більше! Я не можу більше її бачити, я не можу з нею тут жити... Я...

Знову ніби прокинулася Таня. Вона так стиснула зуби, що заболіли ясна. Цей біль заспокоїв. Впіймавши паузу між злісними вигуками до неї, з розпукою, затиснутою в лещатах волі, кинула:

— Як ви мені набридли!..

І пішла до дверей, нікого не помічаючи, мов сновиди, мов сліпець. Наткнулася на стілець і покірно обійшла його. Ніяк не могла знайти ручки від дверей...

На вулиці свіжий туман вогкими долонями доторкнувся до щік. Холодні пухирі ліхтарів плавали вгорі. Трамвай захрипів на звороті. Витрішкувато блимнуло фарами авто, повертаючи на вулицю Лібкнехта. Мотор муркотів приглушено.

Спинилася на розі. Не знала, куди йти... До когось з подруг?

«Почнуть розпитувати, чому, з яких причин... Цю ніч Рая буде в лікарні, можна поспати на її ліжку, а завтра...»

Останній поїзд на Стальгород відходить о першій.

Під тягарем важких думок опустилася голова, і Таня йшла, не помічаючи людей, забувши, що їй треба до зупинки трамвая.

Адже ще кілька днів тому вона думала, що Решетник просто бешкетує, що Безрукий і Всеволод звичайні собі кар'єристи. А тепер...

Перед її очима постала вся країна, яка перебудовується за планом першої п'ятирічки. На голих місцях виростають заводи, фабрики, гідроелектростанції. Сотні тисяч радянських людей — робітників, інженерів — винятковими темпами працюють на цих будівництвах. Широкі колгоспні лани простяглися на всій землі...

Це росте нове життя... Буйно шумить воно в творчій праці... Яке щастя ось цими руками творити його...

І це нове, як буря, змете таких, як Решетник, Безрукий, Всеволод, ба навіть професора Кааба. Але цей принаймні просто нічого не тямить, просто звичайнісінький собі старезний консерватор...

А ті відчують, що їх змете нове життя, що придуть тисячі і тисячі таких, як Павлюк, Рая Душа... Та, власне, вони вже й прийшли, але їх ще, може, не так багато. Щодня, щотижня ростуть ці люди...

В лютому безсиллі Решетник робить замах на Раю...

В такому ж самому безсиллі паплюжить, підриває авторитет Микити Павлюка Безрукий, він хоче затримати темпи будівництва міста, витягнувши на високий пост бездару, циніка, одверто антирадянського типу — Всеволода.

Звичайно, є значні труднощі. Адже взяла партія нечуваний розгін в побудові соціалізму. Відразу всього не настачиш. Та це ж на короткий час... А вороги й це

хочуть використати! Ні, не вийде! Нічого у вас не вийде! Візьмуть вас за карк!

— Не вийде! — раптом скрикнула Таня. — Ми знаємо, що це таке. Це класова боротьба! Так, класова боротьба... І я ніскільки не жалкую, що викрила тебе, братцю!.. І надалі вам пощади не буде!

8

По обіді вже ставали на роботу, коли влетів Ваня, захекавшись, хапаючи повітря сухими губами:

— Мало не спізнився! — відсапуючись, кинув Василеві, що виконував обов'язки бригадира. Потім перевів подих і гукнув усім:

— Рая повернулась! Лежить у себе на ліжку!

Посипались запитання. Відповів зразу всім:

— Каже, не дуже болить. Забинтована голова і схожа на турка... Ледве ходить, а заявила, що завтра на роботу вийде. Коли я почав одмовляти, Райка розгнівалася й вигнала мене.

— Правильно!

— Що правильно?

— Та треба, щоб видужала...

— Правильно зробила, що вигнала такого красеня, — підморгнув Василь.

— О, чули, як каланча заговорила? — швидко показав Ваня на Василя. — Іди сюди, Васю, мені потрібна висока підпора під риштовку.

Як більшість дебелих людей, Василь не образився на дотеп Вані. Похмуро покликав:

— Іди краще, я тебе по потилиці погладжу, Ваню,

— А в тебе руки чисті?

9

Погомонівши під час праці, умовилися — закінчивши роботу, йти гуртом провідувати Раю. Сказали про це Тані, і пішли всі разом.

В бараках чистенько і піч горіла весело. Першими зайшли Мар'яша й Таня, за ними Ваня, Василь і ще

цілий гурт, а інша частина бригади пішла вечеряти і мала прийти в другу чергу.

Мар'яша побігла від самих дверей і поцілувала Раю. Ваня швиденько став за нею:

— Ви останні, громадянко? Я за вами.

Рая засміялася болісно:

— Тут не церобкооп, проходите, громадянинне!

— Жаль, а я думав...

Голова Раї вся забинтована, тільки обличчя залишилося відкритим — бліде й ніжне. З-під ковдри визирали малесенькі ноги в сірених панчохах. Зовсім дитячі ноги. Поранена підвелася і сіла похитуючись.

— Лежи, Раю...

— Та набридло, походжу трохи, посиджу з вами. Як там у вас, товариші, не відстали? Васю, розкажи...

— Переганяємо навіть. Прийдеш, так ми такі темпи...

— Все нічого, тільки бригадир нас обижає. Строгий начальник, — показав Ваня на Василя.

— Ти, Васю, дрюком оцього балакуна, — промовила Рая, намагаючись говорити веселіше й голосно, хоча виходило в неї кожне слово важко, без інтонацій.

— Мене дрюком, яка невихованість! Але ти, Райко, зверни увагу на нашого бригадира. Останнє досягнення радіотехніки. Жива антена! Глянь, як злякано дивиться на нього Мар'яша. Страшно?

— Ванька, покинь! — спинила Рая, побачивши, як почервоніла Мар'яша.

Встала й одягла черевики, мініатюрні черевики, але все ж великі на її ногу. В жовто-золотавій простенькій ліонезовій сукні, струнка й тоненька, як гілочка. Сказала:

— Лікарі кажуть, багато крові втратила. А болить не дуже. Він, видно, сховався під стіною, бо я пройшла й не помітила. Потім раптом стрибок — і більше нічого не пам'ятаю...

— А ми здорово зцапали Мурого, — розповів Василь. — Він хотів проскочити повз нас, а я його за плече і надвір. Той аж до землі припадає. Нахилився над ним і питаю: ти вдарив, говори, бо вб'ю! Закрутився на місці і признався. А тут міліція підійшла... Старий Решетник почав був лаятись з міліціонером і не хотів під арештом іти. А потім покірно почалав. Мабуть, Мурий його викрив.

Рая сіла поряд з Танею й Мар'яшею.

— Ти ночувала замість мене, Таню?

— Ночувала, бо діватись нікуди було. А зараз збігаю в контору, скажу Павлюкові, нехай дасть ключа, спатиму в конторі. Після тієї історії покинула своїх батьків...

— Зовсім?

— Зовсім... Поки знайду кімнату, поживу в конторі.

— Я тебе нікуди не пущу, Таню, будемо разом. Дивись, у мене койка широка. Ти не будеш заважати; ще веселіше буде...

Таня, сміючись, взяла її за руку.

— Нехай як видужаєш, тоді. А зараз я піду до Павлюка, щоб застати його, потім назад, і поговоримо.

Відійшовши до дверей, Таня повернулася ще раз, бо всі мовчали. Рая тихо гукнула:

— Таню... Ти знаєш... правильно зробила, що пішла з дому. Я теж покинула б...

10

В порожніх кімнатах контори гулко билися кроки. Співробітники вже порозходилися, лише Галя сиділа за своїм столом, що стояв під надзвичайним кутом відносно дверей і стін. Галя сказала, що Павлюк сам, і Таня зайшла в кабінет. Микита підвів голову від паперів. Допитливо поглянув.

— А, Таня! Чому у вас такий розгублений вигляд? Знову щось сталося на вашому нещасливому корпусі?

— Ні, все як слід. Навіть Рая повернулася з лікарні, я зараз від неї.

— Повернулась? Ага, треба зайти її провідати. Гаразд, добре, що сказали. Може, зараз піти, доки прийде Кривда? Ви куди звідси?

— Хочу ще повернутися до Раї.

— Тоді давайте підемо разом і дорогою поговоримо. Згодні?

Павлюк одсунув стільця і одягнув кепку. Стояв високий на міцних, дебелих ногах. Галстук зсунувся набік під комірцем чорної сорочки, і піджак тісно охоплював плечі потертим сірим сукном. Пішов без пальта,

стукаючи широкими каблуками чобіт з високими хаялями.

— Скажете Кривді, що я зараз прийду. Через півгодини буду тут,— кинув Галі і пішов попереду.

Свіжий вітрець налітав із степу. Павлюк здригнувся і застібнув гудзика на піджаку.

— Так що вас збентежило, Таню?

— Нічого не збентежило. Просто в мене є до вас прохання, так би мовити, позаслужбове...

Микита мовчав, вичікуючи. Під ногами хряскотіли камінці.

— Справа така. Бачите, після чергового родинного скандалу я покинула своїх батьків. Напевне, назавжди...

Від хвилювання слова переривалися і тремтіли. Після кожного речення — пауза.

— Я ночувала на ліжку Раї. Тепер хочу вас просити, щоб ви залишили для мене ключ, і я буду ночувати або там, де Галя, або у вашому кабінеті. Бо в бухгалтерії брудно, холодно, незатишно...

Ще кілька кроків Микита зробив мовчки, потім задумливо притишив ходу.

— Так... На зборах ви бомбу кинули... Рознесли все. А в тресті що робиться!.. Здається, Безрукого і вашого брата перекидають на іншу роботу. Звернули увагу, як гостро сперечалися два старі інженери — Кривда й Безрукий. От вам дві протилежні постаті старих спеців. Один з них по-справжньому працює для соціалізму, а другий ніяк не може сприйняти більшовицьких темпів і більшовицьких методів роботи. А виступ члена комісії проти Безрукого? Звичайно, Таню, можна ночувати, де ви захочете, та справа не в тому...

— Бачите, товаришу Микито, я могла б піти до когось з подруг, тимчасово. Та почнуть розпитувати, дорікати... Не хочу. Ось зараз я сказала Раї і братві з її батальйону, ніхто навіть не промовив і слова. Вони, коли не знають, так відчують, що треба...

— Ночувати можна... Та й кімнатку, може, ми вам викроїмо... А в цій справі я замішаний трохи. Єсть, придумав... Здорово! Біля вас ідучи, обов'язково впіймаєш якусь геніальну думку! Бачите, яким стилем я вмю говорити?

— Коли самі знаєте ціну такому стилеві, тоді нічого.

— Ви ж не знаєте проекту! Слухайте, Таню, уважно і не смійте переривати! У нас сім'я з чотирьох чоловік. Займаємо три кімнати в новому робітничому будинку. Я маю окрему кімнату, сестра Віра, фабзавучниця, теж, а третю займають батьки. Сьогодні я поїду додому, зберу пленум і умовлю Віру, щоб вона прийняла вас до себе жити...

— Перебить можна?

— Слова не даю. Віра прекрасне дівча і всім цікавиться. Я для неї існую замість ходячої енциклопедії, але бачимося ми на тиждень раз або й того менше. Значить, ви страждатимете замість мене. Тільки я їй скажу, щоб не біла вас. Зі мною вона вічно хоче битися. Замріть! Можливо, навіть завтра забирайте ваш посаг і переїздіть... Тепер коротеньке слово має товаришка Кааб. Коли вона буде говорити нісенітниці, позбавлю слова іменем єдиноначалія, бо ми знаходимося на території Стальгорода.

— Я не хочу нікому заважати, товаришу...

— Я вам більше слова не даю! Ми з батьком давно говорили, що не треба привчати Віру замикатися в чотири стіни. Вона повинна виховуватись в колективі навіть поза навчанням... Розумієте? Я певен, що ви на неї впливатимете прекрасно. Ну, а коли не сподобається, знайдете тим часом собі приміщення. Все... Тепер скажіть, який у вас посаг?

— Ковані скрині, повні срібла й золота. Десять шаф туалетів, гараж власних автомобілів, аероплан і гідроплан стоять на Лопані. А на Нетечі — яхта. Крім того, різні сувеніри, порцеляна та інші дрібниці...

— Ну, фантазія у вас буржуазна... Просто як з американського роману.

Павлюк засміявся майже над вухом Тані, пропускаючи її вперед у бараки. Побачив Раю:

— Здорові, товариші! Здоров, Раю! Навіщо ти свою голову підставляєш розбійникам?

Стояли серед гурту, маленька, струнка Рая відповідала, взявшись рукою за бинти:

— Мабуть, дурна голова.

— Тоді б він шукав іншу... Як почуваш себе?

Ваня не дав відповіді Раї, звернувшись серйозно до Микити:

— Товаришу Павлюк, у нас прохання до вас. Нехай завгосп видасть нам ланцюга товстого...

— Навіщо?

— Прикувати Раю, бо хоче завтра на роботу вийти.

Кімната здригнулася від дружного сміху. Рая знову схопилася за голову і болісно сказала:

— Недавно товариш Павлюк мені заявив, що навіть з труни мене витягне, якщо вмру, витягне, поставить на ноги і скаже: йди працюй. Значить, ланцюга не дасть.

Микита сів на лаву і посадив біля себе Раю. Показав їй легко на плече руку і сказав:

— Ми тебе й без ланцюга не пустимо, поки не вджуєш... Ви доглядайте її, і нехай тільки спробує вийти на роботу без дозволу лікаря, прямо до мене мчить. А я знайду управу... Воно швидко заживе, а після Жовтневих свят матимеш відпустку на місяць. Поїдеш у будинок відпочинку, знову героєм прийдеш, правда?.. У нас буде грандіозне святкування Жовтня. Наші заводи, делегації з усієї України і з інших республік... Підтягнись, братва!

Весь час у кімнату заходили дівчата і підходили до гурту. Навколо Раї зібрався цілий натовп робітниць і робітників. На кожне слово відповідали разом — і сміх, і жарти. Розмова набирала характеру товариської бесіди. Василь ще раз розповів, як вони ввіймали Мурого, і розповів так, що Микита сміявся, розхитуючись на лаві. Електрична лампа стрибала перед його очима, і світло розбивалося на скалки, на кольорові плями.

Микита підвівся, став на свої довгі ноги, засунувши руки в кишені. Його оточили голови молоді. Бачив близько багато очей різних кольорів і форм.

Поглянув у вікно — прямо перед склом метнувся вгору цегляними бортами будинок, а ще далі насувалися дахами один на одного, шикувалися в уяві свіжі корпуси нового міста. Та сила, що заставила вирости Стальгород, з'єднала навколо себе молодь з усіх кінців Радянської землі. Десь по закутках виростили ці люди, вчилися, довгими сірими світанками сиділи за книжками й за роботою, мутні вечори заставляли їх за

роботою,— і мріяли. З цими мріями приїхали сюди на боротьбу за своє життя. Це росло, так би мовити, третє покоління революції...

Так близько й ясно відчував цих людей Павлюк, ніби вони виростили з нього. Тому й невимушені балачки й суперечки виникли самі собою. Тому й Микита почав завзяту суперечку з довгим Василем та його прибічниками про можливості штукатурення машинами. Здивовано виявив Павлюк, що його співбесідник чудово орієнтується в техніці, навіть в досить складних формулах з математики...

Звичайно, випадково суперечка перелетіла на питання про соціалістичні міста. Тут найбільше довелося говорити вже Микиті. Він пояснив основну різницю між буржуазним і соціалістичним містом. Перше будується на базі торговельній, а друге — на виробничій, бо це місто будується для робітників.

— Ще різниця в плануванні міста,— продовжував Микита.— Візьмемо дореволюційний Харків. У Харкові будували тоді, не замислюючись про майбутнє. Ми будуємо наш Стальгород, щоб це було здорове місто. Найкращий фільтр повітря — рослина. Між містом і виробництвом ми насаджуємо зелену смугу парків, садків, скверів, де влаштуємо ставки, озера. Вулиці плануємо широкі, будинки ставимо далі один від одного, і ці прогалини засаджуємо деревами. Ви, мабуть, бачили, скільки навезено там кущів і дерев? Розіб'ємо квітники... Влітку відкриють кіоски, кафе, спортмайданчики. Робітник там відпочиватиме. Робітник повертається з роботи, і в його розпорядженні бібліотека й фізкультурна зала, парк і наукова лабораторія. Окрема кімната для відпочинку. Діти в садку чи в яслах. Середні і вищі школи побудуємо. Звичайно, Стальгород тільки початок. Це одно з наших перших міст. Надалі будуватимемо, мабуть, інакше. Вже почали виробляти готові будинки, і, можливо, доцільніше буде ставити такі готові будинки з розсувними стінами, з'єднувати їх у комплекси, розташовуючи по лінії пересування. Зараз дорого обійдуться нам залізниці і шляхи, але потім дозволятимемо собі робити все, не хапаючись за кишеню... Автомобілів у нашому розпорядженні буде скільки завгодно...

— А як же село? — несподівано спитав Василь.

Ваня, звичайно, і тут підтримав свого друга:

— Митя турбується за свою Мар'янівку...

— Нехай за Мар'янівку не боїться. Ви ж знаєте, що різниця між містом і селом зникає, різниця в праці стиратиметься. Бо у нас є техніка, машини... Біля Стальгорода є цілий ряд колгоспів і радгоспів, хліборобських і тваринницьких, що безпосередньо зв'язані з нашим містом. Постачатимуть продукти виключно в першу чергу для Стальгорода. Заводські робітники їм допомагатимуть, колгоспники йтимуть на допомогу заводам...

Закінчуючи останнє речення, Павлюк глянув на годинник:

— Любі мої товаришочки-ударники! Я надто захопився своєю професорською лекцією і спізнився! Мене чекають і прокляли, мабуть... Ось що, братця! Хто хоче посперечатись про нові міста, давайте після свят влаштуємо спеціальні вечори-бесіди з доповідями... Диспут організуємо. В мене самого руки сверблять нашим архітекторам чуба нам'яти... А ти, Раю, видужуй в ударному темпі... Хоча змагатись тобі нема з ким, у всіх голови цілі. Пам'ятай, що ти потрібна...

— Для соціалістичного будівництва, — урочисто сказав Вася.

— Правильно! — махнув кулаком Микита і, засунувши руки глибоко в кишені, пішов.

11

Рая підняла комір свого пальта, бо в спину подував вогкий, осінній вітер. Під хусткою сховалася біла пляма забинтованої голови. Давно всі розійшлися після роботи. Рая з Ванею вийшли на шлях. Ваня почав знову, але зовсім іншим голосом.

— Рибка побачив, що ти вийшла, і перелякався. Він заявив, що через того Свирида наш батальйон взяв першість. А тепер докажуть усім і переженуть нас. Поставив ланками своїх хлопців, і здорово взялися. Сьогодні побачив тебе і замовк.

Пройшовши кілька кроків мовчки, Рая замислено сказала:

— Нехай... Ми не для себе робимо. Треба, щоб усі знали, для чого, для кого працюють, а не просто переганялись. Це йому не наввипередки бігти...

Здалеку гуркотів поїзд. Паровоз хропів, напружуючи свої сталеві м'язи, і намацував путь холодним світлом жовтих очищ. Рая подивилася на поїзд, але його не видно. Почекала, доки розвіявся гуркіт.

— У нас сім душ у комсомол подають на Жовтневі свята. З ними й Таня йде... Павлюк дає рекомендацію...

— Так вона вроді наша й є. Недавно каже мені: «Якого чорта ти мене величаєш на ви? Може, «ваша величність» ще скажеш?» — і сміється. Розповідає багато, видно грамотна здорово. Про Енгельса розповідала вчора, як він пише про соціалістичні міста...

— У неї батько професор. Казала, після того виступу заявив, щоб і на очі не з'являлась. Розлютувався. Таня і втекла з дому. От тобі й професор...

— Професор? А я тільки семирічку скінчив. Райко, підемо разом учитися? Правда?..

Ваня поклав руку Раї на стан, нахилився плечем до неї. Заговорив тихше, ніби вітер міг підслухати розмову.

12

Ївга ходила по хаті, наче їй двадцять років — молоді й розмашисто. Доки її не було, Віра з Танею прибрали в усіх кімнатах, але Ївга метушилася і хазяйськими руками наводила остаточний порядок. Там не по її поставлено посуд, там не так застелено підлогу. Ковдра на ліжку застелена нерівно. Віра засміялася в руку і зашепотіла Тані:

— Я тобі кажу, що це не та мама... Ось подивися, зовсім не така стала. Таню, а в мене щось цікаве є, я тобі покажу по секрету...

Не доказала свого секрету, бо підійшла Ївга і сіла.

— Хоч відпочину трохи... Цілий день по трамваях стрибала, та засідала, та начальство розщукувала... Ви ж принаймні їли вже, дівчата, чи натщесерце ото до книжок поприлипали, як бджоли до квітів?

— Я ще на роботу поїду... У нас така гарячка. Цілу ніч, мабуть, буду в Стальгороді,— відповіла Таня.

— І Микита не прийде знову. Ти йому хоч їсти понеси і собі візьми. Бо це ж не тільки ніч, а й завтра там будете...

Івга підхопилася і почала готувати Тані пакунок. Вона знову повернулася до столу.

— Ну й день сьогодні! Поїхали ми в міськраду шукати головного, що планує їдальні. Зайшли... Дивлюся, на дощечці написано: Шагайда...

— Іван Семенович? — між іншим спитала Віра.

— Та Іван же... Хотіла зайти, коли прилизаний, як казан, канцелярист каже: «Не можна сьогодні». Такої, кажу, чули! Може, він для вас зайнятий, а я таки зайду. Заходимо, сидить за столом. Так ото ти від робочого класу сюди ховаєшся, Іване? Сміється. Від тебе, каже, Івго, і під землею не сховаєшся. Поговорили... Пам'ятаєш, кажу, в п'ятому році наскочили на нас жандарми, а прокламацій нікуди подіти... Я стою біля них, Іван і передав цілу пачку. Куди з ними діватись? І тікати — не втечеш. Я примудрилася, та під спідницю, і стою свята. Підходить городовий, посміхнулася, він вуса покрутив і пішов обшукувати хлопців. Випустив мене... Тоді я молода була...

За дверима кілька разів важко гупнуло об підлогу. Так робив тільки Петро Павлюк. Мабуть, звичка — хоч брудно, хоч ні, обов'язково оббиває бруд з чобіт. Дійсно, відчинилися двері, і на порозі скинув шапку Петро Макарович. Витер вуса і, прижмуривши від світла очі, подивився:

— А! У нас сьогодні гості: мама дома! — Підійшов ближче і почав скидати піджак.

— Ти, бач, скучив за мною, мій любий.

— Як же, за таким щастям, та не скучати. Ти тепер у нас гість...

Дівчата стримували сміх. У Віри тремтіли губи, вона схопила Таню за руку і міцно здавила. Павлюк підійшов до гурту:

— Значить, самі баби дома і до купи збіглися в одну кімнату язики чухати. А ви газети читали сьогодні? Знаєте, що написано про нашу Івгу Матвіївну? От, бач, як вони за політикою стежать...

Всі дивилися на нього з запитанням. Навіть Віра здивовано застигла.

Петро Макарович не поспішав. Поглянув на дружину, що ніяк не могла зрозуміти, жартує він чи ні. Потім на дівчат, які дивилися йому в рот і чекали продовження. Похитав з докором головою:

— В «Комуністі» ж написано великими літерами, що Івгу Матвіївну Павлюкову нагороджено званням заслуженої годувальниці республіки. От куди доскочили! П'ять днів у їдальні поробила, і відзначили, а що ж далі буде!..

Зірвавшись з місця, дівчата побігли в свою кімнату, переганяючи одна одну. Івга передихнула з полегшенням:

— Тільки й знаєш, що видумувати... Аби смішечки йому. Ото вас пара з Віркою. Спарувать, та тільки кому віддать?

— Не візьме ніхто, не витримає...

— Ото й спасіння.

— Образилася як!.. Давай помиримся... Тепер ти в нас гість і заслужена. Завтра тебе цілий день і аеропланом не зганяєш, перед святами...

— На свята їдальню відкриваємо...

— Таки вимотали з душі. Молодці, баби! Так ти мені на завтра приготуй, будь ласка, білизну і взагалі весь комплект. Піду перед нашим празником попарюся. Засідань у мене і не перелічити: в парткомі, в міськраді, в завкомі, червоногвардійці, партизани, ударники... Але я заявив: хоч догану записуйте, а перед святом піду на годинку попарюся...

13

Блискучий асфальт нового шляху до Стальгорода змотувався широкою стрічкою під колеса автомобіля. Машина йшла тихо. Мотор наспівував одноманітний мотив.

Микита повертався з Харкова, де він бачив підготовку до свят. Будинки і вулиці вже стояли вквітчані, покраяні червоними полотнищами. Велетенські плакати беззвучно вигукували заклики. Над трибунами ляскали од вітру прапори...

— Треба оглянути наші...

Шофер повернув своє широке, чисте обличчя і посміхнувся, показавши дрібні, молоді зуби:

— Доріжка, товаришу Павлюк, прямо, як паркет. Натисну на газок!

Сказавши, повернувся до руля.

Машина ледве помітно здригнулася. В обличчя кольнула краплина чи порошинка. Враз телеграфні стовпи, що сплутали вгорі шлях дротом, широкими кроками помчали вперед і врозтіч. Промайнула група робітників на новій трамвайній колії. Зварювали рейки. Прямо з їхніх рук виривався куш блідо-синього полум'я.

Ледве автомобіль узяв швидкість, Павлюк помітив — шофер знову пустив машину тихше. Попереду якась постать розмахувала руками, закликаючи спитись.

Постать летіла назустріч із швидкістю ходи авто. Шофер хотів обминути ліворуч, але людина перебігла на той самий бік шляху і, високо піднявши руки, намагалася впіймати передок машини мало не в обійми.

Шофер вилаявся в прозоре скло і спинив машину.

Микита побачив перед собою високого незграбного чоловіка з бородою пірата, в старомодному пальті і в капелюсі клоуна. В руці кошик, набитий речами і накритий газетами.

Постать наблизилась до нього. Микита суворо спитав:

— Що вам треба?

Людина взяла кошик у другу руку і похмуро заговорила, дивлячись у землю.

— Завтра оголошено вселення в нове місто Стальгород. Я зав'язав ремінці на своїх ногах і йду туди. Мені треба вселитись у нове місто. Я несу світу трактат про пастеризацію душі нової людини в новому місті. Без цього я не даю дозволу на вселення! Тепер посуйтесь, я сідаю в машину.

Людина ступила крок, але Микита спинив її запитанням:

— Хто ви?

— Я — помножений на нуль плюс одиниця. Одиниця, звичайно, я, що паную над собою. Філософію

скорочено під час рішення задачі з двома невідомими. Філософія попала під ризику формули, і її скоротили. Залишився філософ без філософії Вахрах. Я і нуль...

Шофер почервонів, зціпивши зуби. Нижня губа його тремтіла. Світлі очі потемніли від сміху.

— Товаришу Павлюк! Коли ви візьмете оце опудало, я пушу машину в той рівчак і розіб'ю, як горщик!

Він рвучко схопився за руль.

14

Червоні птахи прапорів билися над головами і не могли ніяк полетіти. Через увесь майдан червона стрічка накреслила вислів вселюдської мудрості трудящих. Під написом коротенький підпис — Л е н і н.

Майдан звузився. Нові, ще й оновлені сонцем свіжі будівлі Стальгорода вишикувалися навколо майдану. Величезний майдан так звузився, що на ньому людям стало тісно. Люди не вмещалися на цьому просторі. Гучномовці не вмещали слів, захлиналися в спазмах...

Тоді сивий комунар, нарком, старий більшовик, сказав:

— Так, ми — велетні, бо ми — маса... Ми — робітничий клас, і наш авангард — партія. Ми збудували місто, ми перебудуємо весь світ. Могутній робітничий колектив сьогодні, на цьому святі, ухвалив відзначити нагородою героїв будівництва Стальгорода. Товаришка Душа, командир ударного комсомольського батальйону!

Рая побачила блискуче чоло Неїжмака і веселу посмішку Павлюка, що кликав її підійти ближче, ступнув до неї крок на трибуні.

Ваня ззаду прошепотів на вухо:

— Райко, не дрейф!

Трибуна здавалася ковзкою і поїхала під ногами. Відчула Рая на собі очі тисяч людей, і тому ноги неслухняно пересувалися. Червона хустина сповзла з голови, хоч Рая й дуже дбайливо замотувала нею білі бинти. Війнув вітерець, і хустка зовсім лягла на плечі...

Сивий комунар нарком пішов назустріч, обняв побатьківському Раю за плече і вийшов з нею вперед, до самих перил трибуни...

Майдан вибухнув оплесками, такими, що Рая заплющила очі.

Харків

1931—1932, 1952.

ПРИМІТКИ

НАРОДЖУЄТЬСЯ МІСТО

Роман

Окремим виданням виходив: К.—Х., «Рух», 1932; Х., «Література і мистецтво», 1934; Харків—Одеса, Дитвидав, 1934; Х.—К., Держлітвидав, 1935; К., Держлітвидав УРСР, 1956; публікувався в збірках: «Вибрані твори», К., Держлітвидав УРСР, 1937; «Вибране», К., «Радянський письменник», 1948.

В 1952 р. письменник переробив роман і 1953 року в збірці «Вибрані твори» опублікував його у видавництві «Радянський письменник», а 1956 року перевидав у Держлітвидаві УРСР. За цією редакцією він і подається тут.

Роман був виданий також мовами: російською (М., «Советская литература», 1933, і Х., «Художня література», 1935), єврейською (Х.—К., Укрдержнацменвидав, 1934) і чеською (Прага, «Свет совету», 1948 і 1949).

ДУЖЕ ДОБРЕ

Роман

Виходив окремим виданням: К.—Х., Держлітвидав, 1936; К.—Х., Держлітвидав УРСР, 1937; Львів, «Радянський письменник», 1940; К., «Молодь», 1947; і в збірках: «Вибрані твори», К., Держлітвидав УРСР, 1937, і в новій редакції разом з романом «Десятикласники» два рази: К., Держлітвидав УРСР, 1950 і К., «Молодь», 1955.

Виходив також мовами: російською (М., «Художественная литература», 1936, і М.—Л., «Детиздат», 1939), а також єврейською (К., Укрдержнацменвидав, 1938).

ДЕСЯТИКЛАСНИКИ

Роман

Вперше опублікований в журналі «Радянська література», в №№ 8 і 9 за 1938 рік.

Окремі видання: К., Держлітвидав УРСР, 1938; К., Держлітвидав УРСР, 1939 і К., «Молодь», 1947; разом з романом «Дуже добре», К., Держлітвидав УРСР, 1950 та в збірці «Твори», К., «Молодь», 1955.

Видавався також мовами: російською (М., Детиздат, 1959) і німецькою (К., Укрдержнацменвидав, 1940).

З М І С Т

НАРОДЖУЄТЬСЯ МІСТО. <i>Роман</i>	5
ДУЖЕ ДОБРЕ. <i>Роман</i>	183
ДЕСЯТИКЛАСНИКИ. <i>Роман</i>	421
Примітки	599

АЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ КОПЫЛЕНКО

Сочинения в четырех томах

Том второй

(На украинском языке)

*

Редактор *П. Т. Романов*

Художник *П. М. Щербак*

Технічний редактор *О. Г. Олешкевич*

Художній редактор *К. К. Калугін*

Коректори *І. Г. Адамець, О. Т. Супруненко*

Здано на виробництво 16. IX, 1960 р. Підписано до друку 10. XII. 1960 р.

Формат паперу 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 9,375. Друк. арк. 30,75 + 3 вкл.

Обліково-видавн. арк. 32,694. Ціна 1 крб. 20 коп. Замовлення 245.

Тираж 9000.

Держлітвидав України, Київ, Володимирська, 42.

4-а поліграффабрика Головоліграфвидаву Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.